

ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
“Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη & Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου”

Μεταπτυχιακή Εργασία

Οι νέοι αγρότες στη σύγχρονη ύπαιθρο

Η πορεία από την απόφαση και την εκπαίδευση,
στη χρηματοδότηση και την επαγγελματική ολοκλήρωση

Ουρανία Ν. Ζάρμπου

Επιβλέπων Καθηγητής: κ. Σερεμέτης Δημήτριος, Αναπληρωτής Καθηγητής

ΑΘΗΝΑ 2012

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΟΥΡΑΝΙΑ Ν. ΖΑΡΜΠΟΥ

---

*«Οι νέοι αγρότες στη σύγχρονη ύπαιθρο.
Η πορεία από την απόφαση και την εκπαίδευση,
στη χρηματοδότηση και την επαγγελματική ολοκλήρωση»*

Επιβλέπων Καθηγητής:

κ. Σερεμέτης Δημήτριος, Αναπληρωτής Καθηγητής

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

κ. Κασίμης Χαράλαμπος, Καθηγητής

κ. Δαμιανός Δημήτριος, Καθηγητής

κ. Σερεμέτης Δημήτριος, Αναπληρωτής Καθηγητής

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διατριβή εκπονήθηκε κατά τη φοίτηση μου στο Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών στο τμήμα Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης στα πλαίσια της ολοκλήρωσης του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών για την «ολοκληρωμένη ανάπτυξη και διαχείριση του αγροτικού χώρου». Η επιλογή του θέματος, καθώς και ο τρόπος προσέγγισης δεν αποτελούν τυχαία γεγονότα. Ορμώμενη από την ακριτική καταγωγή μου και την ενασχόληση μου στον παρελθόν ενεργά με το γεωπονικό επάγγελμα επέλεξα ως αντικείμενο της μεταπτυχιακής μου διατριβής τον αγρότη της νέας γενιάς.

Συγκεκριμένα η εργασία έχει σαν σκοπό να αναπτύξει τους λόγους που ένας νέος άνθρωπος αποφασίζει να ακολουθήσει την καριέρα του αγρότη, τα προγράμματα που υπάρχουν για να στηρίξουν και να χρηματοδοτήσουν αυτή την απόφαση, τα εμπόδια που πρόκειται να αντιμετωπίσει στην επαγγελματική αυτή πορεία και το σημαντικό ρόλο που παίζει η εκπαίδευση στη ολοκλήρωσή του νέου αγρότη σαν ανθρώπου και επιχειρηματία.

Η εργασία παρουσιάζει μια θεωρητική προσέγγιση των θεμάτων που διαπραγματεύονται. Εμπειριστατωμένες απόψεις που έχουν προκύψει από παγκόσμιες μελέτες οι οποίες έχουν δημοσιευτεί σε επιστημονικά περιοδικά και ιστοσελίδες, έχουν εκδοθεί σε βιβλία και παρουσιαστεί σε συνέδρια. Τα έγκριτα στατιστικά στοιχεία που παρουσιάζονται στην εργασία με τη μορφή πινάκων και διαγραμμάτων συμπληρώνουν και τεκμηριώνουν τις θέσεις που αναλύονται στο θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας.

Σαν αποτέλεσμα προκύπτει ότι χρειάζεται χάραξη στρατηγικών για την προσέλκυση νέων ανθρώπων με ή χωρίς γεωργικό υπόβαθρο στον αγροτικό τομέα, για την ανανέωση του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών και την τόνωση του τομέα. Οι νέοι αγρότες που θα εισέλθουν στο επάγγελμα καλούνται να είναι εκπαιδευμένοι για να προηγούνται των αλλαγών του αγροτικού τομέα, να ορίζουν το μέλλον τους και να μην ακολουθούν παθητικά τις εξελίξεις. Στα πλαίσια μιας διαφοροποιημένης γεωργίας οι νέοι αγρότες στην Ελλάδα δύναται να αποτελέσουν μία εναλλακτική λύση στο οικονομικό αδιέξοδο που έχει περιέλθει η χώρα και μια κοινωνική εκτόνωση στην αποπροσανατολισμένη νεολαία της.

Λέξεις κλειδιά

Νέοι αγρότες, γήρανση του αγροτικού πληθυσμού, διαδοχή στον αγροτικό τομέα, συνταξιοδότηση στον αγροτικό τομέα, πρόωρη συνταξιοδότηση στον αγροτικό τομέα, Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013, Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης Ελλάδος 2007-2013, μέτρο 112, μέτρο 113, εμπόδια για την είσοδο στον αγροτικό τομέα, γεωργική εκπαίδευση, σύστημα παροχής γεωργικών συμβουλών.

ABSTRACT

The present thesis was carried out during my attendance at the Agricultural University of Athens at the dept of Agricultural Economics and Rural Development within the framework of the completion of my postgraduate studies concerning the program for «Integrated Rural Development & Management of Rural Space». The choice of the topic as well as its approach is not a random event. Motivated by my frontier origin and my prior active involvement in the agricultural profession, I chose the new-generation farmer as the subject of my post-graduate thesis.

To be more precise, the study intends to develop the reasons why a young man decides to pursue the career of a farmer, the existing programs which support and fund this decision, the obstacles to be faced in the course of this career and the important role played by education in the integration of the new farmer as a man and businessman.

This paper presents a theoretical approach of the issues discussed. Thorough views which have been the outcome of worldwide studies published in scientific journals and websites, as well as in books or presented at conferences are included in it. The trustworthy statistics presented in this study in the form of charts and diagrams complement and substantiate the views analyzed in the theoretical framework of the thesis.

In conclusion it arises that strategies need to be developed in order to attract young people, with or without agricultural background in the rural sector, for the revival of rural areas and the boost of the sector. The young farmers who pursue this career are required to be trained in order to precede the changes in the agricultural sector, to define their own future and not passively follow the developments. As part of diversified farming, new farmers in Greece may be an alternative solution to the economic dead end which the country has come to and a social relief to its disoriented youth.

Key-words:

Beginning farmers, elderly in rural society, farm succession, farm retirement, farm early retirement, EU Rural Development Programme 2007-2013, Rural Development Programme of Greece 2007-2013, measure 112, measure 113, barriers facing new entrants to farming, beginning farmer training, Farm Advisory System.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Μετά το τέλος της πτυχιακής μου διατριβής αισθάνομαι την υποχρέωση να ευχαριστήσω κάποιους ανθρώπους χωρίς την πολύτιμη βοήθεια των οποίων, η περάτωση της εργασίας θα ήταν αδύνατη.

Ξεκινώντας θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Σερεμέτη Δημήτρη και τον καθηγητή κ. Δαμιανό Δημήτρη για την βοήθεια στην οργάνωση και ολοκλήρωση της εργασίας.

Στην συνέχεια θα ήθελα να ευχαριστήσω την κ. Τζίκα Ιωάννα στέλεχος της μονάδας Β1' και τον κ. Τσιατούρα Ευθύμιο προϊστάμενο της μονάδας Β2' της Ειδικής Υπηρεσίας Εφαρμογής ΠΑΑ-Ανταγωνιστικότητα του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων για τις πληροφορίες σχετικά με την πορεία των μέτρων 112 και 113 του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013 στην Ελλάδα.

Ακολούθως θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Παπαβασιλείου Παναγιώτη προϊστάμενο του Οργανισμού Γεωργικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης Κατάρτισης & Απασχόλησης για τη παροχή πληθώρας στοιχείων όσον αφορά το κομμάτι της γεωργικής εκπαίδευσης-κατάρτισης στην Ελλάδα. Ευχαριστώ για την καθοδήγηση στην εύρεση των δεδομένων που αφορούν το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013 και την πορεία των μέτρων 112 και 113 σε όλες τις Ευρωπαϊκές Χώρες τον κύριο Παπακωνσταντίνου Αλέξανδρο υπάλληλο του Ευρωπαϊκού Δικτύου για την Αγροτική Ανάπτυξη στις Βρυξέλες.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω τη Μουτιάδου Κλειώ για τις διευκρινιστικές επισημάνσεις και διορθώσεις στο ξενόγλωσσο υλικό και την Αχτσή Άννα και τον Τσαγγόπουλο Κωνσταντίνο για τη βοήθεια στην επιμέλεια της εργασίας. Τέλος ευχαριστώ για μια ακόμη φορά την οικογένειά μου και τους φίλους μου για την ηθική συμπαράσταση σε αυτό μου το εγχείρημα.

Ευχαριστώ όλους για την άριστη συνεργασία.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	10
2	ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ: ΓΗΡΑΝΣΗ - ΑΝΑΝΕΩΣΗ	12
2.1	ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ	12
2.2	ΔΙΑΔΟΧΗ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΞΙΟΔΟΤΗΣΗ ΣΤΟΝ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΤΟΜΕΑ	17
2.3	ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΑΓΡΟΤΩΝ	19
2.3.1	Λήψη αποφάσεων βασισμένη σε εγχειρίδιο	19
2.3.2	Λήψη αποφάσεων στην πραγματικότητα	20
2.3.3	Επίλυση συγκρούσεων σε οικογενειακές γεωργικές επιχειρήσεις	22
2.3.4	Δίοδοι εισόδου στη γεωργία	25
3	ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΕΤΡΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΤΗΡΙΞΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΑΓΡΟΤΩΝ	29
3.1	ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ 2007-2013	29
3.1.1	Άξονας 1: Βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του τομέα της γεωργίας και της δασοκομίας	31
3.1.2	Άξονας 2: Βελτίωση του περιβάλλοντος και της υπαίθρου	35
3.1.3	Άξονας 3: Ποιότητα ζωής στις αγροτικές περιοχές και διαφοροποίηση της αγροτικής οικονομίας	37
3.1.4	Άξονας 4: Leader	40
3.1.5	Εφαρμογή των μέτρων 112 και 113 στην Ευρωπαϊκή Ένωση	41
3.2	ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ 2007-2013	45
3.2.1	Μέτρο 112: Εγκατάσταση νέων γεωργών	46
3.2.2	Μέτρο 113: Πρόωρη συνταξιοδότηση γεωργών και γεωργικών εργατών	48
4	ΤΑ ΕΜΠΟΔΙΑ ΕΙΣΟΔΟΥ ΣΤΟΝ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΤΟΜΕΑ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	52
4.1	ΕΜΠΟΔΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΙΣΟΔΟ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΩΝ ΣΤΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	52
4.1.1	Πρόσβαση στη γη	53
4.1.2	Πρόσβαση σε κεφάλαια και πιστώσεις	54
4.1.3	Πρόσβαση στις αγορές	55
4.1.4	Χαμηλές αποδόσεις	56
4.1.5	Υψηλό κόστος εκκίνησης	57
4.1.6	Σύστημα επιδοτήσεων	57
4.1.7	Ενδοοικογενειακά ζητήματα	57
4.1.8	Συνταξιοδότηση	58
4.2	ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ – ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	58
4.3	ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΝΕΩΝ ΑΓΡΟΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ ΗΠΑ	62
4.4	ΣΥΣΤΗΜΑ ΠΑΡΟΧΗΣ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΣΥΜΒΟΥΛΩΝ (ΣΠΓΣ)	69
4.4.1	Το σύστημα παροχής γεωργικών συμβουλών στην Ελλάδα	74
5	ΟΙ ΝΕΟΙ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΥΠΑΙΘΡΟ	77
5.1	ΟΙ ΝΕΟΙ ΣΤΙΣ ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ	77
5.1.1	Το παράδοξο της εκπαίδευσης	78
5.1.2	Η ανεργία των νέων στην Ευρώπη	78
5.1.3	Η ανεργία των νέων στις αγροτικές περιοχές της Ευρώπης	79
5.2	ΟΙ ΓΕΩΡΓΙΚΕΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΜΕΝΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΕ-27 ΑΠΟ ΤΟ 2003 – 2010	82
5.3	ΜΙΚΡΕΣ ΓΕΩΡΓΙΚΕΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ-27	85
5.4	Η ΑΝΕΡΓΙΑ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΣΤΙΣ ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΜΙΚΡΕΣ ΓΕΩΡΓΙΚΕΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΙΣ	88
5.5	ΣΕ ΜΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΥΠΑΙΘΡΟ	89
6	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	92

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2-1 ΣΥΝΟΛΟ (%) ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΜΕ ΗΛΙΚΙΑ ΑΝΩ ΤΩΝ 60 ΕΤΩΝ	13
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2-2 ΔΕΙΚΤΗΣ ΗΛΙΚΙΑΚΗΣ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΠΟΥ ΥΠΑΓΟΝΤΑΙ ΣΤΟΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ (ΟΟΣΑ).....	14
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2-3 ΤΡΟΠΟΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ ΣΕ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΓΕΩΡΓΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ	23
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2-4 ΔΙΟΔΟΙ ΕΙΣΟΔΟΥ ΣΤΗ ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΕ ΒΑΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ – ΟΙΚΟΓΕΝΙΑΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ	26
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2-5 ΔΙΟΔΟΙ ΕΙΣΟΔΟΥ ΣΤΗ ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΕ ΒΑΣΗ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ – ΦΥΣΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ	27
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3-1 ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ ΑΝΑ ΛΕΟΝΑ ΕΕ-27	31
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3-2 ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ ΤΟΥ ΛΕΟΝΑ 1 (ΕΕ-27)	34
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3-3 ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ ΤΟΥ ΛΕΟΝΑ 2 (ΕΕ-27)	37
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3-4 ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ ΤΟΥ ΛΕΟΝΑ 3 (ΕΕ-27)	39
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3-5 ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ ΤΟΥ ΛΕΟΝΑ 4 (ΕΕ-27)	41
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5-1 ΑΝΕΡΓΙΑ ΝΕΩΝ (15 – 24) ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ.....	79

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ 2-1 ΚΑΤΟΧΟΙ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ < 35 ΕΤΩΝ, 2007	15
ΠΙΝΑΚΑΣ 2-2 ΚΑΤΟΧΟΙ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ ≥ 65 ΕΤΩΝ, 2007	16
ΠΙΝΑΚΑΣ 3-1 ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΜΕΤΡΩΝ 112 ΚΑΙ 113 (ΕΕ-27).....	42
ΠΙΝΑΚΑΣ 5-1 ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΝΕΡΓΙΑΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ (% ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ ΗΛΙΚΙΑΣ 15-24 ΕΤΩΝ) ΑΝΑ ΚΡΑΤΟΣ ΜΕΛΟΣ ΚΑΙ ΤΥΠΟ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΟΥ ΟΟΣΑ, 2005.	80
ΠΙΝΑΚΑΣ 5-2 ΑΡΙΘΜΟΣ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ ΚΑΙ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΜΕΝΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΈΚΤΑΣΗ, 2010	84

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

Η γήρανση του αγροτικού πληθυσμού φαίνεται πως είναι το σημαντικότερο πρόβλημα του αγροτικού τομέα εδώ και πολλά χρόνια. Το πρόβλημα αυτό σε συνδυασμό με την ανεργία και την έλλειψη εκπαίδευσης και πόρων, οδήγησαν στην εγκατάλειψη των αγροτικών περιοχών και την απομόνωση των κατοίκων τους. Στα πλαίσια αυτών των προβλημάτων προέκυψαν κάποια ερωτήματα (ποιο είναι το μέλλον του αγροτικού τομέα; ποιος είναι ο ρόλος του σύγχρονου αγρότη; υπάρχει αγροτική ανάπτυξη;) για τα οποία θα προσπαθήσουμε να δώσουμε κάποιες προτάσεις μέσα από αυτή την εργασία.

Στην αρχή του δεύτερου κεφαλαίου παρουσιάζεται μέσα από δύο διαγράμματα το πρόβλημα της γήρανσης του πληθυσμού και του αγροτικού πληθυσμού αντίστοιχα. Ακολουθούν δύο πίνακες που αποδεικνύουν ότι οι κάτοχοι των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην Ευρώπη είναι ηλικιωμένοι ενισχύοντας την περιγραφή του προβλήματος της γήρανσης του αγροτικού πληθυσμού. Η αντιμετώπιση του φαινομένου της γήρανσης είναι το σημαντικότερο κομμάτι αυτού του κεφαλαίου, η οποία επιτυγχάνεται πρώτον με την ανανέωση των γεωργικών και κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων μέσα από τις είδη υπάρχουσες αγροτικές οικογένειες. Η διαδοχή και η συνταξιοδότηση (κυρίως η πρόωρη) είναι οι κύριες διαδικασίες που μπορούν να αξιοποιηθούν σωστά να βοηθήσουν στην επιτυχή ενδοοικογενειακή μεταβίβαση της επιχείρησης. Δευτερευόντως η ανανέωση του αγροτικού πληθυσμού επιτυγχάνεται με τη χάραξη στρατηγικών για την προσέλκυση νέων ανθρώπων χωρίς γεωργικό υπόβαθρο στον αγροτικό τομέα.

Στο τρίτο κεφάλαιο περιγράφεται το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013, αναλυτικότερα οι δαπάνες που προγραμματίστηκαν και

τελικά αυτές που πραγματοποιήθηκαν για κάθε άξονα χωριστά μέχρι το τέλος της πρώτης τριετίας εφαρμογής του. Μαζί με το θεωρητικό πλαίσιο κάθε άξονα παρουσιάζεται και το αντίστοιχο διάγραμμα. Για την πληθυσμιακή αναζωογόνηση της υπαίθρου και ενθάρρυνση των ηλικιωμένων γεωργών να αποχωρήσουν από την επαγγελματική δραστηριότητα συμπεριλήφθηκαν στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013 δύο μέτρα που ενισχύουν αυτούς τους στόχους. Το μέτρο 112: «Εγκατάσταση νέων γεωργών» και το 113: «Πρόωρη συνταξιοδότηση γεωργών και γεωργικών εργατών». Η πορεία των δύο αυτών μέτρων στην Ευρώπη και την Ελλάδα αναπτύσσεται στο δεύτερο μισό του κεφαλαίου.

Το τέταρτο κεφάλαιο διαπραγματεύεται αρχικά τα σημαντικότερα εμπόδια για την είσοδο στη γεωργική δραστηριότητα που ταλαιπωρούν τους επίδοξους γεωργούς, τα οποία είναι: η δυσκολία πρόσβασης σε γη, κεφάλαια, πιστώσεις και αγορές, οι χαμηλές αποδόσεις, το υψηλό κόστος εκκίνησης, το σύστημα επιδοτήσεων, τα ενδοοικογενειακά ζητήματα και η συνταξιοδότηση. Το σπουδαιότερο εφόδιο για την αντιμετώπιση των εμποδίων της εισόδου στη γεωργία, τη δημιουργία σύγχρονων αγροτών και την περαιτέρω εξέλιξη του αγροτικού τομέα είναι η εκπαίδευση. Η γεωργική εκπαίδευση- κατάρτιση στην Ελλάδα παρουσιάζεται στα μέσα περίπου του κεφαλαίου μαζί με μια σύντομη ιστορική αναδρομή. Η αναφορά στα εκπαιδευτικά προγράμματα των ΗΠΑ παραθέτεται σαν παράδειγμα εξελιγμένων εκπαιδευτικών συστημάτων που βασίζονται στη χρήση των τεχνολογικών μέσων και θα μπορούσαν να αποτελέσουν πρότυπο για το σχεδιασμό των νέων εκπαιδευτικών συστημάτων στη χώρα μας. Στο τέλος του κεφαλαίου παρουσιάζεται το σύστημα παροχής γεωργικών συμβουλών που εφαρμόζεται τα τελευταία χρόνια στην Ευρώπη και σύντομα θα εφαρμοστεί και στην Ελλάδα.

Στο τελευταίο κεφάλαιο εκθέτεται μέσω ενός διαγράμματος και ενός πίνακα το πρόβλημα της ανεργίας των νέων στην Ευρώπη και ειδικότερα στις αγροτικές περιοχές αυτής. Στο δεύτερο πίνακα του κεφαλαίου γίνεται αναφορά στην πορεία των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης στην Ευρώπη από το 2003 μέχρι το 2010. Σκοπός των παραπάνω δεδομένων είναι να προσδιοριστούν οι σύγχρονες τάσεις, οι οποίες συμπληρώνονται από τις μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις και το ρόλο που καλούνται αυτές να διαδραματίζουν στο σύγχρονο αγροτικό τοπίο. Τέλος μέσα από το συνδιασμό των στοιχείων που παρουσιάστηκαν στο κεφάλαιο δίνεται μία πρόταση για το μέλλον της ελληνικής υπαίθρου.

Κεφάλαιο 2

Αγροτικός τομέας: Γήρανση - Ανανέωση

Το κεφάλαιο αυτό καλύπτει τα παρακάτω θέματα :

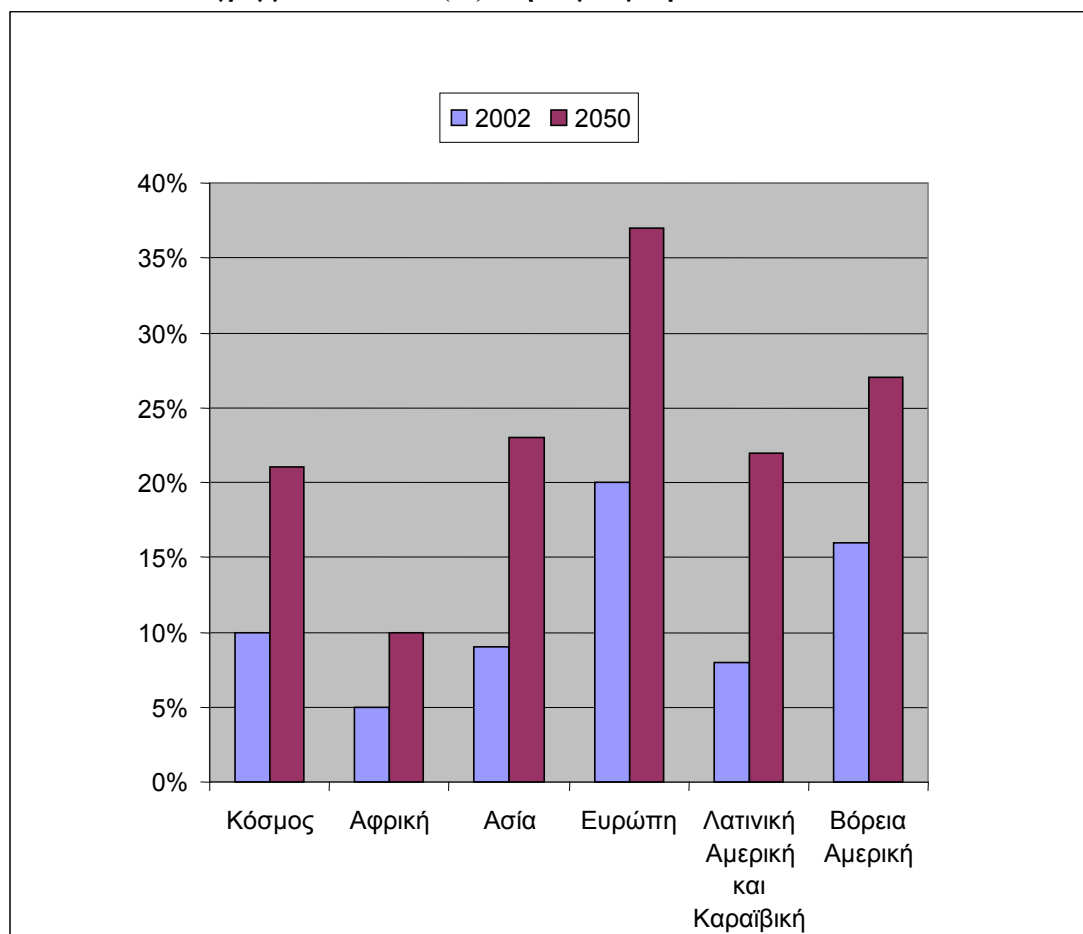
- Ενότητα 2.1 «Ηλικιακή διάρθρωση του αγροτικού τομέα»
  - Ενότητα 2.2 «Διαδοχή και συνταξιοδότηση στον αγροτικό τομέα»
  - Ενότητα 2.3 «Το φαινόμενο των νέων αγροτών»
-

2.1 Ηλικιακή διάρθρωση του αγροτικού τομέα.

Οι δημογραφικές τάσεις και οι αλλαγές που συμβαίνουν σε παγκόσμιο επίπεδο, δημιουργούν νέες προκλήσεις και ευκαιρίες, παραγκωνίζοντας την άποψη ότι η δημογραφία είναι πεπρωμένο (Brown, 2008).

Μία από τις σημαντικότερες δημογραφικές τάσεις που συνεχίζει να αναδομεί τον παγκόσμιο χάρτη είναι η γήρανση του πληθυσμού. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2-1, η «Γηραιά Ήπειρος» έχει τους πιο ηλικιωμένους ανθρώπους σ' ολόκληρο τον κόσμο. Η αύξηση του μέσου όρου ζωής και τα χαμηλά ποσοστά γονιμότητας είναι μερικές από τις βασικές αιτίες γήρανσης του πληθυσμού.

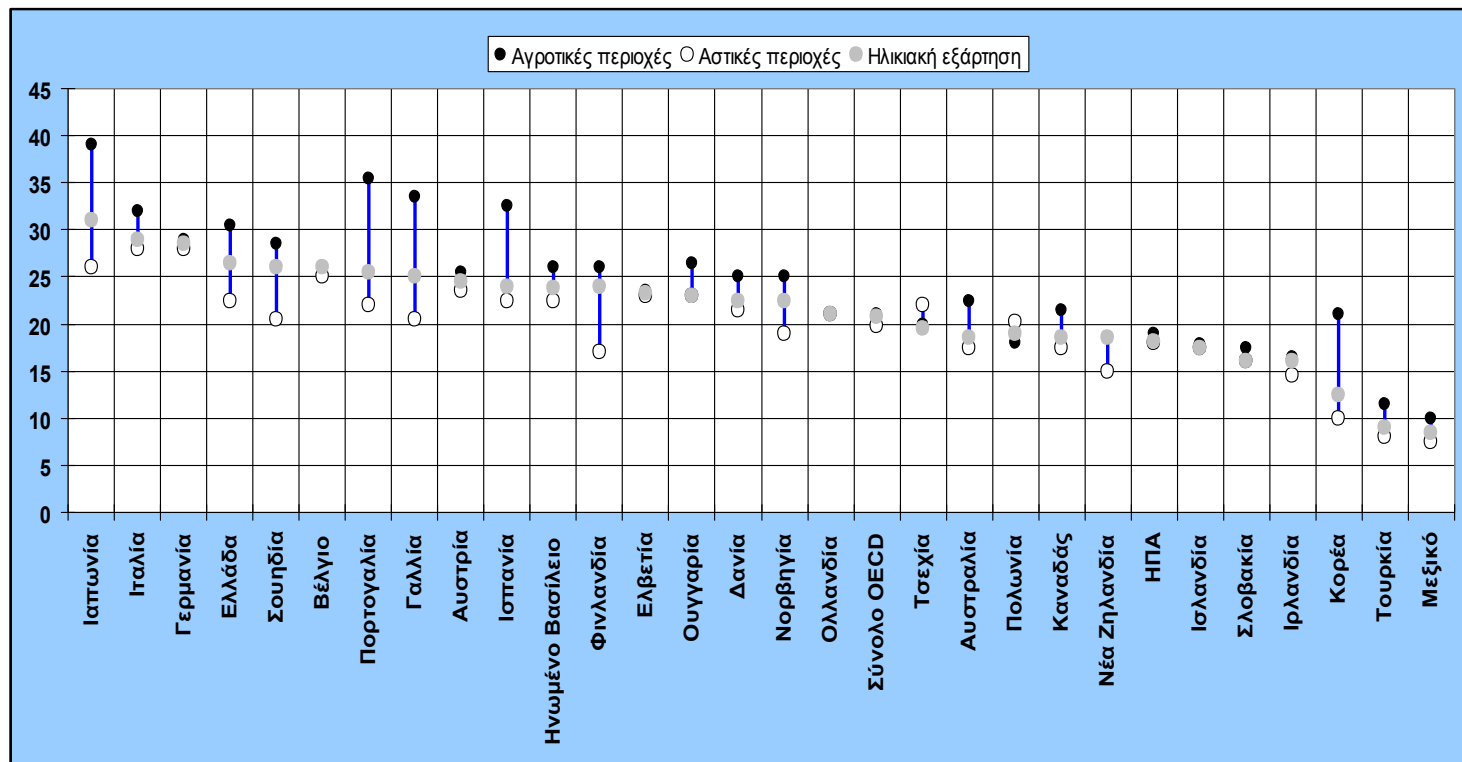
Διάγραμμα 2-1 Σύνολο (%) πληθυσμού με ηλικία άνω των 60 ετών

Πηγή: Brown L. David, Cornell University, 2008

Η γήρανση του αγροτικού πληθυσμού είναι μεγαλύτερη από αυτή του αστικού, όπως παρατηρούμε και στο Διάγραμμα 2-2. Η μακροπρόθεσμη μετανάστευση των νέων ενηλίκων από τις αγροτικές περιοχές, οι οποίοι φεύγοντας μετακινούν μαζί και την αναπαραγωγική τους ικανότητα, είναι ο κυριότερος παράγοντας που επηρεάζει το γήρας του αγροτικού πληθυσμού, σε σχέση με με αυτό του αστικού.

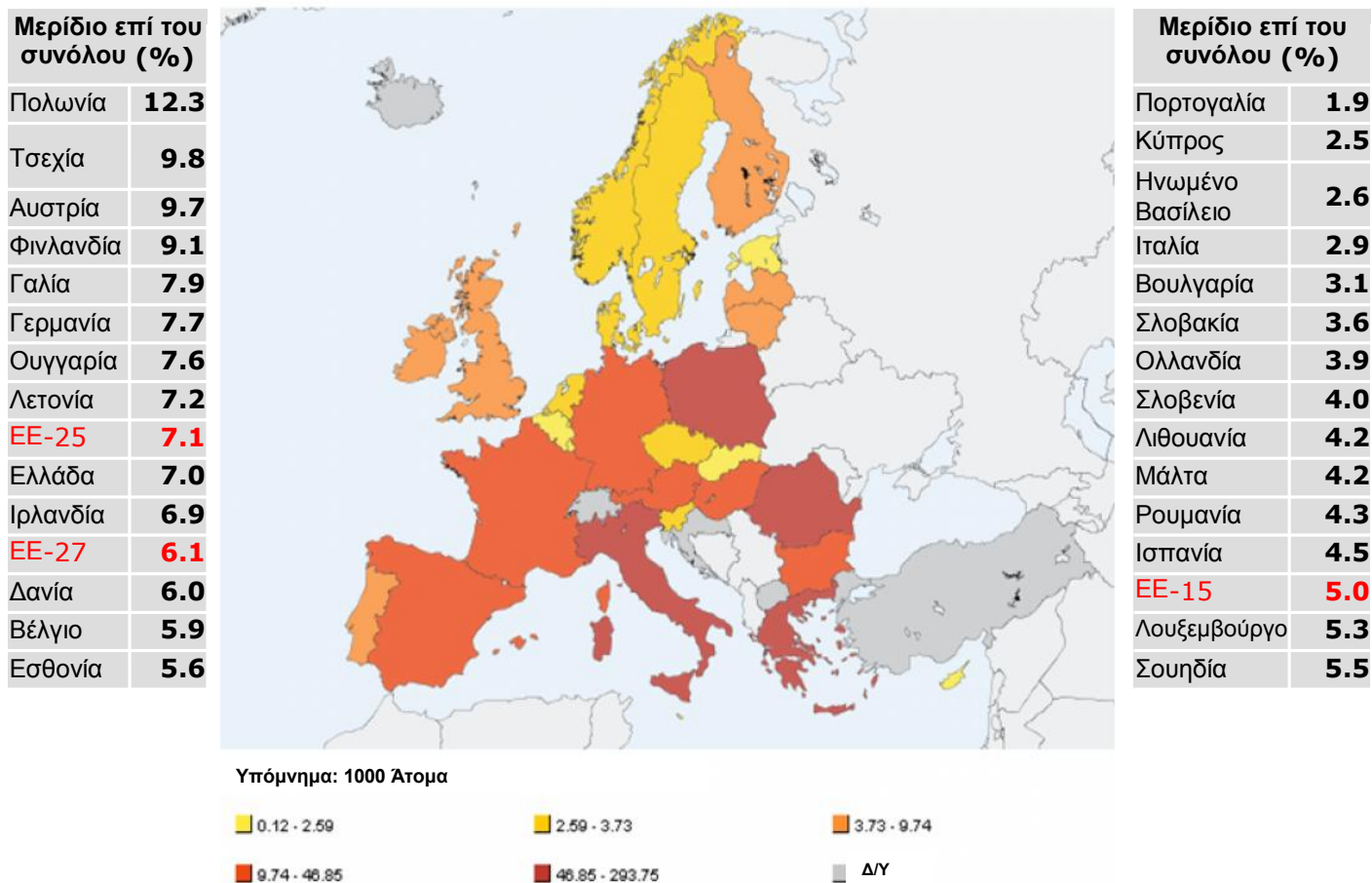
Διάγραμμα 2-2 Δείκτης ηλικιακής εξάρτησης στις χώρες που υπάγονται στον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ)

Πηγή: Brown L. David, Cornell University, 2008

Στην Ευρώπη οι κάτοχοι των γεωργικών εκμεταλλεύσεων είναι κατεξοχήν ηλικιωμένοι. Συγκρίνοντας τους Πίνακας 2-1 και Πίνακας 2-2 διαπιστώνουμε ότι από την Ευρώπη των 15 μέχρι σήμερα (δηλαδή την Ευρώπη των 27) οι αναλογίες κατοχής γης δεν παρουσιάζουν αξιοσημείωτες αλλαγές. Τα ποσοστά των ιδιοκτητών γεωργικών εκμεταλλεύσεων με ηλικία μεγαλύτερη από 65 έτη, είναι περίπου τριπλάσια από αυτά των νέων ιδιοκτητών, με ηλικία μικρότερη από 35 έτη. Αξίζει να επισημάνουμε ότι τα ποσοστά των ηλικιωμένων ιδιοκτητών (≥ 65 έτη) μειώθηκαν κατά 5 ποσοστιαίες μονάδες μετά την πρώτη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ενωσης, ενώ μετά τη δεύτερη διεύρυνση τα ποσοστά επανήλθαν στα ίδια επίπεδα.

Πίνακας 2-1 Κάτοχοι γεωργικών εκμεταλλεύσεων < 35 ετών, 2007

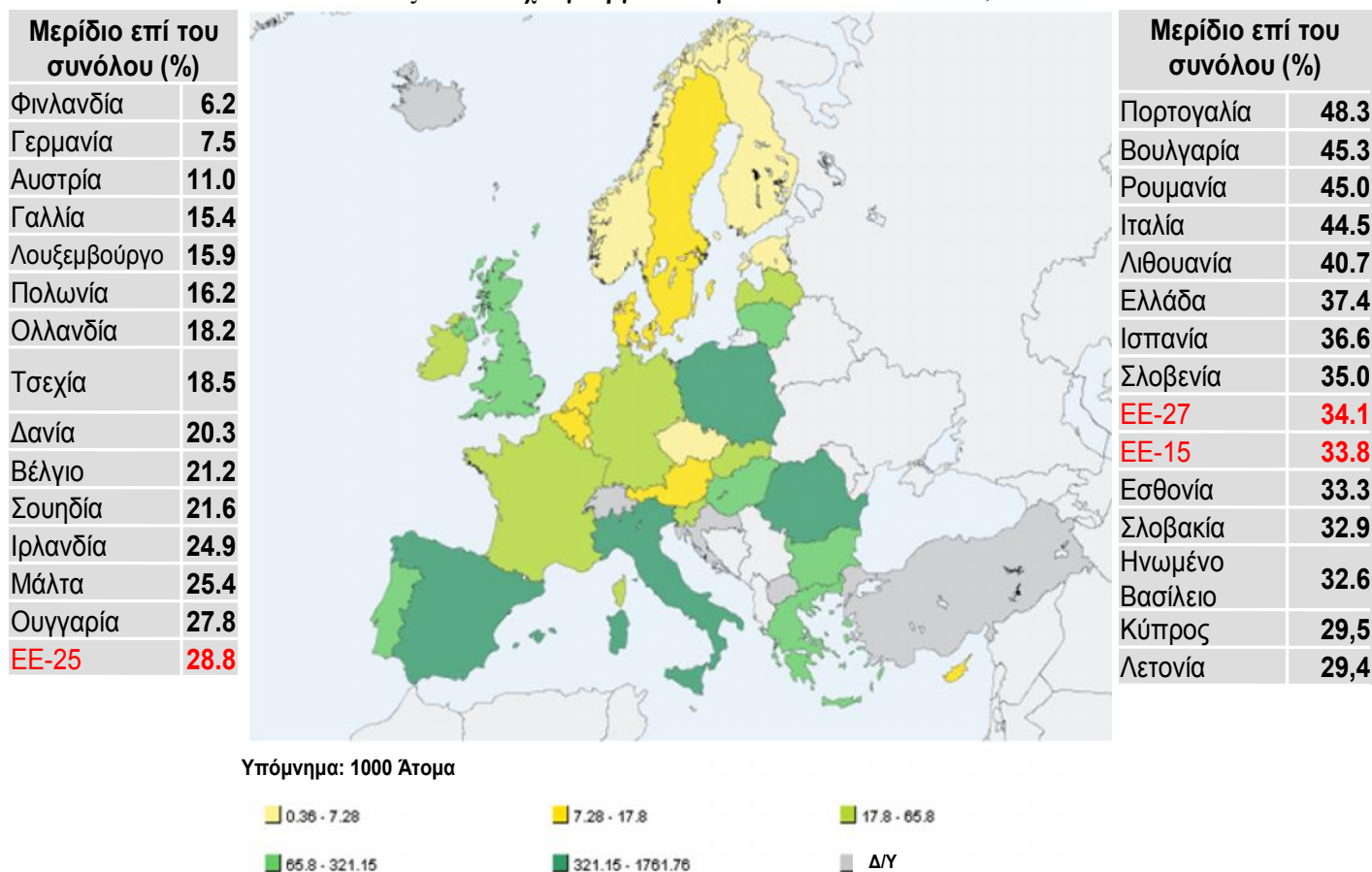

Πηγή: Zawajska Aldona, European Parliament, 2010

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 2-1 η Πορτογαλία, η Κύπρος, η Ιταλία και το Ηνωμένο Βασίλειο έχουν τα χαμηλότερα ποσοστά νέων κατόχων γεωργικών εκμεταλλεύσεων, ενώ αντίθετα τα υψηλότερα ποσοστά εμφανίζονται στην Πολωνία και στη Δημοκρατία της Τσεχίας.

Στον Πίνακα 2-2 βλέπουμε ότι σε κάποια κράτη μέλη όπως η Πορτογαλία, η Βουλγαρία, η Ρουμανία, η Ιταλία και η Λιθουανία πάνω από το 40% των κατόχων γεωργικών εκμεταλλεύσεων είναι τουλάχιστον 65 χρονών, ενώ στη Φινλανδία και στη Γερμανία το ποσοστό αυτό είναι κάτω του 10% .

Πίνακας 2-2 Κάτοχοι γεωργικών εκμεταλλεύσεων ≥ 65 ετών, 2007

Πηγή: Zawojaska Aldona, European Parliament, 2010

Στο επίπεδο της ΕΕ οι ηλικιωμένοι γεωργοί (άτομα ηλικίας 65 ετών και άνω) αποχωρούν από τον τομέα με χαμηλούς ρυθμούς, γι' αυτό το μερίδιο τους στο σύνολο των κατόχων γεωργικών εκμεταλλεύσεων είναι αυξημένο. Το 2007 οι ηλικιωμένοι αντιπροσώπευαν περισσότερο από το ένα τρίτο της ΕΕ-27 των κατόχων γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Την ίδια χρονιά 4.584 άτομα ηλικίας πέρα από τη συμβατική ηλικία συνταξιοδότησης (65+) παρέμειναν στην ΕΕ-27 σαν γεωργικό εργατικό δυναμικό. Σε 13 από τα 27 κράτη μέλη το ποσοστό των ηλικιωμένων γεωργών συνεχίζει να αυξάνεται (Zawojaska, 2010).

Η γήρανση του αγροτικού πληθυσμού είναι πλέον γεγονός. Οι επιπτώσεις οι οποίες δεν έχουν καθοριστεί εκ των προτέρων, θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση μιας εναλλακτικής εξέλιξης. Το πως τα πράγματα εξελίσσονται εξαρτάται από το κατά πόσο οι φορείς λήψης αποφάσεων έχουν τα κίνητρα να ανταποκριθούν στις αλλαγές και κατά πόσο το θέμα της γήρανσης του αγροτικού πληθυσμού εξετάζεται μέσα από μια σειρά πολιτικών και προγραμμάτων (Stioukal, 2001).

2.2 Διαδοχή και συνταξιοδότηση στον αγροτικό τομέα

Ένα μοναδικό χαρακτηριστικό του αγροτικού τομέα, σε αντίθεση με άλλους τομείς της οικονομίας είναι ότι οι επιχειρήσεις κατά παράδοση περνούν από γενιά σε γενιά (Mishra, et al., 2003). Ερευνητές στον τομέα της οικογενειακής επιχείρησης συμφωνούν ότι συχνά ένας από τους πρωταρχικούς στόχους των αγροτικών οικογενειών, είναι να περάσει ο έλεγχος της επιχείρησης στην επόμενη γενιά (Gasson and Errington, 1993). Η διαδοχή γενεών αντιπροσωπεύει την ανανέωση των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων, η οποία μπορεί δυνητικά να βοηθήσει στην αντιμετώπιση του φαινομένου της γήρανσης των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων (Uchiyama, et al., 2008). Ο Gale (1994) επισήμανε ότι η είσοδος της επόμενης γενιάς στη γεωργία κατέχει κεντρική θέση στον προσδιορισμό της δομής της βιομηχανίας και του συνολικού αριθμού των αγροτών και των αγροτικών οικογενειών. Η επιβίωση του αγροτικού τομέα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την επιτυχή διαγενεαλογική διαδοχή (Mishra and El- Osta, 2008).

Διαδοχή είναι η διαδικασία μεταβίβασης της διαχείρισης των περιουσιακών στοιχείων των επιχειρήσεων. Αυτό μπορεί να συνεπάγεται τη μεταβίβαση της διαχείρισης των γεωργικών εκμεταλλεύσεων σε ένα ή πολλούς διαδόχους, ή μπορεί να συνεπάγεται τη μεταφορά των απαιτούμενων κεφαλαίων για δημιουργία μιας νέας επιχείρησης. Κατά συνέπεια, είναι δυνατόν να γίνει διάκριση μεταξύ διαδοχής στο αγρόκτημα και διαδοχής στο επάγγελμα της γεωργίας. Η διαδοχή δεν είναι ένα μεμονωμένο γεγονός, αλλά είναι μια διαδικασία που λαμβάνει χώρα για μεγάλο χρονικό διάστημα (Errington and Loble, 2002).

Οι δύο πιο βασικοί δρόμοι που ακολουθούν οι διάδοχοι είναι:

- 1) Η άμεση πορεία, όπου οι διάδοχοι πηγαίνουν κατευθείαν στη γεωργία αμέσως μόλις τελειώσουν το σχολείο.
- 2) Έμμεση πορεία, όπου οι διάδοχοι απασχολούνται σε μια δουλειά εκτός γεωργίας αφού τελειώσουν το σχολείο και μετά επιστρέφουν στην οικογενειακή αγροτική ενασχόληση. Αυτό μερικές φορές αναφέρεται σαν επιχειρηματική παράκαμψη (Gasson and Errington, 1993; Uchiyama, et al, 2008).

Η ενδοοικογενειακή μεταβίβαση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων μπορεί να αποτελέσει πηγή μεγάλης δύναμης για τον διάδοχο, ο οποίος στις περισσότερες περιπτώσεις έχει ελάχιστη εμπειρία για να μπορέσει να τη διαχειριστεί σωστά (Barclay, et al., 2005; Symes, 1990). Αρκετές φορές η δύναμη αυτή δημιουργεί έντονα προβλήματα, καθώς το ενδεχόμενο σύγκρουσης μεταξύ των γενεών είναι μεγάλο. Πολλές φορές για την αποφυγή των προβλημάτων ο διάδοχος στις αρχές αντιμετωπίζεται ως εργαζόμενος (Gasson and Errington, 1993). Όταν οι διαχειριστικές του ικανότητες φτάσουν σ'ένα ικανοποιητικό βαθμό, ώστε η επιχείρηση να λειτουργεί ομαλά, τότε μόνο περνά η ιδιοκτησία του οικογενειακού αγροκτήματος στα χέρια του (Lobley, 2010).

Όπως η διαδοχή είναι μια διαδικασία παρά ένα μεμονωμένο γεγονός, έτσι ακριβώς αντίστοιχα και η συνταξιοδότηση των γεωργών δεν είναι μια ενιαία πράξη ή γεγονός, αλλά μια σειρά από μεταβάσεις (Rosenblatt and Anderson, 1981).

Στην περίπτωση της γεωργίας ο όρος συνταξιοδότηση μπορεί να καλύψει μια ευρεία γκάμα καταστάσεων. Από τη μία πλευρά έχουμε την πώληση και εγκατάλειψη της γεωργίας παντελώς, ενώ από την άλλη πλευρά την απόσυρση από τις επίπονες εργασίες, αλλά παράλληλα τη συνεχιζόμενη ενασχόληση στην επιχείρηση.

Για κάποιους ο δρόμος της πλήρους συνταξιοδότησης είναι ο πιο απλός. Επιτυγχάνεται με άμεση πώληση των περιουσιακών στοιχείων και απομάκρυνση από τη γεωργία. Για άλλους ο δρόμος της ημισυνταξιοδότησης φαντάζει ευκολότερος, καθώς η απόφαση να αποσυρθεί κάποιος από μια καριέρα η οποία είναι συνιφασμένη με την κοινωνική, πολιτιστική και οικονομική ιστορία του ατόμου και της οικογενειάς του και χαρακτηρίζει τον τρόπο ζωής του, είναι δύσκολη. Στην περίπτωση της ημισυνταξιοδότησης το εισόδημα εξαρτάται από τη γεωργία, μπορεί όμως μετά από μια σειρά μεταβάσεων η κατάληξη να είναι και πάλι η πλήρης συνταξιοδότηση. Η πρόωρη συνταξιοδότηση είναι ένας σύνθετος δρόμος, καθώς η απομάκρυνση από το επάγγελμα της γεωργίας και η εθελούσια παραχώρηση της αρχηγίας του αγροκτήματος σ'ένα νέο διάδοχο είναι πορεία μη αναστρέψιμη (Lobley, et al., 2010).

Τα περιθώρια που υπάρχουν για την ενθάρρυνση της προγραμματισμένης συνταξιοδότησης στον αγροτικό τομέα επικεντρώνονται σε τρεις τομείς:

- Μέτρα για την αύξηση των κινήτρων, ώστε να αναλάβουν οι διάδοχοι τα ηνία των επιχειρήσεων.

- Μέτρα για τον έγκαιρο εντοπισμό διαδόχων και τη δημιουργία ολοκληρωμένων σχεδίων για την παράδοση των ηνίων της επιχείρησης.
- Μέτρα για τη μείωση των εμφανών εμποδίων της συνταξιοδότησης.

Η έλξη της γεωργίας ως μια καριέρα είναι ζωτικής σημασίας για τη συνέχιση των κινήτρων των πιθανών διαδόχων (Lobley, et al., 2010).

Η γεωργική διαδοχή και η συνταξιοδότηση είναι άρρηκτα συνδεδεμένες (Kimhi and Lopez, 1999). Επηρεάζει η κάθε μία αντίστοιχα την ανάπτυξη του γεωργικού τομέα και την κοινωνική και οικονομική βιωσιμότητα της οικογενειακής επιχείρησης. Αυτό τις καθιστά μείζονος σημασίας διαδικασίες γι' αυτούς που χαράζουν πολιτικές (Väre, et al., 2010).

2.3 Το φαινόμενο των νέων αγροτών

2.3.1 Λήψη αποφάσεων βασισμένη σε εγχειρίδιο

Ξεκινώντας ένας νέος να ασχοληθεί με τον αγροτικό τομέα, θα μπορούσε να βασιστεί πάνω σ' ένα καλό εγχειρίδιο και να ακολουθήσει κάποια βασικά βήματα που θα μπορούσαν να τον βοηθήσουν στο δύσκολο νέο εγχειρημά του.

Ένα τέτοιο εγχειρίδιο περιλαμβάνει ένα απλό καθοδηγητικό πλάνο όπως:

- 1) **Καθορισμός στόχων.** Ο καθορισμός των επαγγελματικών και προσωπικών στόχων δίνει βασικές κατευθυντήριες γραμμές για την αξιολόγηση των επιλογών.
- 2) **Εντοπισμός και ανάλυση επιλογών.** Συλλογή πληροφοριών για μια σειρά από επιλογές. Αυτό συμπεριλαμβάνει:
  - Τη ζήτηση της αγοράς.
  - Τις απαιτήσεις της παραγωγής.
  - Τις απαιτήσεις της εργασίας.
  - Το λειτουργικό κόστος.
  - Το κόστος εκκίνησης.
  - Τις υποσχόμενες αποδόσεις των επιχειρήσεων.

- 3) **Καθορισμός της τελικής επιλογής.** Μετά από την ανάλυση όλων των πιθανών επιλογών σε συνδιασμό με τους πιο ιδανικούς στόχους προκύπτει η τελική επιλογή. Στην παρούσα απόφαση, η οποία μπορεί να έχει βαθιά επίδραση στην επιτυχία της επιχείρησης, πρέπει να συμμετέχει και η οικογένεια του νέου αγρότη.
- 4) **Δημιουργία σχεδίου.** Η καταγραφή ενός προγράμματος της γεωργικής επιχείρησης βοηθά στο να τεθούν τα υπό σκέψη βήματα που χρειάζονται για την επίτευξη των στόχων. Ένα καλό σχέδιο περιλαμβάνει:
  - Μία δήλωση στόχων.
  - Την αξιολόγηση της αγοράς.
  - Την εμπορική στρατηγική.
  - Σχέδιο παραγωγής, εργασίας και διαχείρισης (ποιος είναι υπεύθυνος και σε τι;).
  - Σχέδιο χρηματοδότησης (αποδοτικότητα, προβλέψεις ταμειακών ροών, απαιτήσεις δανείων αν υπάρχουν).
- 5) **Εφαρμογή του σχεδίου.**
- 6) **Παρακολούθηση της προόδου και αξιολόγηση των αποτελεσμάτων.**

Η καλή τήρηση αρχείων είναι ένα κλειδί για την καλή λήψη αποφάσεων. Η διαδικασία λήψης αποφάσεων δεν ολοκληρώνεται μέχρι να γίνουν εμφανή τα αποτελέσματα. Στην περίπτωση που χρειάζεται τροποποίηση των σχεδίων, γίνεται ανάλυση των αρχείων και επαναξιολόγηση των αποφάσεων που έχουν είδη παρθεί (Green and Sallivan, 1992).

2.3.2 Λήψη αποφάσεων στην πραγματικότητα

Στην πραγματικότητα σπάνια γίνεται αυτό που λένε τα βιβλία. Πολλοί παράγοντες εκτός από την καθαρή λογική επηρεάζουν τις επιλογές των ανθρώπων. Οι νέοι αγρότες συχνά αισθάνονται πολύ απασχολημένοι για να διαθέσουν χρόνο για προσεκτικό σχεδιασμό και έρευνα. Αυτό έχει σαν απότοκο να ξεχνάνε να εξετάσουν ορισμένα σημαντικά θέματα (Green and Sallivan, 1992).

Ο πιο σημαντικός παράγοντας επιτυχίας ή αποτυχίας σε κάθε τύπο επιχείρησης στον κόσμο είναι ο ανθρώπινος παράγοντας. Τα προσωπικά χαρακτηριστικά ενός διαχειριστή όπως: η αυτοπειθαρχία, η ικανότητα συνεργασίας με άλλους ανθρώπους, η δημιουργικότητα, η αποφασιστικότητα και η οργάνωση είναι τα κλειδιά της επιτυχίας μιας νέας επιχείρησης. Στην περίπτωση όμως της γεωργικής επιχείρησης, τα προσωπικά χαρακτηριστικά του διαχειριστή δεν αρκούν για την επιτυχία της. Οι ιδιοκτήτες των αγροτικών επιχειρήσεων μπερδεύονται συχνά σε τεχνικά προβλήματα, τα οποία έρχονται σε άμεση επαφή με προσωπικά θέματα, τα οποία μπορούν να φτιάξουν ή να χαλάσουν μία επιχείρηση. Ιδιαίτερα σε μια οικογενειακή αγροτική επιχείρηση τα άγχη που σχετίζονται με αυτή μεταφέρονται απευθείας στην οικογένεια και το αντίστροφο (Green and Sallivan, 1992).

Πολλές αγροτικές οικογένειες δεν έχουν αποφασίσει για το τι θέλουν να πετύχουν όταν το νεαρό άτομο εισέρχεται στην επιχείρηση. Έτσι επικρατεί σύγχυση και μέρα με τη μέρα, χρόνο με το χρόνο, η αίσθηση της κατεύθυνσης χάνεται. Οι περισσότερες αγροτικές οικογένειες δεν έχουν καθορίσει πλήρως τους στόχους τους. Επικεντρώνονται στα προβλήματα της έναρξης της επιχείρησης ή του νέου προσώπου και αφήνουν τις ρυθμίσεις και τον τελικό προορισμό στην τύχη (Harl, 1991).

Στην αρχή της αγροτικής επιχείρησης η συμμετοχή στη διαχείριση γίνεται και από τις δύο γενεές απαραίτητα. Σιγά σιγά με το πέρασμα του χρόνου θα πρέπει να δίνεται όλο και μεγαλύτερο κομμάτι διαχείρισης στο νέο πρόσωπο της επιχείρησης. Συχνά όμως τα γεγονότα δείχνουν να έχουν διαφορετική κατάληξη, καθώς οι κρίσιμες αποφάσεις συνεχίζουν να παίρνονται από τους γονείς και το νέο αρχηγικό μέλος αρκείται μόνο στην σκληρή σωματική εργασία. Το νέο άτομο που μπαίνει στην επιχείρηση έρχεται με διάθεση να συνεισφέρει με τις γνώσεις του. Ωστόσο, οι ιδέες του συχνά υπόκεινται σε ανάκριση από τους γονείς του. Το νεαρό άτομο αγανακτεί και επαναστατεί, γιατί δεν αντέχει να αντιμετωπίζεται σαν το ανήλικο τέκνο και να πειθαρχεί στα διατάγματα των γονέων. Αμφότερα τα δύο μέρη θα πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι ο νέος άνθρωπος έχει δικαίωμα να κάνει τα δικά του λάθη στο θέμα της διαχείρισης (Hofstand, et al., 1998).

Οι καλές σχέσεις μεταξύ των δύο γενεών στη γεωργία δεν συμβαίνουν έτσι απλά. Οι εργασιακές σχέσεις για να λειτουργήσουν χρειάζονται χρόνο και προσπάθεια από όλα τα μέλη της οικογένειας. Συχνά οι γονείς έχουν την τάση να γίνονται πιο συντηρητικοί καθώς γερνούν, ενώ οι νεότεροι είναι πιο ριψοκίνδunami και πρόθυμοι να δοκιμάσουν καινούργιες ιδέες. Οι δύο γενιές βλέπουν τη γεωργική επιχείρηση και τις

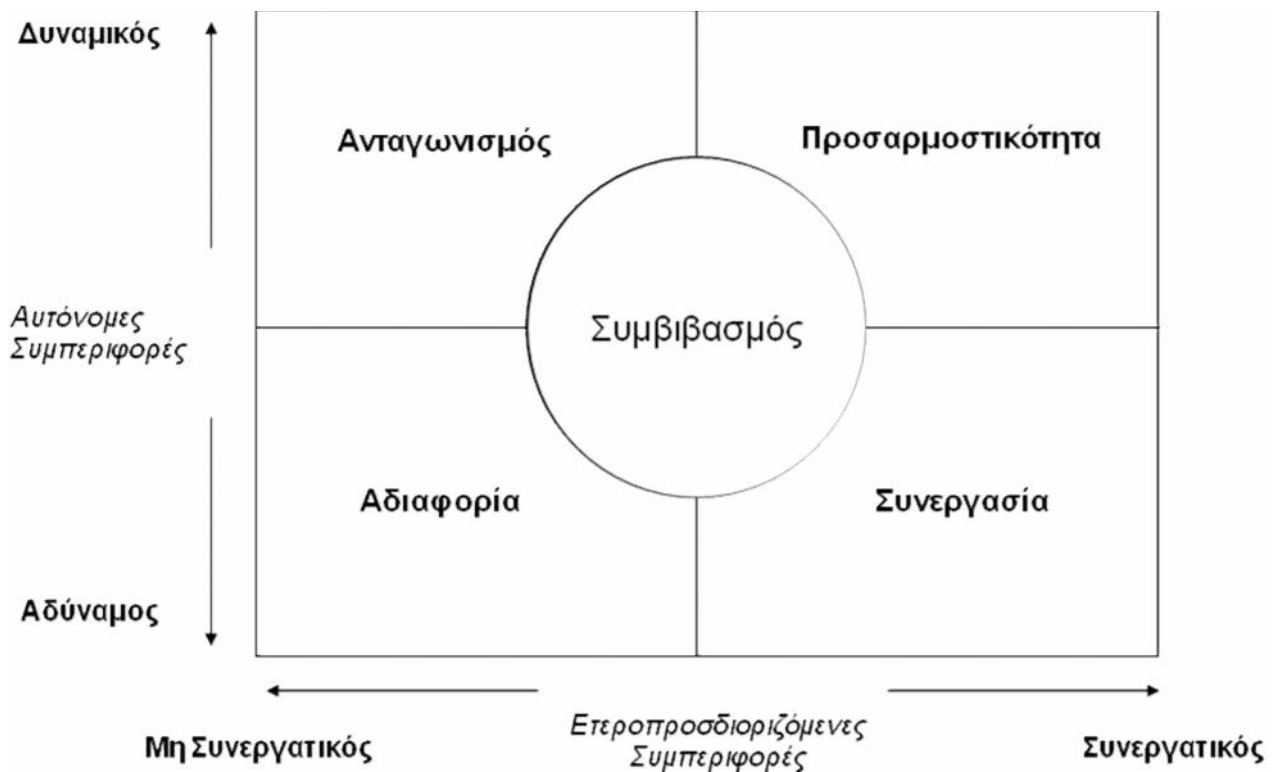
οικογενειακές σχέσεις από διαφορετικές σκοπιές. Αυτές οι διαφορετικές οπτικές γωνίες οδηγούν σε συγκρούσεις. Παρόλες τις διαφωνίες στις οικογενειακές διενέξεις δεν επιτρέπεται η γελοιοποίηση, η τιμωρία ή οι επικριτικές συνεχείς διαλέξεις. Πρέπει να ενθαρρύνεται η κατανόηση, η εξεύρεση εναλλακτικών λύσεων, η δέσμευση για δράση, καθώς και η υποστήριξη του ενός στον άλλο. Ο αλληλοσεβασμός όλων των μελών της οικογένειας είναι σημαντικός ανά πάσα στιγμή σε όλα τα επίπεδα (Hofstand, et al., 1998).

2.3.3 Επίλυση συγκρούσεων σε οικογενειακές γεωργικές επιχειρήσεις

Η σύγκρουση είναι μια καθημερινή πραγματικότητα. Μερικές συγκρούσεις είναι μικρές και σχετικά εύκολες στο χειρισμό, ενώ άλλες λαμβάνουν μεγαλύτερες διαστάσεις και απαιτούν στρατηγική για την επιτυχή λύση τους, αλλιώς δημιουργούν σταθερές εντάσεις και διαρκή εχθρότητα στην οικογένεια ή την επιχείρηση. Όταν κάποιος γνωρίζει να διαχειριστεί και να επιλύσει αυτού του είδους τις συγκρούσεις βρίσκεται ένα βήμα πιο κοντά στην επιτυχία της γεωργικής του εκμετάλλευσης. Η σύγκρουση μπορεί να είναι επιβλαβής για τη σωματική και ψυχική υγεία των μελών της οικογένειας, καθώς επίσης μπορεί να εκτρέψει την ενέργεια του χρόνου και των χρημάτων μακριά από τους στόχους της οικογενειακής επιχείρησης. Η σύγκρουση δεν αποτελεί απαραίτητα κακό γεγονός, αντίθετα με σωστή διαχείριση και μέτριες δόσεις μπορεί να είναι και ευεργετική. Διεγείρει την περιέργεια, τη φαντασία και ανακουφίζει από τη μονοτονία και την πλήξη. Αποτελεί κίνητρο ριζικής αλλαγής για τους ανθρώπους και τους προσφέρει πολύπλευρη γνώση και εξέλιξη (Robinson, 1989).

Στο Διάγραμμα 2-3 απεικονίζονται δύο βασικές μεταβλητές. Η μία μεταβλητή είναι η δυναμικότητα ή ο βαθμός στον οποίο το άτομο επιχειρεί να ικανοποιήσει τις δικές του ανησυχίες. Η άλλη μεταβλητή είναι η συνεργατικότητα ή ο βαθμός στον οποίο το άτομο προσπαθεί να ικανοποιήσει τις ανάγκες των άλλων ατόμων. Αυτές οι δύο διαστάσεις ορίζουν πέντε διαφορετικούς τρόπους για την αντιμετώπιση των συγκρούσεων: τον ανταγωνισμό, την προσαρμοστικότητα, την αδιαφορία, τη συνεργασία και το συμβιβασμό.

Διάγραμμα 2-3 Τρόποι διαχείρισης συγκρούσεων σε οικογενειακές γεωργικές επιχειρήσεις

Πηγή: Hutt and Milligan, *Managing Conflict on the Farm*, 1990.

Ανταγωνισμός

Ο ανταγωνισμός αντικατοπτρίζει την επιθυμία ενός ατόμου να καλύψει τις προσωπικές του ανάγκες και ανησυχίες σε βάρος των άλλων. Τα πιο δυναμικά και λιγότερο συνεργάσιμα άτομα χρησιμοποιούν τον ανταγωνιστικό τρόπο. Για να επιτύχει το επιθυμητό αποτέλεσμα ο ανταγωνιστής χρησιμοποιεί οποιαδήποτε δύναμη είναι διαθέσιμη και αποδεκτή π.χ την πειθώ, την ειδίκευση, την οικονομία, ή τον εξαναγκασμό.

Προσαρμοστικότητα

Προσαρμοστικότητα σημαίνει να βάζεις τις ανάγκες και τις ανησυχίες των άλλων πάνω από τις δικές σου. Χαρακτηρίζεται από συνεργατική και αδύναμη συμπεριφορά. Η προσαρμοστικότητα είναι αποτελεσματική όταν μπαίνει σαν προτεραιότητα η

διατήρηση της αρμονίας και η αποφυγή των εκρήξεων. Χτίζει την καλή θέληση και οδηγεί σε σχέσεις συνεργασίας.

Αδιαφορία

Η αδιαφορία χρησιμοποιείται από ανθρώπους που δεν συμμετέχουν σε διαμάχες και είναι αδιάφοροι ως προς τις ανάγκες και τις ανησυχίες των άλλων. Χαρακτηρίζεται από αδύναμη και μη συνεργάσιμη συμπεριφορά. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί αποτελεσματικά σαν μία βραχυπρόθεσμη ή προσωρινή στρατηγική ως ότου καταλαγιάσουν τα συναισθήματα. Σαν μόνιμη στρατηγική η αδιαφορία μπορεί να χρησιμοποιηθεί όταν οι πιθανότητες ικανοποίησης των αναγκών και των ανησυχιών κάποιου ανθρώπου είναι ελάχιστες.

Συνεργασία

Οι άνθρωποι που χρησιμοποιούν έναν ομαδικό τρόπο στοχεύουν στο να ικανοποιήσουν όλες τις ανάγκες και τις ανησυχίες. Η συνεργασία περιλαμβάνει τη μέγιστη χρήση της συνεργατικότητας και της δυναμικότητας. Απαιτεί μεγαλύτερη αφοσίωση από τους άλλους τρόπους και χρειάζεται περισσότερο χρόνο και ενέργεια. Μ' αυτό τον τρόπο τα μέλη μένουν συγκεντρωμένα στη λύση του προβλήματος, συνεπώς ακόμα και ένα αποτέλεσμα που δεν εκφράζει και ικανοποιεί όλες τις πλευρές είναι πιθανό και να υποστηριχτεί.

Συμβιβασμός

Ο συμβιβασμός είναι ο ενδιάμεσος δρόμος ανάμεσα στους τέσσερις προηγούμενους τρόπους. Οδηγεί σε μερική εκπλήρωση των αναγκών, των ανησυχιών και των στόχων. Συγκρινόμενος με τη συνεργασία πολύ λίγα ζητήματα αντιμετωπίζονται. Ο συμβιβασμός είναι κατάλληλος όταν οι στόχοι είναι μικρής σημασίας και δεν αξίζουν τον κόπο και το χρόνο που απαιτείται για τη συνεργασία.

Παρουσιάστηκαν πέντε διαφορετικοί τρόποι επίλυσης συγκρούσεων που προέκυψαν από δύο μεταβλητές. Κανένας απ' αυτούς τους τρόπους δεν μπορεί να χαρακτηριστεί μεμονωμένα ως καλός ή κακός. Ανάλογα με την περίπτωση μπορεί να

αποδειχτεί κατάλληλος και αποτελεσματικός αντίστοιχα ένας από τους πέντε διαφορετικούς τρόπους (Hutt and Milligan, 1990).

2.3.4 Δίοδοι εισόδου στη γεωργία

Εκτός από την παραδοσιακή ενδο-οικογενειακή είσοδο στη γεωργία, υπάρχουν μια σειρά άλλων μονοπατιών που αν διαχειριστούν σωστά, οδηγούν τους νέους ανθρώπους σ'ένα προσοδοφόρο επάγγελμα και έναν ωραίο τρόπο ζωής.

Ο δρόμος για εκείνους που εισέρχονται ή σχεδιάζουν να εισέλθουν στη γεωργία μετά από μια σταδιοδρομία σε άλλα επαγγέλματα ή βιομηχανίες είναι μακρύς και σύνθετος. Περιλαμβάνει εμπόδια που πολλές φορές δείχνουν ανυπέρβλητα, αλλά βοηθούν τους νεοεισερχόμενους να συνδυάσουν τις εγγενείς ικανότητές τους, με τη δεινότητα και τα χαρακτηριστικά που έχουν αποκτήσει και έχουν αναπτύξει καθ'όλη τη διάρκεια της ζωής τους (Laroche, et al., 1999).

Ο Johnson (2001) πρότεινε μονοπάτια εισόδου στη γεωργία που βασίζονται στην τυπολογία που αποτελείται από υποψήφιους αγρότες και νέους αγρότες.

Οι υποψήφιοι αγρότες χωρίζονται σε:

- ✓ Επιστρατευμένους- άνθρωποι με έφεση στην καλλιέργεια, που δεν έχουν εξετάσει ακόμη την εισαγωγή τους στο επάγγελμα της γεωργίας.
- ✓ Εξερευνητές- άνθρωποι που ερευνούν ενεργά τη γεωργία ως επιλογή καριέρας.
- ✓ Σχεδιαστές- άνθρωποι που έχουν πάρει την απόφαση να γίνουν αγρότες και αποκτούν τις δεξιότητες και τους πόρους που απαιτούνται.

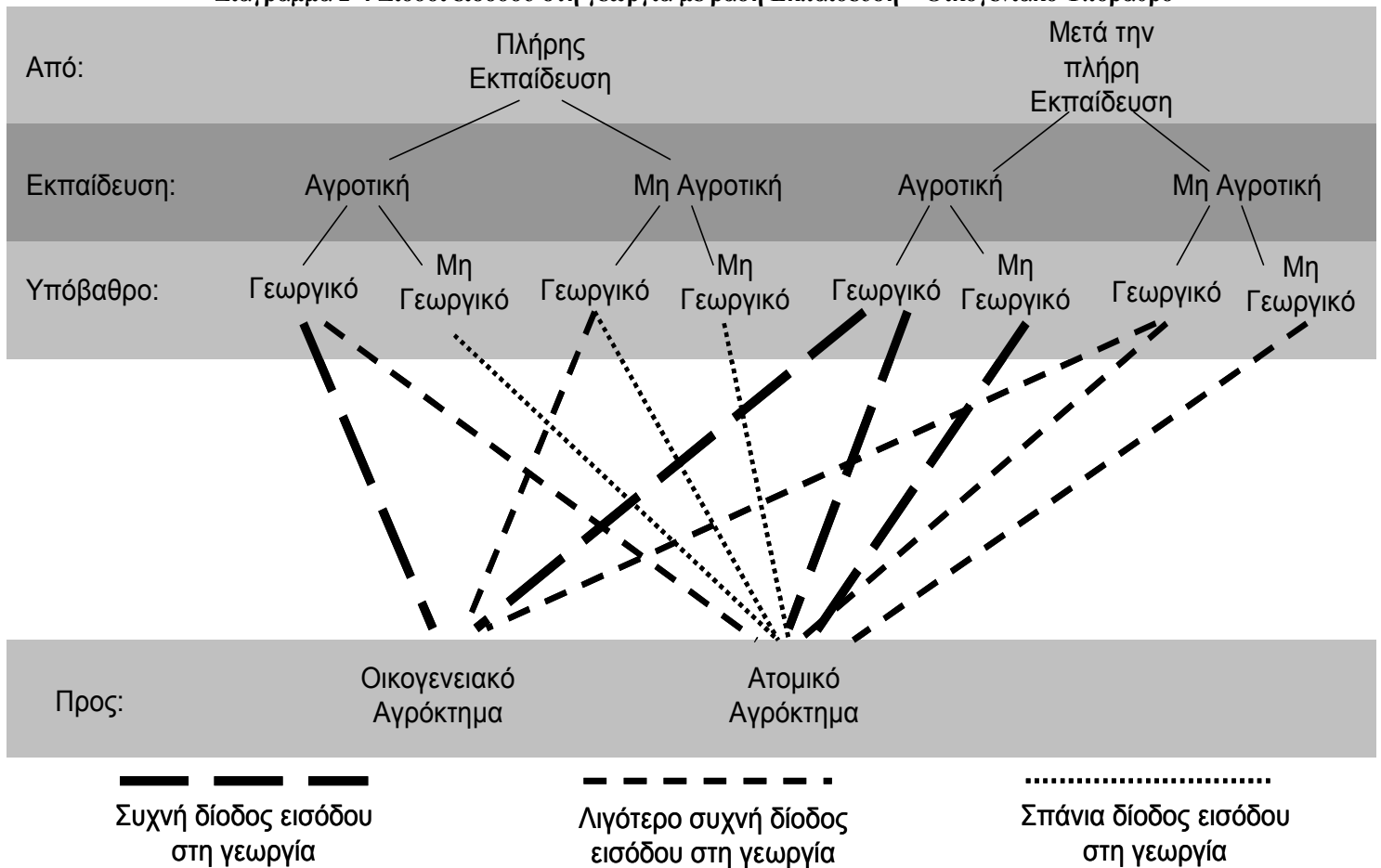
Οι νέοι αγρότες χωρίζονται σε:

- ✓ Νεοσύστατους- αυτοί που ασχολούνται με τη γεωργία τρία χρόνια ή λιγότερο.
- ✓ Εμπειρικούς- αυτοί που προσαρμόζουν τους στόχους και τις κατευθύνσεις τους μετά από μερικά χρόνια εμπειρίας στο επάγγελμα.
- ✓ Εδραιωμένους- αυτοί που έχουν παγιώσει τους στόχους και τις κατευθύνσεις τους και έχουν δημιουργήσει μια σταθερή γεωργική επιχείρηση.

Μια διαφορετική προσέγγιση των διόδων εισόδου στη γεωργία παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 2-4 και βασίζεται στην ανάπτυξη μιας τυπολογίας των

νεοεισερχομένων με βάση α) αν οι άνθρωποι εισέρχονται στη γεωργία αμέσως μετά τη συμπλήρωση της πλήρους εκπαίδευσής τους, β) τον τύπο της εκπαίδευσης (αγροτική ή μη) και γ) το οικογενειακό υπόβαθρο (γεωργικό ή μη). Η τυπολογία των τελικών γεωργικών προορισμών προκύπτει από την οριοθέτηση των πιθανών διόδων εισόδου στη γεωργία (Reeve and Stayner, 2006).

Διάγραμμα 2-4 Δίοδοι εισόδου στη γεωργία με βάση Εκπαίδευση – Οικογενειακό Υπόβαθρο

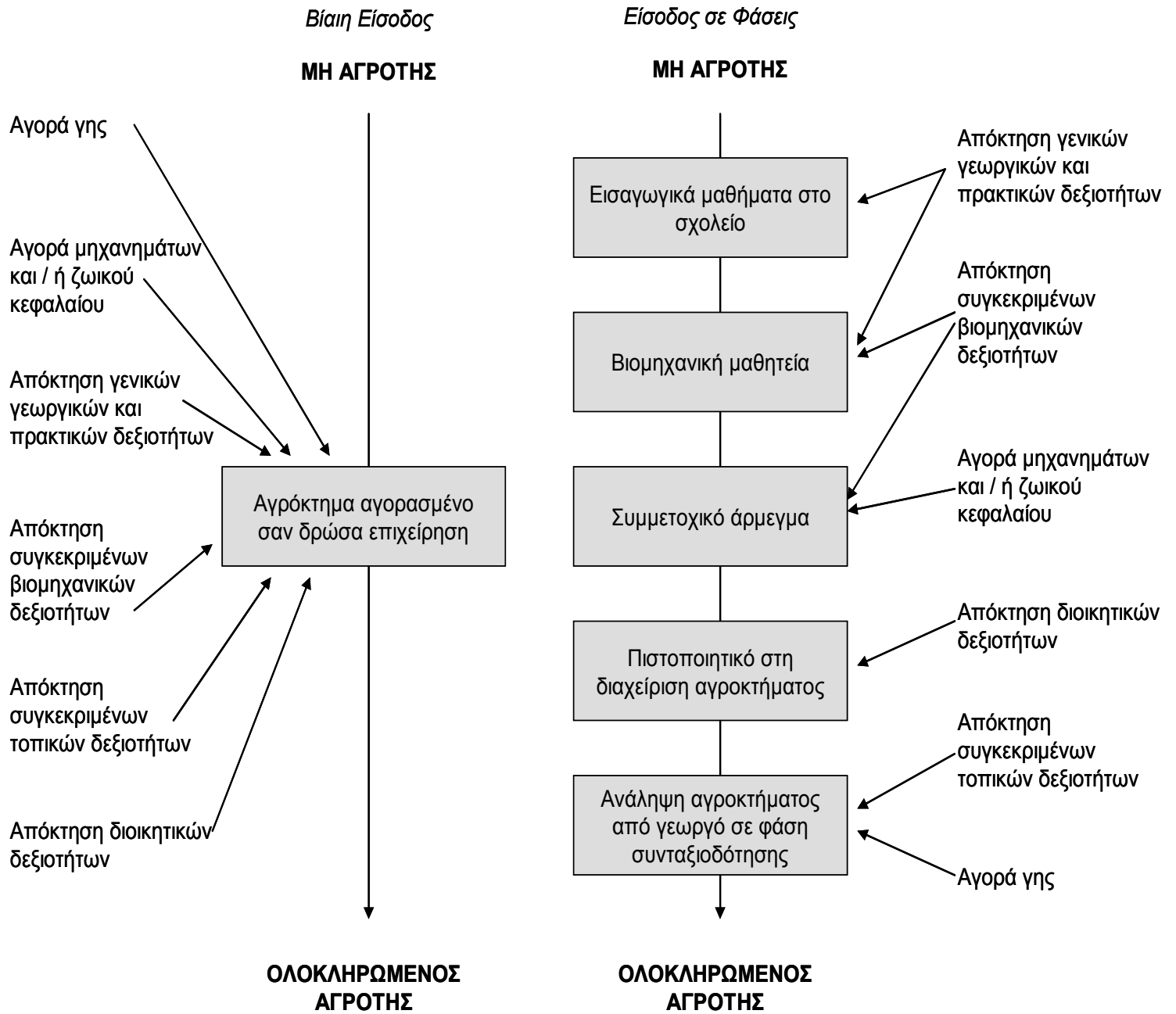

Πηγή: Reeve and Stayner, Australian Government, 2006

Ένας άλλος τρόπος κατηγοριοποίησης διόδων εισόδου είναι με βάση την αλληλουχία της απόκτησης δεξιοτήτων και φυσικών και οικονομικών πηγών απαραίτητων για τη γεωργία με την πάροδο του χρόνου. Ένα παράδειγμα δύο διόδων που κατηγοριοποιούνται μ'αυτόν τον τρόπο φαίνεται στο Διάγραμμα 2-5. Το παράδειγμα αντιπαραθέτει τη συμπίεση της απόκτησης των δεξιοτήτων και των πόρων που επέρχονται, όταν κάποιος με χωρίς γεωργικό υπόβαθρο ή εκπαίδευση αγοράζει ένα αγρόκτημα ως δρώσα επιχείρηση (αριστερή πλευρά), με μια είσοδο σε

φάσεις κατά την οποία αυτά τα αποκτήματα διαχέονται μέσα στο χρόνο (δεξιά πλευρά) (Reeve and Stayner, 2006).

Διάγραμμα 2-5 Δίοδοι εισόδου στη γεωργία με βάση Δεξιότητες – Φυσικές και Οικονομικές πηγές

Πηγή: Reeve and Stayner, Australian Government, 2006

Το πρόβλημα της γήρανσης του αγροτικού πληθυσμού που σχολιάστηκε στην αρχή του κεφαλαίου, φαίνεται πως έχει παγιώσει μία κατάσταση που φθείρει τον αγροτικό τομέα. Οι προσπάθειες λοιπόν των σύγχρονων προγραμμάτων αγροτικής ανάπτυξης σε Ευρωπαϊκό ή εθνικό επίπεδο μπορούν να ανατρέψουν το αρνητικό σκηνικό ή να παρουσιάσουν θετικά δείγματα πάνω στα οποία να σχεδιαστούν νέες πιο δραστικές πολιτικές για το μέλλον. Τα μέτρα των αγροτικών προγραμμάτων έχουν πλέον σαν κύρια προτεραιότητα και απότερο σκοπό την ανανέωση του αγροτικού πληθυσμού και την ενίσχυση του αγροτικού κλάδου.

Στα πλαίσια της ανανέωσης του αγροτικού πληθυσμού ολοένα και περισσότεροι νέοι άνθρωποι αποφασίζουν τελικά να ακολουθήσουν το επάγγελμα του αγρότη. Οι νέοι αυτοί άνθρωποι, ανεξάρτητα από τον τρόπο που καταλήγουν σε μία τέτοια απόφαση, έχουν ανάγκη από καθοδήγηση, στήριξη ή κάποιου είδους χρηματοδότηση. Αυτή τη βοήθεια κάθε επίδοξος αγρότης στα όρια της Ευρωπαϊκής Ένωσης μπορεί να την αναζητήσει μέσα από την πληθώρα των μέτρων του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης. Στο κεφάλαιο που ακολουθεί παρουσιάζονται αναλυτικά το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης του 2007-2013 και το Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδος για το ίδιο χρονικό διάστημα. Συγκεκριμένα γίνεται αναφορά στην πορεία εφαρμογής των δύο πιο ουσιαστικών μέτρων, τα οποία προσφέροντας οικονομική βοήθεια ανοίγουν ένα νέο δρόμο προσέγγισης των νέων προς τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Το μέτρο 112 «Εγκατάσταση νέων γεωργών» δίνει άμεσα κίνητρο σε νέους ανθρώπους να ασχοληθούν με τον αγροτικό τομέα και παράλληλα το μέτρο 113 «Πρόωρη συνταξιοδότηση γεωργών και γεωργικών εργατών» συμπληρώνει την προσπάθεια του προηγούμενου μέτρου, καθώς δίνει την ευκαιρία σε ενεργούς ηλικιωμένους γεωργούς να αποχωρήσουν νωρίτερα από το γεωργικό επάγγελμα.

Κεφάλαιο 3

Προγράμματα και μέτρα για τη στήριξη των νέων αγροτών

Το κεφάλαιο αυτό καλύπτει τα παρακάτω θέματα :

- Ενότητα 3.1 «Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013»
  - Ενότητα 3.2 «Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδος 2007-2013»
-

3.1 Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013

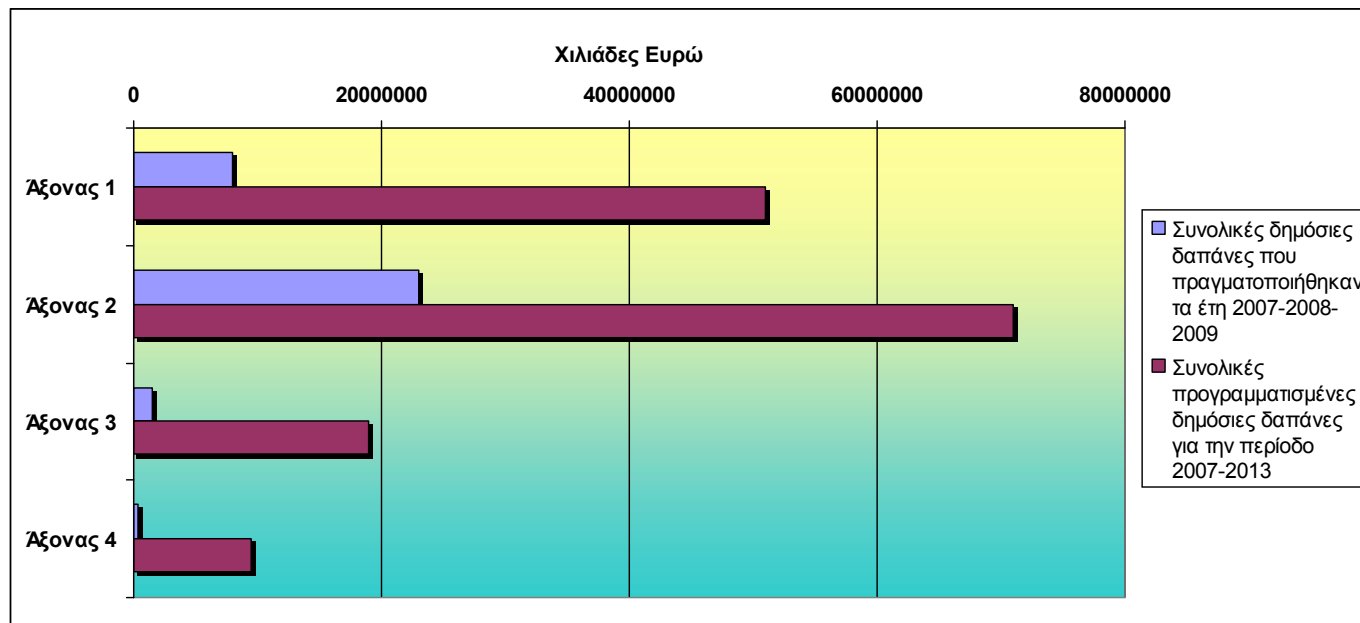
Οι μεταρρυθμίσεις της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) του Ιουνίου του 2003 και Απριλίου του 2004 επικεντρώθηκαν στην ανάπτυξη της υπαίθρου με την καθιέρωση ενός χρηματοδοτικού μέσου και ενός ενιαίου προγράμματος. Το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης (ΕΓΤΑΑ) ιδρύθηκε με τον κανονισμό (ΕΚ) 1290/2005. Στοχεύει στην ενίσχυση της πολιτικής της αγροτικής ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την απλούστευση της εφαρμογής της. Ειδικότερα βελτιώνει τη διαχείριση και τον έλεγχο της πολιτικής της αγροτικής ανάπτυξης για την περίοδο 2007-2013 (European Agricultural Fund for Rural Development, 2011).

Κάθε κράτος μέλος θα καταρτίσει ένα εθνικό στρατηγικό σχέδιο σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές που εγκρίθηκαν από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Το εθνικό στρατηγικό σχέδιο καλύπτει την περίοδο από 1 Ιανουαρίου έως 31 Δεκεμβρίου 2013 και περιλαμβάνει:

- Την αξιολόγηση της κοινωνικής, οικονομικής, περιβαλλοντικής κατάστασης και τις δυνατότητες ανάπτυξης.
- Την στρατηγική που έχει επιλεγεί για την κοινή δράση της Κοινότητας και των Κρατών Μελών, σύμφωνα με τις κοινοτικές στρατηγικές κατευθυντήριες γραμμές.
- Τις θεματικές και χωρικές προτεραιότητες.
- Κατάλογο των προγραμμάτων αγροτικής ανάπτυξης που υλοποιούνται στο εθνικό στρατηγικό σχέδιο και μια ενδεικτική κατανομή του ΕΓΤΑΑ για κάθε πρόγραμμα.
- Τα μέσα που εξασφαλίζουν το συντονισμό με τα άλλα όργανα της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, όπως το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ), το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ), το Ταμείο Συνοχής (ΤΣ), το Ταμείο Αλιείας και την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων.
- Τον προϋπολογισμό για την επίτευξη του στόχου σύγκλισης ανάλογα με την περίπτωση.
- Περιγραφή των ρυθμίσεων και αναφορά του ποσού που έχει δεσμευθεί για τη δημιουργία εθνικού αγροτικού δικτύου, που συγκεντρώνει οργανώσεις και διοικήσεις που εργάζονται στον τομέα της αγροτικής ανάπτυξης. (EAFRD, 2011).

Η εφαρμογή των εθνικών στρατηγικών σχεδίων πραγματοποιείται μέσω των προγραμμάτων αγροτικής ανάπτυξης, που περιέχουν ένα πακέτο μέτρων που διαρθρώνονται γύρω από 4 άξονες. Μαζί με τη σύντομη περιγραφή των αξόνων παρουσιάζονται τα διαγράμματα με τις δημόσιες δαπάνες που προγραμματίστηκαν στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013 και οι δημόσιες δαπάνες που τελικά πραγματοποιήθηκαν στα πλαίσια του προγράμματος από το 2007 μέχρι το 2009.

Διάγραμμα 3-1 Σύνολο δημοσίων δαπανών ανά άξονα ΕΕ-27

Πηγή: European Network for Rural Development, 2011

Στο Διάγραμμα 3-1 παρουσιάζεται η κατανομή των συνολικών δημοσίων δαπανών στους 4 άξονες του ΕΠΑΑ 2007-2013. Ο αρχικός οικονομικός προγραμματισμός είχε σαν στόχο την ενίσχυση κυρίως των αξόνων 1 και 2 σε σχέση με τους άξονες 3 και 4. Μετά το πέρας της πρώτης τριετίας όπως φαίνεται στο διάγραμμα 3-1 έχουν υλοποιηθεί περίπου στο $\frac{1}{3}$ οι στόχοι για τους άξονες 1 και 2, ενώ ελάχιστες είναι οι δαπάνες που έχουν γίνει για τους άξονες 3 και 4 στο αντίστοιχο χρονικό διάστημα.

3.1.1 Άξονας 1: Βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του τομέα της γεωργίας και της δασοκομίας

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Οι ενισχύσεις για την προώθηση της ανταγωνιστικότητας του τομέα της γεωργίας και της δασοκομίας περιλαμβάνουν:

- Μέτρα που αποσκοπούν στην προαγωγή της γνώσης και βελτίωση του ανθρώπινου δυναμικού μέσω:
  - Επαγγελματικής κατάρτισης και δράσεων ενημέρωσης.

- Προγραμμάτων για την προώθηση της εγκατάστασης νέων γεωργών (ηλικίας κάτω των 40 ετών που καθίστανται για πρώτη φορά αρχηγοί της εκμετάλλευσης) και τη διαρθρωτική προσαρμογή των εκμεταλλεύσεών τους.
  - Πρόωρης συνταξιοδότησης των γεωργών που έχουν αποφασίσει να παύσουν τις δραστηριότητές τους με στόχο να μεταβιβάσουν την εκμετάλλευσή τους σε άλλους γεωργούς και των γεωργικών εργατών που έχουν αποφασίσει να σταματήσουν οριστικά κάθε γεωργική δραστηριότητα. Σε γενικές γραμμές οι δικαιούχοι πρέπει να είναι τουλάχιστον 55 ετών, αλλά κάτω από την κανονική ηλικία συνταξιοδότησης στο συγκεκριμένο κράτος μέλος.
  - Τη χρήση συμβουλευτικών υπηρεσιών από τους γεωργούς και τους δασοκαλλιεργητές. Τη δημιουργία συμβουλευτικών υπηρεσιών, υπηρεσιών γεωργικής αντικατάστασης και υπηρεσιών στήριξης της γεωργικής διαχείρισης. Η χρήση αυτών των υπηρεσιών θα πρέπει να βοηθά στην αξιολόγηση και βελτίωση της επίδοσης των εκμεταλλεύσεων (EAFRD, 2011).
- Μέτρα που αποσκοπούν στην αναδιάρθρωση και ανάπτυξη του φυσικού δυναμικού:
- Εκσυγχρονισμός των γεωργικών και δασικών εκμεταλλεύσεων και τη βελτίωση των εμπορικών επιδόσεών τους, για παράδειγμα φέρνοντας νέες τεχνολογίες.
  - Προστιθέμενη αξία της πρωτογενούς γεωργίας και δασοκομίας. Αυτό σημαίνει στήριξη των επενδύσεων που αποσκοπούν στην ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της μεταποίησης και της εμπορίας της πρωτογενούς παραγωγής, καθώς και την απλούστευση των κριτηρίων επιλεξιμότητας για στήριξη των επενδύσεων.
  - Βελτίωση και ανάπτυξη της υποδομής που σχετίζεται με την ανάπτυξη και την προσαρμογή της γεωργίας και της δασοκομίας.
  - Αποκατάσταση του γεωργικού παραγωγικού δυναμικού, που έχει πληγεί από φυσικές καταστροφές και εισαγωγή των κατάλληλων προγραμμάτων πρόληψης (EAFRD, 2011).
- Μέτρα που αποσκοπούν στη βελτίωση της ποιότητας της παραγωγής και των προϊόντων:

- Βοήθεια στους γεωργούς κατά την προσαρμογή στους απαιτητικούς κανόνες που προβλέπονται στη νομοθεσία της ΕΕ, αντισταθμίζοντας εν μέρει το επιπλέον κόστος ή την απώλεια εσόδων που προκύπτει από τις νέες αρμοδιότητες.
- Ενθάρρυνση των αγροτών για τη συμμετοχή τους σε συστήματα που προωθούν την ποιότητα των τροφίμων και δίνουν διαβεβαιώσεις στους καταναλωτές για την ποιότητα ενός προϊόντος ή μιας μεθόδου παραγωγής. Παρέχουν προστιθέμενη αξία στα πρωτογενή προϊόντα και την ενίσχυση των εμπορικών ευκαιριών.
- Στήριξη των ομάδων παραγωγών στις δραστηριότητες ενημέρωσης και προώθησης των προϊόντων που καλύπτονται από τα συστήματα ποιότητας τροφίμων (EAFRD, 2011).

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ

Στο Διάγραμμα 3-2 που ακολουθεί παρουσιάζονται αναλυτικά οι συνολικές δημόσιες δαπάνες για κάθε μέτρο του άξονα 1 του ΕΠΑΑ 2007-2013. Εκτός από τις αρχικά προγραμματισμένες δαπάνες για κάθε μέτρο του άξονα 1, παρουσιάζονται επίσης οι δαπάνες που πραγματοποιήθηκαν για κάθε μέτρο του άξονα 1 τα τρία πρώτα χρόνια εφαρμογής του ΕΠΑΑ (περίοδος 2007-2009).

Τα υψηλότερα ποσά είχαν προγραμματιστεί να δαπανηθούν για τα μέτρα:

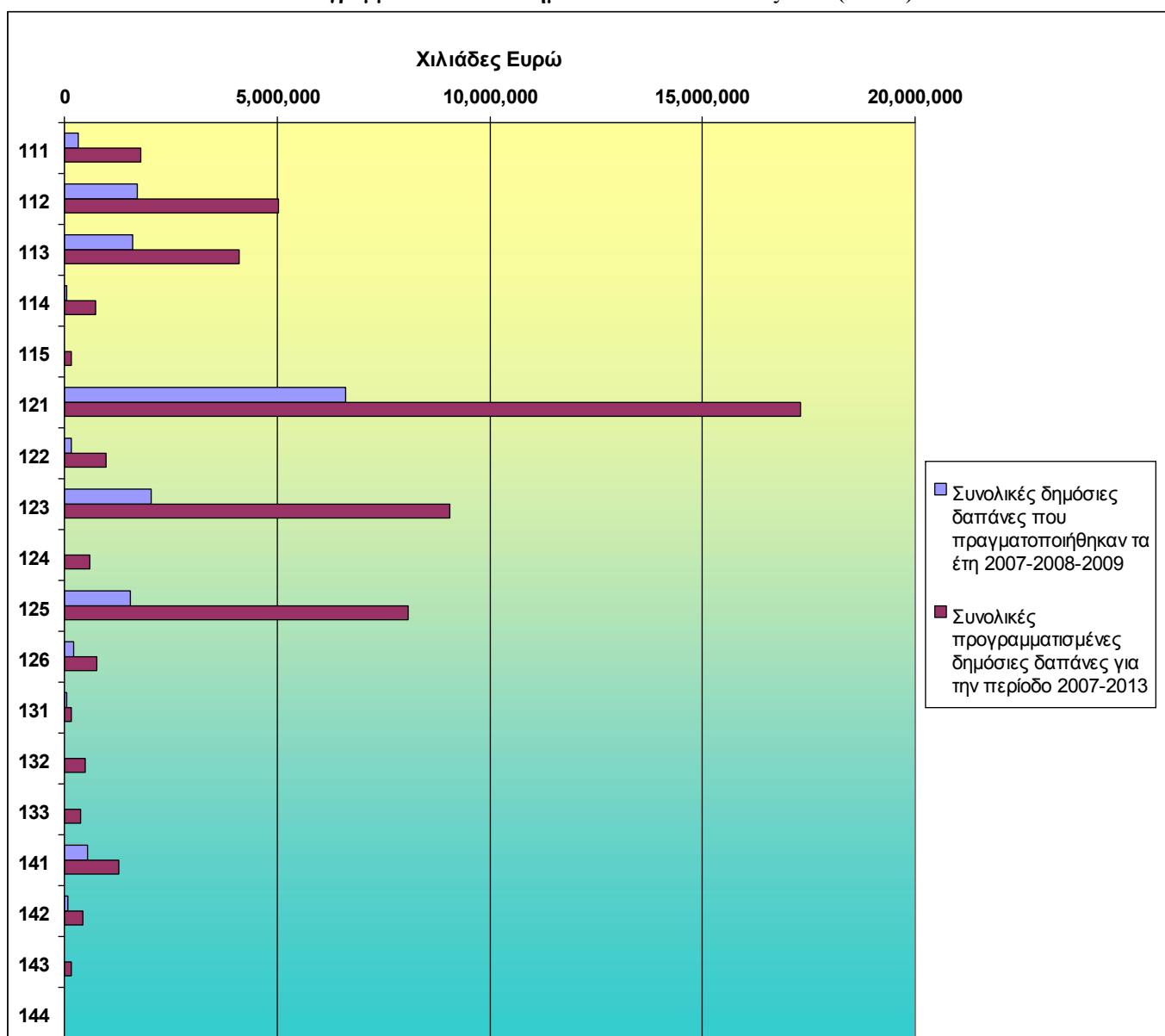
- 121: Εκσυγχρονισμός γεωργικών εκμεταλλεύσεων,
- 123: Προστιθέμενη αξία των γεωργικών και δασοκομικών προϊόντων και
- 125: Υποδομή σχετική με την ανάπτυξη και προσαρμογή της γεωργίας και της δασοκομίας.

Ακολουθούν με μικρότερες δαπάνες τα μέτρα:

- 112: Εγκατάσταση νέων γεωργών, και
- 113: Πρόωρη συνταξιοδότηση γεωργών και γεωργικών εργατών.

Μετά το πέρας της πρώτης τριετίας εφαρμογής του ΕΠΑΑ, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3-2, η χρηματοδότηση των μέτρων 121, 123 και 125 έχει ξεκινήσει με αργούς ρυθμούς και απέχει αρκετά από την ολοκλήρωση του αρχικού πλάνου. Τα χρήματα που έχουν δοθεί για τα μέτρα 112 και 113 είναι περίπου στο 1/3 του αρχικού υπολογισμού, ενώ οι δαπάνες για τα υπόλοιπα μέτρα του άξονα 1 είναι μηδαμινές.

Διάγραμμα 3-2 Σύνολο δημοσίων δαπανών του άξονα 1 (ΕΕ-27)

Πηγή: European Network for Rural Development, 2011

3.1.2 Άξονας 2: Βελτίωση του περιβάλλοντος και της υπαίθρου

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Όσον αφορά τη διαχείριση της γης, η υποστήριξη συμβάλει στην αειφόρο ανάπτυξη, ενθαρρύνοντας τους γεωργούς και τους δασοκαλλιεργητές να χρησιμοποιούν μεθόδους χρήσης γης συμβατές με την ανάγκη διαφύλαξης του φυσικού περιβάλλοντος, του τοπίου και της προστασίας και βελτίωσης των φυσικών πόρων. Οι κύριες πτυχές που λαμβάνονται υπόψη περιλαμβάνουν τη βιοποικιλότητα, τη διαχείριση των περιοχών NATURA 2000, την προστασία του νερού και του εδάφους και την άμβλυση των κλιματικών μεταβολών. Στο πλαίσιο αυτό, ο κανονισμός προβλέπει ειδικότερα τη στήριξη των ορεινών περιοχών με φυσικά μειονεκτήματα και άλλες μειονεκτικές περιοχές (ορίζονται από τα κράτη μέλη βάσει κοινών αντικειμενικών κριτηρίων) και γεωργοπεριβαλλοντικές ή δασικές ενισχύσεις οι οποίες καλύπτουν μόνο δεσμεύσεις που υπερβαίνουν τις αντίστοιχες υποχρεωτικές προδιαγραφές.

Η βοήθεια καλύπτει επίσης τη στήριξη για μη παραγωγικές επενδύσεις που συνδέονται με την επίτευξη των γεωργικών ή δασικών περιβαλλοντικών δεσμεύσεων ή την επίτευξη άλλων γεωργοπεριβαλλοντικών στόχων, καθώς και μέτρα που αποσκοπούν στη βελτίωση των δασικών πόρων για περιβαλλοντικούς σκοπούς (υποστήριξη για την πρώτη δάσωση της γεωργικής γης, εγκατάσταση γεωργοδασοκομικών των φυσικών καταστροφών).

Όλοι οι δικαιούχοι που λαμβάνουν ενισχύσεις στο όνομα της βελτίωσης του περιβάλλοντος και της υπαίθρου, απαιτείται να συμμορφώνονται με τις κανονιστικές υποχρεώσεις σχετικά με τη διαχείριση (στους τομείς της υγείας, του περιβάλλοντος και της καλής διαβίωσης των ζώων) και τις ορθές γεωργικές και περιβαλλοντικές πρακτικές που προβλέπονται στο κανονισμό για την ενιαία ενίσχυση (Κανονισμός αριθ. 73/2009) (EAFRD, 2011).

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ

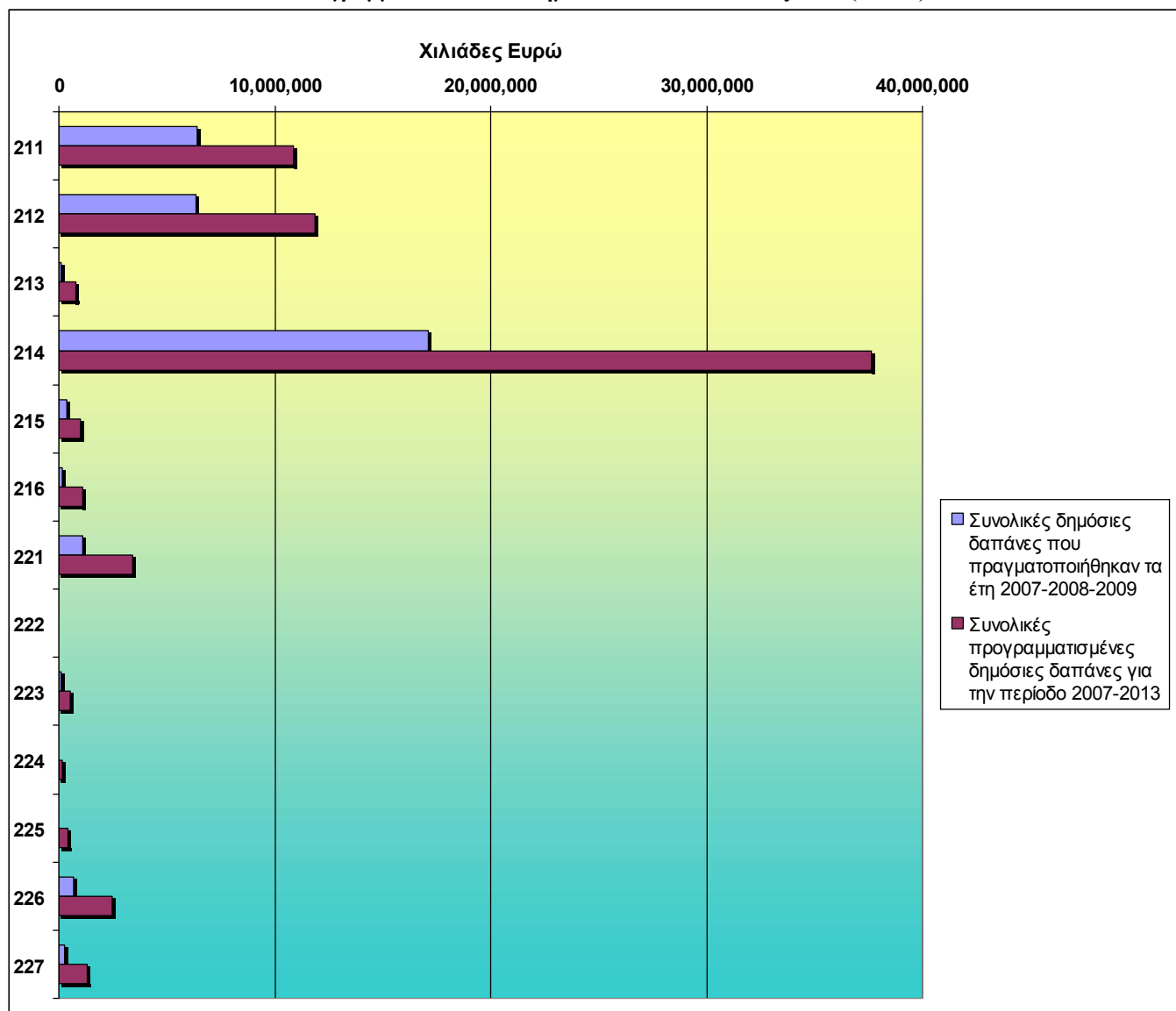
Στο Διάγραμμα 3-3 που ακολουθεί παρουσιάζονται αναλυτικά οι συνολικές δημόσιες δαπάνες για κάθε μέτρο του άξονα 2 του ΕΠΑΑ 2007-2013. Εκτός από τις αρχικά προγραμματισμένες δαπάνες για κάθε μέτρο του άξονα 2, παρουσιάζονται επίσης οι δαπάνες που πραγματοποιήθηκαν για κάθε μέτρο του άξονα 2 την πρώτη τριετία εφαρμογής του ΕΠΑΑ (2007-2009).

Για τον άξονα 2, οι περισσότερες δαπάνες προγραμματίστηκαν για τα μέτρα:

- 214: Γεωργο-περιβαλλοντικές ενισχύσεις,
- 212: Ενισχύσεις στους γεωργούς περιοχών με μειονεκτήματα, εκτός των ορεινών περιοχών, και
- 211: Ενισχύσεις για φυσικά μειονεκτήματα στους γεωργούς ορεινών περιοχών.

Όπως παρατηρούμε στο Διάγραμμα 3-3 μετά την πρώτη τριετία εφαρμογής του προγράμματος τα μέτρα 211 και 212 έχουν χρηματοδοτηθεί κατά το ήμισι του αρχικού στόχου. Το μέτρο 214 έχει υλοποιηθεί περίπου στο $\frac{1}{3}$ του αρχικού στόχου, καθώς η προγραμματισμένη δαπάνη για το συγκεκριμένο μέτρο ήταν αξιοσημείωτα μεγάλη. Αξίζει να αναφέρουμε ότι οι δαπάνες που έγιναν το χρονικό διάστημα 2007-2009 για τα υπόλοιπα μέτρα του άξονα 2 είναι ελάχιστες.

Διάγραμμα 3-3 Σύνολο δημοσίων δαπανών του άξονα 2 (ΕΕ-27)

Πηγή: European Network for Rural Development, 2011

3.1.3 Άξονας 3: Ποιότητα ζωής στις αγροτικές περιοχές και διαφοροποίηση της αγροτικής οικονομίας

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Όσον αφορά τη διαφοροποίηση της αγροτικής οικονομίας, ο κανονισμός περιλαμβάνει μέτρα για:

- Διαφοροποίηση προς μη γεωργικές δραστηριότητες, στήριξη για τη δημιουργία και την ανάπτυξη μικρών επιχειρήσεων, προώθηση του τουρισμού και προστασία, ανάπτυξη και διαχείριση της φυσικής κληρονομιάς που συνεισφέρει στην αειφόρο οικονομική ανάπτυξη.
- Βελτίωση της ποιότητας ζωής στις αγροτικές περιοχές, με ιδιαίτερη έμφαση στην ανακαίνιση και ανάπτυξη χωριών, τη διατήρηση και την καλύτερη αξιοποίηση της αγροτικής κληρονομιάς.
- Απόκτηση δεξιοτήτων και πραγματοποίηση δραστηριοτήτων με σκοπό την προετοιμασία και την εφαρμογή της τοπικής στρατηγικής ανάπτυξης (EAFRD, 2011).

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ

Στο Διάγραμμα 3-4 που ακολουθεί παρουσιάζονται αναλυτικά οι συνολικές δημόσιες δαπάνες για κάθε μέτρο του άξονα 3 του ΕΠΑΑ 2007-2013. Οι δημόσιες δαπάνες χωρίζονται σε αυτές που είχαν αρχικά προγραμματιστεί (2007-2013) και σ' αυτές που έχουν πραγματοποιηθεί στη διάρκεια των ετών 2007-2008-2009.

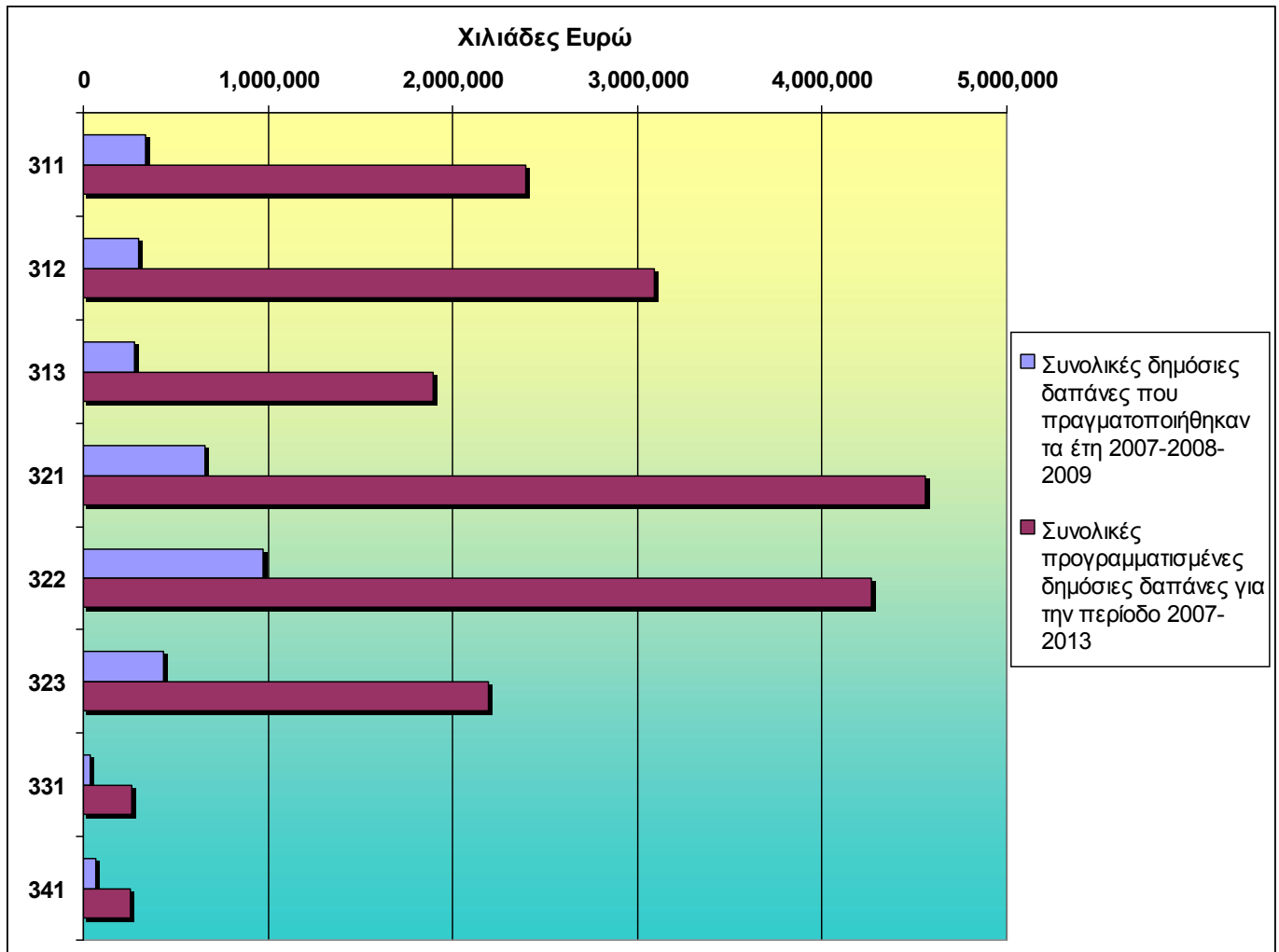
Για τον άξονα 3 προγραμματίστηκαν αρκετά υψηλές δημόσιες δαπάνες για τα εξής μέτρα:

- 321: Βασικές υπηρεσίες για την οικονομία και τον αγροτικό πληθυσμό,
- 322: Ανακαίνιση και ανάπτυξη των χωριών,
- 312: Στήριξη της δημιουργίας και ανάπτυξης πολύ μικρών επιχειρήσεων,
- 311: Διαφοροποίηση προς μη γεωργικές δραστηριότητες,
- 323: Διατήρηση και αναβάθμιση της αγροτικής κληρονομιάς, και
- 313: Ενθάρρυνση τουριστικών δραστηριοτήτων.

Οι συνολικές δημόσιες δαπάνες για τον άξονα 3 προγραμματίστηκαν να κατανεμηθούν σχεδόν σε όλα τα μέτρα του άξονα, σε αντίθεση με τους υπόλοιπους τρεις άξονες, οι οποίοι παρουσιάζουν μεγάλες ανομοιομορφίες στον τρόπο κατανομής των δαπανών στα διάφορα μέτρα (βλέπε Διαγράμματα 3-1, 3-2 , 3-3 , 3-4).

Παρόλο που σ' αυτόν τον άξονα υπολογίστηκαν ικανοποιητικά κονδύλια για την υλοποίηση όλων των μέτρων, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3-4 η χρηματοδότηση των μέτρων μετά το τέλος της πρώτης τριετίας εφαρμογής του ΕΠΑΑ είναι σε πρωταρχικό στάδιο.

Διάγραμμα 3-4 Σύνολο δημοσίων δαπανών του άξονα 3 (ΕΕ-27)

Πηγή: European Network for Rural Development, 2011

3.1.4 Άξονας 4: Leader

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Οι ενισχύσεις που χορηγούνται στο πλαίσιο του άξονα LEADER αφορούν:

- Την εφαρμογή των στρατηγικών τοπικής ανάπτυξης μέσω συμπράξεων δημοσίου - ιδιωτικού τομέα που ονομάζονται “ομάδες τοπικής δράσης”. Οι στρατηγικές που εφαρμόζονται στις καθορισμένες αγροτικές περιοχές, πρέπει να επιτύχουν τους στόχους τουλάχιστον ενός από τους τρεις προηγούμενους άξονες.
- Οι ομάδες τοπικής δράσης έχουν επίσης την επιλογή να εφαρμόσουν διατοπικής ή διεθνούς συνεργασίας έργα (EAFRD, 2011).

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ

Στο Διάγραμμα 3-5 που ακολουθεί παρουσιάζονται αναλυτικά οι συνολικές δημόσιες δαπάνες για κάθε μέτρο του άξονα 4 του ΕΠΑΑ 2007-2013, όπως είχαν αρχικά προγραμματιστεί και όπως τελικά έχουν πραγματοποιηθεί μετά το πέρας της πρώτης τριετίας εφαρμογής του ΕΠΑΑ.

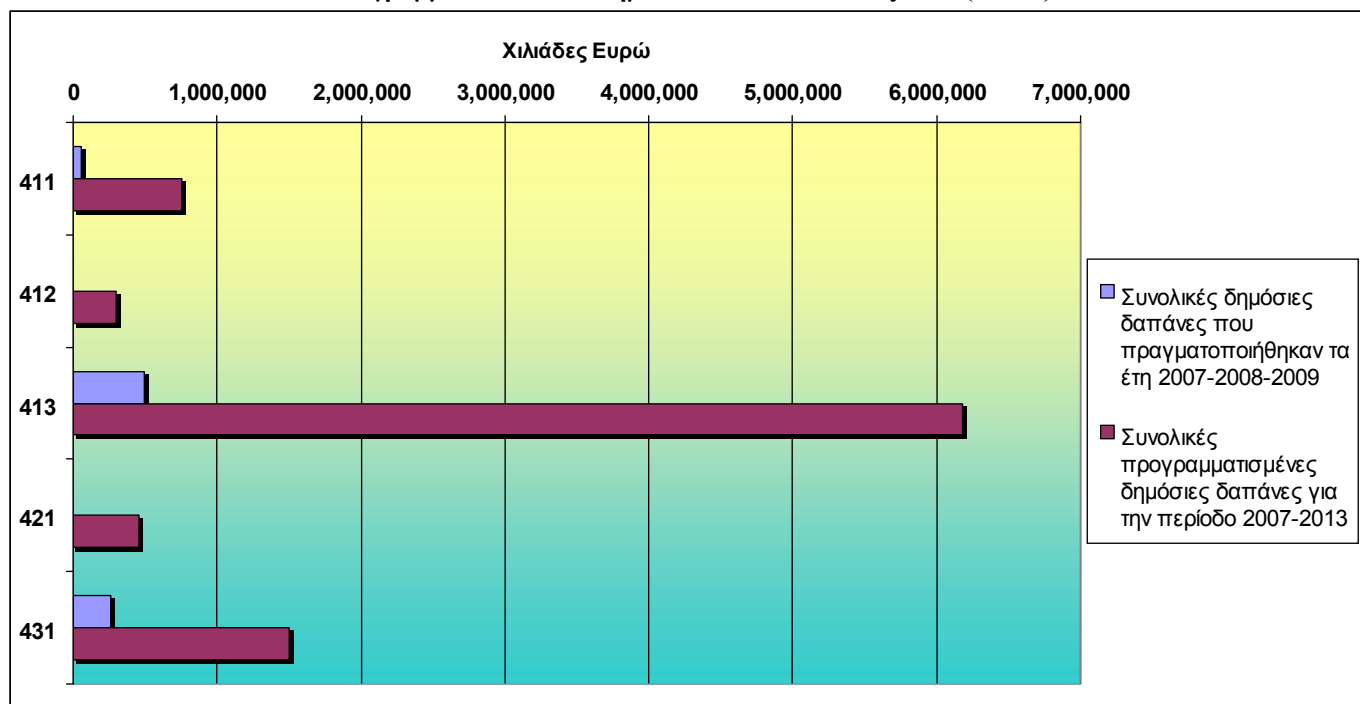
Οι δημόσιες δαπάνες για τον άξονα 4 προγραμματίστηκαν κυρίως για το μέτρο:

- 413: Εφαρμογή στρατηγικών τοπικής ανάπτυξης, ποιότητα ζωής/διαφοροποίηση.

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3-5 την τριετία 2007-2008-2009 το βασικό μέτρο του άξονα 4 (μέτρο 413) χρηματοδοτήθηκε στο ελάχιστο. Παρόμοια πορεία ακολούθησαν και τα υπόλοιπα μέτρα του άξονα 4.

Διάγραμμα 3-5 Σύνολο δημοσίων δαπανών του άξονα 4 (ΕΕ-27)

Πηγή: European Network for Rural Development, 2011

3.1.5 Εφαρμογή των μέτρων 112 και 113 στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Στον Πίνακα 2-1 που ακολουθεί παρουσιάζονται οι χώρες της ΕΕ-27 που επέλεξαν ή δεν επέλεξαν να συμπεριλάβουν στα εθνικά τους προγράμματα αγροτικής ανάπτυξης για την περίοδο 2007-2013 τα μέτρα 112 (Εγκατάσταση νέων γεωργών) και 113 (Πρόωρη συνταξιοδότηση γεωργών και γεωργικών εργατών) του άξονα 1.

Πίνακας 3-1 Εφαρμογή μέτρων 112 και 113 (ΕΕ-27)

Χώρες	Μέτρο 112	Μέτρο 113
Αυστρία	+	-
Βέλγιο	+	-
Βουλγαρία	+	-
Κύπρος	+	+
Τσεχία	+	+
Δανία	+	+
Εσθονία	+	-
Φινλανδία	+	+
Γαλλία	+	+
Γερμανία	+	+
Ελλάδα	+	+
Ουγγαρία	+	+
Ιρλανδία	+	+
Ιταλία	+	+
Λετονία	+	+
Λιθουανία	+	+
Λουξεμβούργο	+	-
Μάλτα	-	-
Ολλανδία	-	-
Πολωνία	+	+
Πορτογαλία	+	+
Ρουμανία	+	-
Σλοβακία	-	-
Σλοβενία	+	+
Ισπανία	+	+
Σουηδία	+	-
Ηνωμένο Βασίλειο	+	-

Πηγή: European Network for Rural Development, 2011

3.1.5.1 Μέτρο 112: Εγκατάσταση νέων γεωργών. Πληροφορίες για τις χώρες ΕΕ-27

Το μέτρο 112 δεν επιλέχθηκε από την αρχή να συμπεριληφθεί στα εθνικά προγράμματα αγροτικής ανάπτυξης της Μάλτας, της Ολλανδίας και της Σλοβακίας.

Η μεγαλύτερη δημόσια δαπάνη που προγραμματίστηκε για το μέτρο των νέων γεωργών ήταν για τη Γαλλία με ποσό 1,6 δισεκατομύρια ευρώ. Η Γαλλία έδινε πάντα μεγάλη έμφαση σ' αυτό το μέτρο, το οποίο αντιστοιχούσε στο 30% των δαπανών των τριών τελευταίων χρόνων για τον άξονα 1 του γαλλικού προγράμματος αγροτικής ανάπτυξης 2007-2013 (Supporting, 2010).

Οι μικρότερες δημόσιες δαπάνες για το μέτρο προγραμματίστηκαν για το Λουξεμβούργο (6,8 εκ. €), τη Δανία (6 εκ. €) και τη Γερμανία (4,8 εκ. €). Η τελευταία διέθεσε και τα 4.800.000 ευρώ μόνο σε μία περιφέρεια της χώρας (Phineland Palatinate) (ENRD, 2011).

Οι χώρες που κατάφεραν να υλοποιήσουν το στόχο για το μέτρο σε ποσοστό 96,6% και 94,6% μέχρι το 2010 είναι η Δανία και η Εστονία αντίστοιχα. Αντίθετα η Κύπρος προγραμματίσει ένα κονδύλιο της τάξης των 10 εκ. ευρώ, το οποίο δεν έχει διαθέσει, εφόσον το μέτρο δεν είναι σε ισχύ. Στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου και συγκεκριμένα στη Σκωτία μετά το πέρας της πρώτης τριετίας μόνο 26.685 ευρώ δόθηκαν, ενώ είχαν προγραμματιστεί να δαπανηθούν 9.210.048 ευρώ, δηλαδή ποσοστό 0,3% (ENRD, 2011).

Η Ουγγαρία είναι η μοναδική χώρα της ΕΕ-27 που ξεπέρασε το 100% του στόχου, αφού είχε προγραμματίσει 70 εκ. ευρώ για το μέτρο και τελικά διέθεσε 79 εκ. ευρώ (ENRD, 2011).

Όσον αφορά το μέτρο της εγκατάστασης των νέων γεωργών, εφάπαξ πληρωμή χορηγείται στην Πολωνία, στη Δημοκρατία της Τσεχίας, στη Σουηδία και στη Λετονία. Στη Γαλλία και στην Ισπανία παρέχεται εφάπαξ πριμοδότηση ή χαμηλό δάνειο επιτοκίου. Πριμοδότηση σε δύο δόσεις δίνεται στη Ρουμανία και στη Βουλγαρία (Gregory, 2010; DAFF, 2009).

3.1.5.2 Μέτρο 113: Πρόωρη συνταξιοδότηση γεωργών και γεωργικών εργατών. Πληροφορίες για τις χώρες της ΕΕ-27

Το μέτρο 113, δεν επέλεξαν για τα εθνικά προγράμματα αγροτικής ανάπτυξης 11 χώρες της ΕΕ-27 (Αυστρία, Βέλγιο, Βουλγαρία, Ολλανδία, Σουηδία, Εστονία, Λουξεμβούργο, Μάλτα, Ρουμανία, Σλοβακία, Ηνωμένο Βασίλειο).

Τη μεγαλύτερη δαπάνη για την πρόωρη συνταξιοδότηση των γεωργών προγραμματίσει η Πολωνία, με ποσό που ξεπερνά τα 2,5 δισεκατομύρια ευρώ. Η υλοποίηση όμως του αρχικού επίδοξου σχεδίου φαίνεται να αργοπορεί, καθώς στο τέλος της πρώτης τριετίας μόνο 38,8% του αρχικού κονδυλίου έχει διατεθεί. Ακολουθούν με πολύ μικρότερα ποσά η Ισπανία (455.001.697 €) και η Ιρλανδία (267.167.972 €) (ENRD, 2011).

Σε χαμηλά επίπεδα προγραμματίστηκαν οι δημόσιες δαπάνες για το μέτρο 113, στη Δανία (459.311 €) και στη Γερμανία (14 εκ. €). Η τελευταία ακολούθησε την ίδια στρατηγική με την οποία χειρίστηκε και το μέτρο 112, διαθέτοντας όλο το κονδύλιο σε μία μόνο περιοχή της χώρας (Saxony) (ENRD, 2011).

Η Ουγγαρία εξάντλησε το κονδύλιο που είχε προγραμματίσει για το μέτρο 112. Αντίθετα για το μέτρο της πρόωρης συνταξιοδότησης των γεωργών μόνο το 0,6% των χρημάτων που είχαν υπολογιστεί διατέθηκαν μέχρι το τέλος του 2010 (ENRD, 2011).

Με αρκετά γρήγορους ρυθμούς υλοποιείται το μέτρο στη Φιλανδία και στη Δανία. Η Δανία και σ' αυτό το μέτρο διέθεσε μέσα στην πρώτη τριετία το 84% των χρημάτων που είχαν προγραμματιστεί. Η Φιλανδία ακολουθεί με χαμηλότερο ποσοστό που φτάνει το 67% του αρχικού στόχου (ENRD, 2011).

3.1.5.3 Παραδείγματα εφαρμογής των μέτρων 112 και 113 στην ΕΕ-27

Αξίζει να τονιστεί ότι στην Πολωνία κατά τη διάρκεια της εκστρατείας 2008-2009, η ζήτηση από τους νέους αγρότες στα πλαίσια του καθεστώτος για την εγκατάσταση ήταν μικρή, αυτό οφείλεται μεταξύ των άλλων λόγων, στην σχετικά χαμηλή πριμοδότηση (περίπου 14.000€). Σύμφωνα με τον Οργανισμό για Αναδιάρθρωση και Εκσυγχρονισμό της Γεωργίας, το 2008 6.495 άτομα έκαναν αίτηση για την επιδότηση, ενώ 1.209 άνθρωποι υπέβαλαν αίτηση το 2009. Ο αριθμός των αποδεκτών αποφάσεων ήταν 5.058 και 940 αντίστοιχα. Το 2010 η κατάσταση

αυτή άλλαξε δραματικά (12.408 αιτήσεις) λόγω της εισαγωγής του καθεστώτος της πρόωρης συνταξιοδότησης. Φαίνεται ότι ο συνδυασμός των δύο μέτρων αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα που ενθαρρύνει την ανάληψη των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων. Οι γονείς αποφασίζουν να μεταβιβάσουν γη και άλλα περιουσιακά στοιχεία στα παιδιά τους, τα οποία στη συνέχεια αποφασίζουν να υποβάλουν αίτηση στο πρόγραμμα (Zawojnska, 2010).

Η Γαλλία είναι ένα άριστο παράδειγμα κράτους μέλους, η ενίσχυση για τη δημιουργία νέων γεωργικών επιχειρήσεων σε συνδυασμό μ' ένα σύστημα πρόωρης συνταξιοδότησης εκτός από τις άλλες μορφές στήριξης των νέων αγροτών (π.χ ασφαλιστικά προγράμματα, γεωργικές εκστρατείες) μείωσε το πρόβλημα της μεταβίβασης των γενεών στη γεωργία και προσέλκυσε νέους ανθρώπους στον τομέα (Zawojnska, 2010).

3.2 Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδος 2007-2013

Το Εθνικό Στρατηγικό Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης (ΕΣΣΑΑ) 2007-2013 καθορίζει τις προτεραιότητες της Ελλάδας για την περίοδο 2007-2013, σύμφωνα με το άρθρο 11 του Κανονισμού (ΕΚ) 1698/2005 για τη στήριξη της αγροτικής ανάπτυξης από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης, στο οποίο ορίζεται ότι η εθνική στρατηγική αγροτικής ανάπτυξης θα εφαρμοστεί μέσω του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013 “ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΠΑΛΤΑΤΖΗΣ” (ΥΠΑΑΤ, 2010).

Η πολιτική αγροτικής ανάπτυξης 2007-2013 για την Ελλάδα εστιάζεται στους τρεις βασικούς άξονες:

- Άξονας 1: Βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του τομέα της γεωργίας και της δασοκομίας
- Άξονας 2: Βελτίωση του περιβάλλοντος και της υπαίθρου
- Άξονας 3: Βελτίωση της ποιότητας ζωής στις αγροτικές περιοχές και διαφοροποίηση της αγροτικής οικονομίας

- Ο άξονας 4 βασίζεται στην εμπειρία που αποκτήθηκε από τις Κοινοτικές Πρωτοβουλίες Leader των προηγούμενων προγραμματικών περιόδων (ΥΠΑΑΤ, 2010).

3.2.1 Μέτρο 112: Εγκατάσταση νέων γεωργών

Η Ελλάδα επέλεξε το καθεστώς ενισχύσεων του Μέτρου 112 «Εγκατάσταση Νέων Γεωργών» του Άξονα 1 στα πλαίσια του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδος 2007-2013. Με απόφαση των Υπουργών Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων, Εσωτερικών και Οικονομικών εγκρίθηκε η εφαρμογή του μέτρου (ΦΕΚ 2497B/2008) (ΥΠΑΑΤ, 2011).

ΣΗΜΑΝΤΙΚΑ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΥΑ 704/08

- Στόχος του καθεστώτος ενίσχυσης είναι η πληθυσμιακή αναζωογόνηση της υπαίθρου και η βελτίωση του ανθρώπινου δυναμικού για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του τομέα της γεωργίας.
- Οι δικαιούχοι θα πρέπει:
  - 1) Να είναι κάτω των 40 ετών, αλλά να έχουν συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας τους.
  - 2) Να εγκαθίστανται για πρώτη φορά ως αρχηγοί γεωργικής εκμετάλλευσης με στόχο την υλοποίηση επιχειρηματικών σχεδίων.
  - 3) Να έχουν γεωργική εκμετάλλευση με ελάχιστο μέγεθος απαιτήσεων σε εργασία 0,5 ΜΑΕ (Μονάδες Ανθρώπινης Εργασίας).
  - 4) Να είναι μόνιμοι κάτοικοι:
    - i. Ορεινού ή μειονεκτικού Δημοτικού ή Κοινοτικού Διαμερίσματος και Οικισμού.
    - ii. Δημοτικού ή Κοινοτικού Διαμερίσματος κανονικής περιοχής με πραγματικό πληθυσμο έως 100.000 κατοίκους.
    - iii. Για την Περιφέρεια Αττικής υπάρχουν ειδικές περιοχές εφαρμογής
  - 5) Να υποβάλλουν Επιχειρηματικό Σχέδιο, μέγιστης χρονικής διάρκειας πέντε ετών με δεσμευτικούς στόχους και ενδιάμεσες χρονικές προθεσμίες, όπως προσδιορίζεται αναλυτικά στα αντίστοιχα άρθρα.

- 6) Να ακολουθούν τις μακροχρόνιες συμβατικές τους υποχρεώσεις μέχρι τη συμπλήρωση της 10ετίας από την ημερομηνία ενταξής τους. Δικαιούχοι που αθετούν τις συμβατικές τους υποχρεώσεις πριν το τέλος της 10ετίας χωρίς να συντρέχει περίπτωση ανώτερης βίας, απεντάσσονται από το πρόγραμμα και επιστρέφουν το σύνολο των ενισχύσεων εντόκως.
- Η απόκτηση της ιδιότητας του κατά κύρια απασχόληση γεωργού σημαίνει, την άντληση τουλάχιστον του 50% του ατομικού εισοδήματος από γεωργικές δραστηριότητες που ασκούνται στα όρια της εκμετάλλευσης.
  - Ένταξη στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης των επαγγελματιών γεωργών, με εγγραφή στον Ο.Γ.Α ως κύριου Ταμείου Ασφάλισης.
  - Έγγραφο στο Μητρώο Αγροτών και Αγροτικών Εκμεταλλεύσεων του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων.
  - Η Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης του Π.Α.Α με την εκχώρηση σε εξουσιοδοτημένους Ενδιάμεσους Φορείς Διαχείρισης (Ε.Φ.Δ.), εγκρίνει τις πράξεις χρηματοδότησης του μέτρου 112, εντάσσει αυτές στο Π.Α.Α. 2007-2013 και παρακολουθεί και ελέγχει την εφαρμογή τους.
  - Φορείς εφαρμογής του μέτρου είναι οι Διευθύνσεις Γεωργικής Ανάπτυξης των Περιφερειών του Κράτους, συνεπικουρούμενες από τις Διευθύνσεις Αγροτικής Ανάπτυξης των Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων.
  - Οργανισμός Πληρωμής είναι ο Ο.Π.Ε.Κ.Ε.Π.Ε (Οργανισμός Πληρωμών και Ελέγχου Κοινοτικών Ενισχύσεων Προσανατολισμού και Εγγυήσεων), ο οποίος έχει τη συνολική ευθύνη επεξεργασίας των αιτήσεων πληρωμής των δικαιούχων και της καταβολής των ενισχύσεων (ΥΠΑΑΤ, 2011).

ΠΟΡΕΙΑ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΜΕΤΡΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 2007-2011

Το μέτρο 112 «Εγκατάσταση Νέων Γεωργών» προκηρύχθηκε με την υπ. αριθ. 1422/27.1.2009 πρόσκληση υποβολής αιτήσεων ενίσχυσης. Ως περίοδο υποβολής αιτήσεων ενίσχυσης-φακέλων υποψηφιότητα ορίστηκε η περίοδος από 16.2.2009 έως 31.12.2009. Το μέτρο έχει ανασταλεί από την 15/7/2009 λόγω εξάντλησης των σχετικών πιστώσεων (ΥΠΑΑΤ, 2011).

3.2.2 Μέτρο 113: Πρόωρη συνταξιοδότηση γεωργών και γεωργικών εργατών

Η Ελλάδα επέλεξε το καθεστώς ενισχύσεων του Μέτρου 113 «Πρόωρη συνταξιοδότηση γεωργών και γεωργικών εργατών» του Άξονα 1 στα πλαίσια του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδος 2007-2013. Για τη χρονική περίοδο 2007-2013 το μέτρο θα αφορά μόνο καπνοπαραγωγούς που έχουν ενεργοποιήσει δικαιώματα καπνού στις καπνοπαραγωγικές περιοχές το έτος 2009 (ΥΠΑΑΤ, 2011).

ΣΗΜΑΝΤΙΚΑ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΥΑ

- Το μέτρο αποσκοπεί στην ενθάρρυνση των ηλικιωμένων γεωργών (καπνοπαραγωγών), να αποχωρήσουν από την ενεργό επαγγελματική δραστηριότητα με στόχους:
  1. Τη διασφάλιση ενός ελάχιστου οικογενειακού εισοδήματος στον αποχωρούντα.
  2. Τη διαρθρωτική βελτίωση των εκμεταλλεύσεων τους μέσω:
    - i. Της εγκατάστασης νεότερων γεωργών και
    - ii. Της βελτίωσης του μεγέθους τους.
- Η διαχείριση του Μέτρου γίνεται από την Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης Ελλάδας (ΕΥΔ. ΠΑΑ) 2007-2013.
- Φορέας Εφαρμογής του Μέτρου είναι η Ειδική Υπηρεσία Εφαρμογής ΠΑΑ-Ανταγωνιστικότητα σε συνεργασία με τις Περιφερειακές Διευθύνσεις του Ο.Π.Ε.Κ.Ε.Π.Ε.
- Οργανισμός πληρωμής ορίζεται ο Ο.Π.Ε.Κ.Ε.Π.Ε.
- Δικαιούχοι μπορούν να κριθούν γεωργοί αρχηγοί της οικογενειακής εκμετάλλευσης, εφόσον:
  - 1) Είναι γεννηθέντες από την 1^η Μαΐου 1948 έως και την 1^η Μαΐου 1951.
  - 2) Έχουν ενεργοποιήσει εκτατικά δικαιώματα καπνού στις καπνοπαραγωγικές περιοχές το 2009.
  - 3) Έχουν ασκήσει γεωργική δραστηριότητα, τουλάχιστον 10 έτη πριν από το έτος αποχώρησής τους.

- 4) Μεταβιβάζουν σε διάδοχο, στο πρόσωπο του οποίου συντρέχουν οι προϋποθέσεις που αναφέρονται στη συνέχεια, την εκμετάλλευσή τους με τουλάχιστον 10ετή μίσθωση ή/και μεταβίβαση νομής και κυριότητας.
  - 5) Σταματούν για πάντα την άσκηση της γεωργικής δραστηριότητας για εμπορικούς σκοπούς.
  - 6) Είναι ασφαλισμένοι στον κλάδο κύριας ασφάλισης του Οργανισμού Γεωργικών Ασφαλίσεων (Ο.Γ.Α) σύμφωνα με τον Ν.2458/97.
  - 7) Είναι αρχηγοί της οικογενειακής εκμετάλλευσης.
  - 8) Δεν έχουν εγκριθεί για ενίσχυση από οποιοδήποτε άλλο Μέτρο του ΠΑΑ 2007-2013 που σαν προϋπόθεση επιλεξιμότητας απαιτεί γεωργική δραστηριότητα μετά την ένταξη σε αυτό.
- Ο Διάδοχος γεωργός θα πρέπει:
    - 1) Να είναι γεωργός ηλικίας κάτω των 40 ετών.
    - 2) Να αναλάβει την υποχρέωση να ασκήσει τη γεωργική δραστηριότητα κατά κύρια απασχόληση αμέσως μετά την παραλαβή της γεωργικής εκμετάλλευσης από τον δικαιούχο γεωργό και για χρονικό διάστημα τουλάχιστον δέκα ετών.
    - 3) Να αυξήσει το μέγεθος σε στρέμματα ή/και ΜΜΖ (Μονάδες Μεγάλων Ζώων) της δικής του εκμετάλλευσης και ταυτόχρονα το μέγεθος (στρέμματα ή/και ΜΜΖ) της νέας εκμετάλλευσης που θα δημιουργηθεί να είναι μεγαλύτερο από αυτό του αποχωρήσαντος γεωργού.
    - 4) Σύζυγοι δικαιούχων δεν μπορούν να κριθούν ως διάδοχοι.
  - Οι Δικαιούχοι αναλαμβάνουν τις ακόλουθες δεσμεύσεις:
    - 1) Να παραμείνουν στο πρόγραμμα για το χρονικό διάστημα της δέσμευσης. Σε περίπτωση πρόωρης αποχώρησης από το πρόγραμμα, εξαιρουμένων των περιπτώσεων που θα συντρέχουν λόγοι ανωτέρας βίας, τα ποσά θα επιστρέφονται από τον δικαιούχο εντόκως.
    - 2) Να παύσουν οριστικά οποιαδήποτε γεωργική δραστηριότητα για εμπορικούς σκοπούς.
    - 3) Να δέχονται και να διευκολύνουν τους ελέγχους που πραγματοποιούν εξουσιοδοτημένα Εθνικά και Κοινοτικά όργανα.

- Η ενίσχυση υπολογίζεται σε ετήσια βάση και χορηγείται σε τέσσερις ισόποσες τριμηνιαίες δόσεις ή ενδεχομένως σε άλλα τακτικά χρονικά διαστήματα, υπό τον όρο ότι πιστοποιείται η τήρηση των δεσμεύσεων από τους δικαιούχους της. Το ύψος της ετήσιας αποζημίωσης για το δικαιούχο ορίζεται μέχρι 6.000€.
- Η χορήγηση της ετήσιας αποζημίωσης («πρόωρη σύνταξη») στους δικαιούχους σε καμία περίπτωση δε λογίζεται ως συνταξιοδοτική παροχή. Επίσης δεν αποτελεί λόγο στέρησης ή αναστολής των προϋποθέσεων απόκτησης δικαιώματος σύνταξης από τον ΟΓΑ. Κατά τη διάρκεια παραμονής των δικαιούχων στο πρόγραμμα και μέχρι τη συμπλήρωση του 65^{ου} έτους της ηλικίας τους, οι δικαιούχοι λογίζονται σαν «ενεργοί αγρότες» όσον αφορά τα ασφαλιστικά τους δικαιώματα και την ιατροφαρμακευτική τους περίθαλψη (ΥΠΑΑΤ, 2011).

ΠΟΡΕΙΑ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΜΕΤΡΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 2007-2011

Το μέτρο 113 «Πρόωρη συνταξιοδότηση γεωργών και γεωργικών εργατών» δεν έχει προκηρυχθεί ακόμη στην Ελλάδα για την περίοδο 2007-2013. Οι δυνητικοί δικαιούχοι υπολογίζονται σε περίπου 600. Γίνονται προσπάθειες να βγει το μέτρο στον αέρα τον Οκτώβρη του 2011 (ΥΠΑΑΤ, 2011).

Στην Ελλάδα η πορεία των μέτρων 112 και 113 του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης για την περίοδο 2007-2013 δεν είχε την αναμενόμενη έκβαση. Η αρχή ήταν φιλόδοξη με έγκριση κονδυλίων της τάξεως των 303.135.313 ευρώ και 268.349.293 ευρώ αντίστοιχα για κάθε μέτρο (ENRD, 2011). Η οργάνωση σε εθνικό επίπεδο ξεκίνησε δυναμικά με τη σύνταξη των ΚΥΑ για τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται για την ένταξη σε κάποιο από τα δύο μέτρα, τη δημιουργία στο Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων του τμήματος της Ειδικής Υπηρεσίας Εφαρμογής ΠΑΑ-Ανταγωνιστικότητα και συγκεκριμένα της Μονάδας Β1 και της Μονάδας Β2 ως υπεύθυνες για την εφαρμογή των μέτρων και την ανάρτηση αυτών στο διαδίκτυο στην επίσημη ιστοσελίδα του ΥΠΑΑΤ για την ενημέρωση του κοινού χωρίς περιορισμούς. Ενώ ο προγραμματισμός λειτούργησε ικανοποιητικά, το μέτρο

113 δεν εφαρμόστηκε ποτέ και το μέτρο 112 έτρεξε μόνο για λίγους μήνες, αξιοποιώντας μόνο 34,4% της χρηματοδότησης, δηλαδή το ποσό των 104.416.000 ευρώ (ENRD, 2011).

Τα μέτρα δεν αξιοποιήθηκαν σωστά, τονίζοντας την αδυναμία του κράτους να διαχειριστεί τις ευκαιρίες που αφορούν ειδικότερα νέους ανθρώπους που βρίσκονται σε αναζήτηση επαγγελματικού προσανατολισμού. Παρόλο που τα μέτρα δεν είχαν επιτυχημένη πορεία την τελευταία προγραμματική περίοδο που διανύουμε, δεν θα πρέπει επουδενή να μειώσουμε την σπουδαιότητα αυτών, καθώς και των προγραμμάτων αγροτικής ανάπτυξης. Για το λόγο ότι, όλα αυτά στο σύνολό τους, αποτελούν βασικούς οδηγούς των νέων προς την ύπαιθρο και διευκολύνουν σε μεγάλο βαθμό κάθε επίδοξο αγρότη να ξεπεράσει πολλά από τα εμπόδια που πρόκειται να αντιμετωπίσει κατά την είσοδο του στον αγροτικό τομέα.

Κεφάλαιο 4

Τα εμπόδια εισόδου στον αγροτικό τομέα και η συμβολή της εκπαίδευσης

Το κεφάλαιο αυτό καλύπτει τα παρακάτω θέματα :

- Ενότητα 4.1 «Εμπόδια για την είσοδο των αγροτών στη γεωργική δραστηριότητα»
  - Ενότητα 4.2 «Γεωργική εκπαίδευση – κατάρτιση στην Ελλάδα»
  - Ενότητα 4.3 «Εκπαίδευση νέων αγροτών και προγράμματα ανάπτυξης. Το παράδειγμα των ΗΠΑ»
  - Ενότητα 4.4 «Σύστημα παροχής γεωργικών συμβουλών»
-

4.1 Εμπόδια για την είσοδο των αγροτών στη γεωργική δραστηριότητα

Το μέλλον του γεωργικού τομέα εξαρτάται από τη συνεχή είσοδο στον κλάδο, ατόμων με κατάλληλες δεξιότητες, γνώσεις, διαθέσεις και κίνητρα. Υπάρχουν σημαντικές διαφορές στους τρόπους που εισέρχονται οι άνθρωποι σήμερα στη γεωργία και ποικίλες και πολύπλοκες ρυθμίσεις που σχετίζονται με την είσοδο. Οι νεοεισερχόμενοι με γεωργικό και μη γεωργικό υπόβαθρο αμφότεροι αντιμετωπίζουν αρκετά εμπόδια κατά την είσοδό τους στον τομέα (Stayner).

Τα εμπόδια που αναφέρονται παρακάτω αφορούν: α) την πρόσβαση στη γη β) την πρόσβαση σε κεφάλαια και πιστώσεις γ) την πρόσβαση στις αγορές δ) τις χαμηλές αποδόσεις ε) το υψηλό κόστος εκκίνησης ζ) το σύστημα επιδοτήσεων και η) τους οικογενειακούς παράγοντες.

4.1.1 Πρόσβαση στη γη

Για τους υποψήφιους ιδιοκτήτες είναι γενικά αποδεκτό ότι οι τιμές γης είναι υψηλές σε σχέση με τις χαμηλές γεωργικές αποδόσεις και την πιθανή επιστροφή. Η τιμή αγοράς της γεωργικής γης συμπεριλαμβάνει έμμεσα το κόστος απόκτησης του δικαιώματος από τις γεωργικές επιδοτήσεις. Τα κέρδη από την επιδότηση κεφαλαιοποιούνται αποτελεσματικά στις τιμές της γης (Beechener, et al., 2004).

ΜΗ ΓΕΩΡΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

Η χαμηλή γεωργική επιστροφή θα έπρεπε μακροπρόθεσμα να οδηγεί σε χαμηλές τιμές γης. Εφόσον αυτό δεν συμβαίνει, αποδεικνύεται ότι υπάρχουν εναλλακτικές πηγές ζήτησης για τη γεωργική γη. Ο Champion το 1974 ανέφερε ότι οι δύο κυριότεροι ανταγωνιστές για τη γεωργική γη είναι η δασοκομία και η αστική ανάπτυξη. Η δασοκομία έχει την τάση να λαμβάνει τα φτωχότερα χωράφια, γι' αυτό δεν μπορεί να υποστηριχτεί ότι δημιουργεί αύξηση των τιμών των γεωργικών εκτάσεων.

Στα πλαίσια της αστικής ανάπτυξης, οι αγροικίες πωλούνται ξεχωριστά σε ανθρώπους από αστικές περιοχές που φιλοδοξούν να ζήσουν στην ύπαιθρο. Η οικιστική αξία των εν λόγω ακινήτων ξεπερνά κατά πολύ την αξία τους σε σχέση με όταν αυτά χρησιμοποιούνται ως παραδοσιακή γεωργική επιχείρηση (Booth, 2005). Η ζήτηση για οικόπεδα και αγροτικές κατοικίες περιορίζεται από τα συστήματα σχεδιασμού. Αυτό δημιουργεί έλλειψη και οδηγεί σε υψηλά επίπεδα τις τιμές της γης με βάση την πραγματική ή ενδεχόμενη άδεια της πολεοδομίας. Τα τελευταία χρόνια η αγορά γης επηρεάζεται όλο και περισσότερο από μη γεωργικούς παράγοντες. (Ward and Manley, 2001).

ΜΙΣΘΩΣΗ

Η εναλλακτική λύση στην αγορά γης είναι η μίσθωση. Όμως και πάλι υπάρχει έλλειψη γεωργικών εκμεταλλεύσεων για ενοικίαση (Policy Commission on the Future of Farming and Food, 2002). Οι καθιερωμένοι γεωργικοί ενοικιαστές τείνουν να μένουν αμετακίνητοι, εν μέρει επειδή οι μισθώσεις μπορούν να κληρονομηθούν και κυρίως επειδή δεν έχουν σχέδια διαδοχής αρνούνται να συνταξιοδοτηθούν και να

παραχωρήσουν τις εκτάσεις που έχουν στην κατοχή τους. Οι φιλόδοξοι νεοεισερχόμενοι αγρότες υπόκεινται σε σκληρό εσωτερικό ανταγωνισμό για τις γεωργικές εκτάσεις, αλλά σε εξίσου αθέμιτο ανταγωνισμό από εξωγεωργικούς αγοραστές (Williams, 2006).

ΤΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΤΩΝ ΗΠΑ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΣΠΑΝΙΑΣ

Στις ΗΠΑ η ομάδα υπεράσπισης νέων αγροτών (Growing New Farmers) αναγνώρισε την πρόσβαση στη γη ως μείζονος σημασίας πρόβλημα για τους νέους αγρότες, το οποίο θα μπορούσε να λυθεί με πολιτική παρέμβαση (Ruhf, 2001). Τα προγράμματα σύνδεσης για εύρεση γης στις ΗΠΑ στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 αυξήθηκαν από 2 σε 20 και προέκυψαν στην πλειοψηφία τους από ιδιωτικές πρωτοβουλίες και μη κυβερνητικές οργανώσεις. Τα προγράμματα φέρνουν σε επαφή όσους αναζητούν γη με εκείνους που πωλούν γεωργικές εκτάσεις και υποστηρίζονται από μια ισχυρή δέσμευση για απάμβλυνση ή αντιστροφή των κοινωνικών επιπτώσεων των διαρθρωτικών αλλαγών στη γεωργία (Callahan 2002; National Farm Transition Network, 2003).

Αντίστοιχα στην Ισπανία τη δεκαετία του 1980 το πρόβλημα της πρόσβασης σε γη οδήγησε τις πολιτικές στην ενθάρρυνση της πρόωρης συνταξιοδότησης των ηλικιωμένων γεωργών, με σκοπό την αύξηση προσφοράς γης για τους νέους αγρότες (Mazorra, 2000).

4.1.2 Πρόσβαση σε κεφάλαια και πιστώσεις

Η πρόσβαση σε κεφάλαια και πιστώσεις έχει αναγνωριστεί ως εμπόδιο για την είσοδο ορισμένων νεότερων ατόμων στη γεωργία (Gale, 1994). Τα προβλήματα περιλαμβάνουν την οικονομική αστάθεια λόγω του φορτίου των χρεών μεταξύ των νέων αγροτών, τη χαμηλή παραγωγικότητα λόγω της φθηνής αγοράς, τις λιγότερο παραγωγικές εκτάσεις και τις χαμηλότερες δαπάνες για εισροές (Dodson, 1996). Η πρόσβαση σε κεφάλαια και πιστώσεις είχε προσδιοριστεί σαν μεγάλο πρόβλημα στον Καναδά (Baker and Thomassin, 1991), στη Γαλλία (Bonnet, 1997) και στις ΗΠΑ (Ruhf, 2001).

ΤΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΤΩΝ ΗΠΑ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Στις ΗΠΑ οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν για να βοηθήσουν τους νέους αγρότες ξεκινούν από το 1946, όταν διατέθηκαν δάνεια ιδιοκτησίας αγροκτημάτων μέσω του Υπουργείου Γεωργίας των Ηνωμένων Πολιτειών (United States Department of Agriculture, USDA). Πρόσθετα μέτρα για τη βελτίωση της αγροτικής πίστης έγιναν το 1992 και περιελάμβαναν: i) ταμεία δανείων για τους νέους αγρότες, ii) εκπαίδευση για εκείνους που δανείστηκαν κεφάλαια για να αγοράσουν αγρόκτημα και iii) συνεργασίες μεταξύ των ομοσπονδιακών πολιτειών για να συντονίζουν τη βοήθεια που παρέχουν στους νέους αγρότες. Το τελευταίο είχε σαν αποτέλεσμα μια σειρά από πολιτειακά προγράμματα για τους νέους αγρότες, τα οποία περιελάμβαναν: δάνειο για πρώτη εγκατάσταση, ομόλογα, ευνοϊκούς φορολογικούς διακανονισμούς και δικαίωμα της κάθε πολιτείας να μειώσει την τιμή της αγροτικής γης για τους νέους αγρότες (Ruhf, 2001).

Τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης μπορούν να χορηγήσουν ενισχύσεις για την εγκατάσταση νέων αγροτών, σύμφωνα με τον κανονισμό που εισήχθη το 1997. Ο Κανονισμός 950/97 περιελάμβανε μια ενιαία ενίσχυση το ανώτερο μέχρι 15.000 ευρώ, που θα έπρεπε να καταβάλλεται το αργότερο μέχρι 5 χρόνια ή ενναλλακτικά ενισχύσεις επιτοκίου για 15ετή περίοδο. Οι αποδέκτες των ενισχύσεων εγκατάστασης θα έπρεπε να είναι μικρότεροι από 40 ετών και αρχηγοί εκμετάλλευσης, να ασκούν τη γεωργική δραστηριότητα ως κύρια απασχόληση, να διαθέτουν επαρκή επαγγελματικά προσόντα και να έχουν μία γεωργική εκμετάλλευση που απαιτεί έναν ελάχιστο όγκο εργασίας (European Parliament, 2000). Συγκεκριμένα στη Γερμανία ιδρύθηκε η Landwirtschaftliche Rentenbank σαν κεντρική αγροτική τράπεζα με στόχο να παρέχει πίστωση στους νέους αγρότες που ασχολούνται με τη γεωργία, τη δασοκομία, την αλιεία και τη βιομηχανία τροφίμων (Kuz'min, 2002).

4.1.3 Πρόσβαση στις αγορές

Οι αλλαγές στην παγκόσμια αγροτική οικονομία παρέχουν στους νέους αγρότες καινούργιες προκλήσεις και ευκαιρίες. Λόγω της αύξησης της αγοραστικής δύναμης και του κόστους ευκαιρίας του απαιτούμενου χρόνου για την παρασκευή τροφίμων, η ζήτηση για υψηλότερης αξίας και μεταποιημένα προϊόντα τροφίμων έχει αυξηθεί σε

όλο τον κόσμο (Gehlhar and Regmi, 2005). Η εμφάνιση των σούπερ μάρκετ σε αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες έχει επιπτώσεις όχι μόνο στους προμηθευτές τους, αλλά σε ολόκληρο το σύστημα εμπορίας τροφίμων (Reardon, et al., 2005).

Η ευκαιρία για να έχουν οι νέοι αγρότες αυξημένα εισοδήματα από τη γεωργική παραγωγή, τη διαχείριση των φυσικών πόρων και των συναφών αγροτικών επιχειρήσεων, εξαρτάται από την ικανότητα τους να συμμετέχουν με επιτυχία στις αγορές (Shepherd, 2007). Παρόλο που υπάρχει πληθώρα ευκαιριών στις αγορές η πρόσβαση σε αυτές είναι ιδιαίτερα δύσκολη εξαιτίας του ανταγωνισμού από τους μεγάλους εδραιωμένους παραγωγούς (Poulton, et al., 2005). Κατά συνέπεια κάθε υποψήφιος αγρότης θα πρέπει να διεξάγει ουσιαστική έρευνα των περιφερειακών, εγχώριων ή διεθνών αγορών και να γνωρίζει εκ των προτέρων σε ποια από αυτές θα απευθυνθεί (Markelova, et al., 2009).

Στην περίπτωση που ένας νέος αγρότης δυσκολεύεται να διαπαραγματευτεί με διαμεσολαβητές ή αγοραστές θα πρέπει να ακολουθήσει τη συλλογική οδό (Thorp, et al., 2005; Kherallah, et al., 2002). Οι οργανώσεις παραγωγών και οι δημόσιες ή ιδιωτικές συνεργασίες προσφέρουν πιο αποτελεσματική συμμετοχή στην αγορά. Παρέχουν στους νέους αγρότες αναγκαίες πληροφορίες, ασφαλή πρόσβαση σε νέες τεχνολογίες, μικρότερο κόστος συναλλαγής, ευρύτερες δυνατότητες εμπορίας και διαφήμισης, έτσι ώστε να μπορέσουν να ανταγωνιστούν τους μεγαλύτερους γεωργούς και τις αγροτικές επιχειρήσεις (Stockbridge, et al., 2003).

4.1.4 Χαμηλές αποδόσεις

Τα υψηλά έξοδα εισόδου στον αγροτικό τομέα θα ήταν λιγότερο σημαντικά, αν οι αναμενόμενες αποδόσεις ήταν υψηλότερες. Το πραγματικό ποσοστό απόδοσης των κεφαλαίων που επενδύθηκαν στον αγροτικό τομέα τα τελευταία χρόνια είναι χαμηλό. Τα χαμηλά εισοδήματα στη γεωργία είναι κοινό φαινόμενο σε πολλές χώρες για μεγάλα χρονικά διαστήματα (Gardner, 1992). Η αύξηση της γεωργικής παραγωγικότητας σε συνδυασμό με την ανελαστική ζήτηση για τα γεωργικά προϊόντα σημαίνει ότι με την πάροδο του χρόνου το μερίδιο της γεωργίας στην οικονομία της εκάστοτε χώρας είναι πιθανό να πέσει και οι πόροι να διατεθούν σε άλλους τομείς. Το κίνητρο για ανακατανομή σε μια οικονομία της αγοράς, προκύπτει όταν οι

ανταμοιβές για τους πόρους στη γεωργία είναι σχετικά ίσες με τις διαθέσιμες ανταμοιβές σε άλλες βιομηχανίες. Τα χαμηλά εισοδήματα και τα χαμηλά ποσοστά απόδοσης κεφαλαίου κατατάσσουν τη γεωργία στους μη ελκυστικούς τομείς της οικονομίας για τους νέους ανθρώπους (Beechener, et al., 2004).

4.1.5 Υψηλό κόστος εκκίνησης

Τα προηγούμενα τέσσερα εμπόδια (πρόσβαση στη γη, πρόσβαση σε κεφάλαια και πιστώσεις, πρόσβαση στις αγορές, χαμηλές αποδόσεις του αγροτικού τομέα) συνθέτουν το υψηλό κόστος εκκίνησης δραστηριοτήτων που εμπεριέχονται στον ευρύτερο αγροτικό τομέα (Beechener, et al., 2004).

4.1.6 Σύστημα επιδοτήσεων

Θεωρητικά οι άμεσες ενισχύσεις έχουν σαν στόχο την ενθάρρυνση των γεωργών για να παραμείνουν στο επάγγελμα και τη δημιουργία κινήτρων για την εγκατάσταση νέων γεωργών (Gohin, et al., 2000; Hennessy, 1998). Πρακτικά όμως οι πολιτικές ενίσχυσης που συνδέονται με την παραγωγή ή με τους συντελεστές παραγωγής προσέλκυσαν ευκαιριακούς γεωργούς, ενώ θα έπρεπε να στοχεύουν σε εκείνους που η ενασχόλησή τους με τη γεωργία θα προέκυπτε ανεξάρτητα από τις επιδοτήσεις (Benjamin, et al., 2006). Οι πληρωμές που σχετίζονταν με την απόδοση των χωραφιών είχαν σαν απότοκο την αύξηση των τιμών αγοράς ή ενοικίασης των γεωργικών γαιών. Επίσης πολλοί υποψήφιοι συνταξιούχοι γεωργοί που είχαν στην κατοχή τους πολλά στρέμματα ανέβαλαν ή ακύρωσαν την εξοδό τους από το επάγγελμα.

4.1.7 Ενδοοικογενειακά ζητήματα

Ο Stayner (1997b) διαπίστωσε ότι πολλοί από αυτούς που αρχικά είχαν εμπλακεί στις οικογενειακές αγροτικές επιχειρήσεις, μεταγενέστερα αποχώρησαν για να δημιουργήσουν δικό τους αγρόκτημα ή εγκατέλειψαν παντελώς τον τομέα με σημαντικό κόστος τόσο για τις αγροτικές οικογένειες όσο και για τη βιομηχανία.

4.1.8 Συνταξιοδότηση

Τα χαμηλά ποσοστά εξόδου των απασχολούμενων με τον αγροτικό τομέα επηρεάζουν την είσοδο των νέων γεωργών. Οι δυνητικά εισερχόμενοι γεωργοί στερούνται τη δυνατότητα απόκτησης αγροκτήματος, εξαιτίας της ύπαρξης της παλαιότερης γενιάς που δεν θέλει να συνταξιοδοτηθεί (Slee, 2007). Οι ηλικιωμένοι γεωργοί απολαμβάνουν αυτό τον τρόπο ζωής, είναι συναισθηματικά δεμένοι με το αγρόκτημα και ανησυχούν για την αποκοπή των δεσμών. Σε συνδυασμό με την ανεπαρκή συνταξιοδοτική κάλυψη, τα διλήμματα για την κληρονομιά και τους ενοικιαστές, οδηγούν στην απροθυμία συνταξιοδότησης (Fennel, 1981).

4.2 Γεωργική εκπαίδευση – κατάρτιση στην Ελλάδα

Η εκπαίδευση των ανθρώπων ενός έθνους αποτελεί ζωτικής σημασίας θέμα για την πρόοδο και ευημερία του. Συνήθως όταν κάποιος αναφέρεται στην εκπαίδευση ως αφηρημένη έννοια φέρνει στο μυαλό του δεξιότητες και γνώσεις που αφορούν διάφορους επιστημονικούς κλάδους, σύγχρονες τεχνολογίες, περίπλοκες τεχνικές διαδικασίες κ.α., αλλά σπάνια τη γεωργική δραστηριότητα. Οι περισσότεροι άνθρωποι θεωρούν την άσκηση της γεωργίας και κτηνοτροφίας ως μία εργασία που δεν απαιτεί κριτική σκέψη, επιχειρηματικό πνεύμα και διευρυμένη αντίληψη των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών. Χαρακτηριστικά που ένας άνθρωπος αποκτά μέσω της εκπαιδευτικής διαδικασίας και που τον ακολουθούν σε ολόκληρη την επαγγελματική του πορεία (Agronomist.gr, 2010).

Στον αγροτικό χώρο η διάκριση ανάμεσα στην εκπαίδευση και την κατάρτιση δεν είναι σαφής και συνήθως ο όρος «γεωργική εκπαίδευση» συμπεριλαμβάνει και την «κατάρτιση». Σύμφωνα με μια πρακτική θεώρηση, η εκπαίδευση είναι συνήθως μια διαδικασία που οδηγεί σε ένα βασικής σημασίας προσόν (π.χ. πτυχίο ή άδεια άσκησης επαγγέλματος), μετά από εξάμηνα ή χρόνια, ενώ η κατάρτιση είναι ουσιαστικά ενημέρωση για ειδικότερα θέματα ή εξελίξεις και διαρκεί ένα συγκεκριμένο αριθμό ωρών (Χασάναγας, 2010).

Μια οριοθέτηση των όρων υπάρχει στο Ν.3369/2005. Ως "δια βίου εκπαίδευση" ορίζεται κάθε μαθησιακή διαδικασία, συμπεριλαμβανόμενης της εμπειρικής μάθησης, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου, με σκοπό την απόκτηση ή τη βελτίωση

γενικών και επιστημονικών γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων τόσο για τη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης προσωπικότητας όσο και για την πρόσβαση στην απασχόληση. Ως "δια βίου κατάρτιση" ορίζεται το σύστημα που αποσκοπεί στην κατάρτιση ή/και επανακατάρτιση του ανθρώπινου δυναμικού η οποία διακρίνεται: σε αρχική επαγγελματική κατάρτιση, που παρέχει βασικές επαγγελματικές γνώσεις και δεξιότητες σε ειδικότητες ή και σε εξειδικεύσεις, για την ένταξη, επανένταξη, επαγγελματική κινητικότητα στην αγορά εργασίας και την εν γένει ανέλιξη του ανθρώπινου δυναμικού και συνεχιζόμενη επαγγελματική κατάρτιση, που συμπληρώνει, εκσυγχρονίζει ή/και αναβαθμίζει γνώσεις και δεξιότητες που αποκτήθηκαν από τα άλλα συστήματα επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης ή και από επαγγελματική εμπειρία, με στόχο την ένταξη ή/και επανένταξη στην αγορά εργασίας, τη διασφάλιση της εργασίας, την επαγγελματική ανέλιξη και την προσωπική ανάπτυξη (ΥΠΕΠΘ, 2005).

Η γεωργική επαγγελματική κατάρτιση, όπως και κάθε είδος επαγγελματικής κατάρτισης, αποσκοπεί στη μεγιστοποίηση του βαθμού απόδοσης του εργαζομένου στο πλαίσιο της επαγγελματικής του δραστηριότητας και στην ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας και προϋποθέτει οι παραγωγοί να είναι κατάλληλα καταρτισμένοι, ώστε να μπορούν να διατηρήσουν τις εκμεταλλεύσεις τους σε επίπεδο βιωσιμότητας, να έχουν την ικανότητα χρησιμοποίησης της σύγχρονης τεχνολογίας, καθώς και την ικανότητα πρόβλεψης των μελλοντικών τάσεων και ορθολογικής διαχείρισης των εκμεταλλεύσεών τους (Κορλού, 2005). Κατά συνέπεια, η γεωργική κατάρτιση θα πρέπει να στοχεύει στην προώθηση σύγχρονων καλλιεργητικών μεθόδων και τεχνικών στην παραγωγική διαδικασία και στην ενίσχυση του επιχειρηματικού πνεύματος των παραγωγών (Κουτσούρης, 2000).

Σήμερα, η εκπαίδευση και η κατάρτιση που σχετίζονται με τον αγροτικό τομέα βρίσκονται αντιμέτωπες με μια σειρά προβλημάτων, καθώς το "περιβάλλον" τους (πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικο-πολιτιστικό, φυσικό) αλλάζει με γρήγορους ρυθμούς.

Έτσι, τα σχήματα εκπαίδευσης-κατάρτισης προσπαθούν με πολλούς τρόπους να συμπεριλάβουν στα προγράμματά τους θέματα που άπτονται του επαναπροσδιορισμού των λειτουργιών της γεωργίας και του αγροτικού χώρου στο

πλαίσιο της αειφόρου αγροτικής ανάπτυξης¹, με στόχο να αποφευχθούν οι δυσμενείς επιπτώσεις της άσκησης του εντατικού - παραγωγιστικού μοντέλου της γεωργίας στο περιβάλλον και τον άνθρωπο. Τέτοια θέματα αναφέρονται, ενδεικτικά, στην εν γένει αξιοποίηση της σύγχρονης τεχνολογίας, την ανάγκη παραγωγής ασφαλών και ποιοτικών τροφίμων διαμέσου κυρίως της αξιοποίησης αειφόρων παραγωγικών τεχνικών, την ικανοποίηση των κοινωνικο-οικονομικών αναγκών των πληθυσμών των αγροτικών περιοχών διαμέσου της βελτίωσης του επιπέδου ζωής των αγροτών, της βελτίωσης του ανθρώπινου δυναμικού, της ανάπτυξης ποικίλων μορφών πολυαπασχόλησης, της ανάπτυξης επίλεκτων αγορών, κλπ. Πολλά εκπαιδευτικά προγράμματα λοιπόν στρέφονται προς μια προσπάθεια ενσωμάτωσης αρχών και εννοιών της αειφορίας στα προγράμματά τους.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Η ιστορική αναδρομή της γεωργικής εκπαίδευσης και κατάρτισης στη χώρας μας, ξεκινά το 1829 όταν ο Ιωάννης Καποδιστριάς, ιδρύει τη Γεωργική Σχολή της Τίρυνθας στο Ναύπλιο, ακολουθεί το 1889 η ίδρυση τριών σχολών (Τριανταφυλλίδειες Γεωργικές Σχολές στο Βοτανικό την Τίρυνθα και στο Αιδίνιο Λάρισας), το 1911 ο πατέρας της γεωργικής εκπαίδευσης, Σπύρος Χασιώτης συντάσσει τον καταστατικό χάρτη της γεωργικής εκπαίδευσης και ιδρύει την Αβερώφειο Γεωργική Σχολή στη Λάρισα και το 1916 την Γαλακτοκομική Σχολή Ιωαννίνων (οι δύο Σχολές λειτουργούν και σήμερα). Το 1917, ιδρύεται το Υπουργείο Γεωργίας και Δημοσίων κτημάτων και για να εκπαιδευτούν οι έλληνες αγρότες, λειτουργούν οι 14 Γεωργικές Σχολές, οι οποίες σταμάτησαν να λειτουργούν το 1939 (Παπαβασιλείου, 2011).

Η ίδρυση της Διεύθυνσης Γεωργικών Εφαρμογών και Εκπαίδευσης στο Υπουργείο Γεωργίας (1951), καλείται να συμβάλει ουσιαστικά στην κατάρτιση του αγροτικού πληθυσμού και στην ανασυγκρότηση της κατεστραμμένης ελληνικής υπαίθρου. Ιδρύονται αρχικά 21 Κέντρα Γεωργικής Εκπαίδευσης (ΚΕ.Γ.Ε.), τα οποία προσφέρουν σημαντικό έργο στην κατάρτιση του αγροτικού πληθυσμού, όμως μια

---

¹ Η έννοια της αειφορίας, παρά το γεγονός ότι αφενός αποτελεί έννοια κλειδί και αφετέρου χρησιμοποιείται κατά κόρον, δεν είναι σαφώς προσδιορισμένη (Σιάρδος, 2004; Λάσκαρις, 1996). Η αειφόρος ανάπτυξη ικανοποιεί τις ανθρώπινες ανάγκες του παρόντος, χωρίς να διακυβεύει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες (World Commission on Environment and Development, Brundtland Commission, 1987).

σειρά γραφειοκρατικών προβλημάτων δεν επιτρέπει την μεγιστοποίηση της προσφοράς τους. Ο αριθμός των ΚΕ.Γ.Ε αυξάνεται σταδιακά σε 68 με πανελλαδική διασπορά και αξιοποιώντας τους κοινοτικούς πόρους για επαγγελματική κατάρτιση συνεχίζουν να λειτουργούν μέχρι το 1997 (Παπαβασιλείου, 2011).

Το Υπουργείο Γεωργίας αντιλαμβάνεται το κομβικό ρόλο που μπορεί να παίξουν στην ανασυγκρότηση του αγροτικού τομέα, η γεωργική επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση και το 1997, ιδρύεται ο Οργανισμός Γεωργικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης «ΔΗΜΗΤΡΑ» (Ο.Γ.Ε.Ε.Κ.Α. ‘‘ΔΗΜΗΤΡΑ’’), που έχει την ευθύνη: α. για την οργάνωση και λειτουργία της γεωργικής επαγγελματικής εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης, καθώς και της δια βίου μάθησης των αγροτών, των ανέργων ή υποαπασχολούμενων στον αγροτικό τομέα και β. για την χορήγηση του Πράσινου Πιστοποιητικού. Με ευθύνη του Οργανισμού λειτουργούν 13 Τεχνικές Επαγγελματικές Σχολές (Τ.Ε.Σ), οι οποίες προσφέρουν αρχική επαγγελματική εκπαίδευση (σήμερα υπάρχουν 7 Επαγγελματικές Σχολές (ΕΠΑ.Σ.) και έχουν μαθητές οι 4 από αυτές) και 68 Κέντρα «ΔΗΜΗΤΡΑ» (πρώην ΚΕ.Γ.Ε.), τα οποία προσφέρουν συνεχιζόμενη επαγγελματική κατάρτιση. Στα Κέντρα «ΔΗΜΗΤΡΑ» από το 2001 έως και το 2008 υλοποιήθηκαν περισσότερα από 1.000 προγράμματα κατάρτισης, που παρακολούθησαν περίπου 35.000 αγρότες. Η ελλιπής χρηματοδότηση, σε συνδυασμό με την υποστελέχωση με επαρκές επιστημονικό προσωπικό, έχουν ως συνέπεια, να μην έχει καταφέρει ο Οργανισμός να ανταποκριθεί πλήρως στο ρόλο του (Παπαβασιλείου, 2011).

Η καταγραφή μιας σειράς παραμέτρων, που σχετίζονται με την εκπαίδευση και την κατάρτιση του αγροτικού πληθυσμού της χώρας, αποδεικνύει περίτρανα την αποσπασματικότητα του συστήματος και προβληματίζει. Ποσοστό 4,41% των αγροτών δεν έχει καμία εκπαίδευση ή έχει τελειώσει μερικές τάξεις του δημοτικού, 56,6% είναι απόφοιτοι δημοτικού, 35,17% απόφοιτοι μέσης εκπαίδευσης και μόλις 3,83% είναι απόφοιτοι ΑΕΙ/ΤΕΙ. Η δια βίου μάθηση ανέρχεται στο 2,1% για τις ηλικίες 25-64, και το ποσοστό των μαθητών, που επιλέγουν γεωργικές ειδικότητες της τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης είναι 2,6%, ενώ το ποσοστό των αγροτών που έχουν παρακολουθήσει κάποιο πρόγραμμα κατάρτισης ανέρχεται στο 4.5%. Τα ποσοστά μαθητικής διαρροής από την υποχρεωτική εκπαίδευση, που παρατηρούνται στις αγροτικές περιοχές, σύμφωνα με τις αναφορές των μελετητών Βεργίδη και Πρόκου (2005) και Κάτσικα (2008), είναι σαφώς μεγαλύτερα από αυτά στις αστικές περιοχές. Ο αριθμός των μαθητών στις ΕΠΑ.Σ είναι πολύ μικρός και η αρχική

κατάρτιση (IEK) είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Τα στοιχεία είναι ακόμη πιο δραματικά για τις Κυκλάδες, στις οποίες το μορφωτικό επίπεδο του ενήλικου πληθυσμού εμφανίζεται γενικά χαμηλότερο απ' ό,τι στο σύνολο της χώρας.

Τα παραπάνω στοιχεία, επιβεβαιώνουν όσους υποστηρίζουν ότι η δια βίου μάθηση, ο επανασχεδιασμός του συστήματος της γεωργικής κατάρτισης και η ενίσχυση του ρόλου της, είναι η μοναδική «διέξοδος» για να αποκτήσουν οι αγρότες, τις απαραίτητες γνώσεις και δεξιότητες που τους χρειάζονται για να αντεπεξέλθουν στις απαιτήσεις του αγροτικού επαγγέλματος.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 2007-2013

Την περίοδο 2007-2013 προγραμματίστηκε να υλοποιηθούν 437 προγράμματα για 8.842 νέους αγρότες (κόστος υλοποίησης 8.000.000ευρώ). Μέχρι σήμερα έχουν υλοποιηθεί 46 προγράμματα, τα οποία παρακολούθησαν περίπου 900 αγρότες (Ο.Γ.Ε.Ε.Κ.Α. “ΔΗΜΗΤΡΑ”, 2011).

4.3 Εκπαίδευση νέων αγροτών και προγράμματα ανάπτυξης. Το παράδειγμα των ΗΠΑ

Η εκπαίδευση και τα προγράμματα ανάπτυξης των νέων αγροτών αναπτύσσονται με ραγδαίους ρυθμούς στις ΗΠΑ². Οι σύμβουλοι ανάπτυξης, οι επιμορφωτές, οι ερευνητές, οι φοιτητές και οι αγρότες βιώνουν σήμερα τη μεγαλύτερη ανταπόκριση σε προγράμματα που στοχεύουν στη δημιουργία νέων ευκαιριών για ανθρώπους που ενδιαφέρονται να ασχοληθούν με τη γεωργία (Niewolny and Lillard, 2010).

Το φθινόπωρο του 2009 το USDA απένειμε περίπου 19 εκατομμύρια δολάρια μέσω του προγράμματος ανάπτυξης νέων αγροτών και κτηνοτρόφων (BFRDP). Αυτό το πρωτόπλορο ανταγωνιστικό πρόγραμμα σηματοδοτεί μια σημαντική χρονική στιγμή στην προσπάθεια για την υποστήριξη της τοπικής και περιφερειακής εκπαίδευσης, της προβολής και των τεχνικών πρωτοβουλιών για την αντιμετώπιση των κρίσιμων αναγκών των νέων αγροτών στις ΗΠΑ. Μια τέτοια κίνηση στηρίζεται

---

² Βάσει του ορισμού του USDA, νέοι αγρότες και κτηνοτρόφοι αναγνωρίζονται αυτοί που ξεκίνησαν τη λειτουργία αγροκτήματος ή κτηνοτροφικής μονάδας μόνοι τους ή με άλλους εδώ και 10 χρόνια ή λιγότερα (Ahearn and Newton, 2009).

στα ισχυρά θεμέλια που χτίστηκαν από πολλούς εκπαιδευτές, μελετητές και λήπτες αποφάσεων, των οποίων οι στόχοι συνηγορούν για την ανάπτυξη βιώσιμων κοινοτικών διατροφικών συστημάτων που θα ανταποκρίνονται στις ανάγκες της επόμενης γενιάς (Niewolny and Lillard, 2010).

Η εκπαίδευση των νέων αγροτών και η ανάπτυξη προγραμμάτων είναι ίσως ένας από τους πιο σημαντικούς και όμως λιγότερο κατανοητούς τομείς της γεωργίας και των διατροφικών συστημάτων έρευνας και πρακτικής. Ενώ η αγροτική επιμόρφωση και εκπαίδευση είναι διαδεδομένες παγκοσμίως, η έρευνα για την αγροτική εκπαίδευση που εστιάζει σε ενήλικες νέους αγρότες στις ΗΠΑ είναι περιορισμένη. Οι περισσότερες αναφορές έρευνας είναι πάνω σε εκπαιδευτικές και μαθησιακές προτιμήσεις των νέων στο επάγγελμα ή νέων στην ηλικία αγροτών (Nelson and Trede, 2004; Trede and Whitaker, 1998).

Παρόλο που τα ζητήματα αυτά είναι αδιαμφισβήτητα σημαντικά, έχει μείνει μια περιορισμένη αντίληψη σχετικά με το κοινωνικό, πολιτιστικό και πολιτικό πλαίσιο που διαφωτίζει τις εκπαιδευτικές εμπειρίες των ενηλίκων νέων αγροτών στις ΗΠΑ. Για παράδειγμα λίγες πληροφορίες υπάρχουν για τους τρόπους που η επιμόρφωση των ενηλίκων αγροτών επιδρά σαν αγωγός ανάμεσα σε αρχάριους καλλιεργητές και στις ευρύτερες κοινωνικές δομές που επηρεάζουν τα διατροφικά και καλλιεργητικά συστήματα με εξαίρεση τις αναλύσεις για τις σχέσεις των δύο φύλων από τους Shortal (1996), Liepins and Schick (1998) και Trauger et al. (2008).

Ο Niewolny (2007) και ο Lamberti (2007) εστίασαν στις συνθήκες των Αμερικανών νέων αγροτών από πολιτιστικές μελέτες, για να διευρύνουν πώς οι συνεργατικές πρωτοβουλίες διαπραγματεύονται τις σχέσεις εξουσίας που νομιμοποιούν ποιός μπορεί να είναι “νέος” αγρότης, ποιές είναι οι αγροτικές πρακτικές για τέτοιους αγρότες και πώς η Γεωργία μπορεί να καταχωρηθεί ή να συζητηθεί σε δημόσιο διάλογο απ’αυτούς που την ασκούν. Η αποκάλυψη των εν λόγω ζητημάτων εξουσίας και γνώσης δίνει τη δυνατότητα, σύμφωνα με τους Cervero και Wilson (2001), να προσδιοριστούν καλύτερα οι τρόποι με τους οποίους η εκπαιδευτική πρακτική υλοποιεί ή αμφισβητεί άδικες συνθήκες. Απ’αυτή την προοπτική η έρευνα για τα διατροφικά και γεωργικά συστήματα για την επιμόρφωση των ενηλίκων νέων αγροτών, θα επωφεληθεί από την πιο λεπτομερή εξερεύνηση στη συνάφεια της εξουσίας στην πράξη.

Πώς είναι η πρακτική της επιμόρφωσης; Τι σκοπούς εξυπηρετεί; Ποιός οφελείται απ’αυτό; Μεγάλο μέρος της εκπαίδευσης των ενηλίκων νέων αγροτών είναι κοινώς

αντιληπτό ότι βρίσκεται σε κολέγια, σε πανεπιστήμια, σε κοινοτικούς τόπους, σε γραφεία επέκτασης, σε γεωργικούς χώρους εργασίας, σε οικογενειακές δραστηριότητες και σε άλλα μέρη μη τυπικής εκπαίδευσης. Όταν εμπίπτει στην αρμοδιότητα του υπεύθυνου επαγγελματία (Schön, 1983), η έννοια της εκπαίδευσης του νέου αγρότη και η ανάπτυξη προγραμμάτων έχει ιδιοποιηθεί στο να ορίζει τα πάντα από άμεσες εκπαιδευτικές δραστηριότητες σε εργαστήρια, σύντομες σειρές μαθημάτων, σεμινάρια, διαβουλεύσεις, παραδοσιακές τάξεις εκπαίδευσης με εξειδικευμένη βιοματική πρακτική άσκηση μαθητείας, έως ανεπίσημες αναφορές, ομότιμη διαδικτύωση, αυτοκαθοδηγούμενη εκμάθηση με χρήση ιστοσελίδων διαδικτύου και μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Γίνεται όλο και πιο δύσκολο για κάποιον να κατανοήσει το φαινόμενο του νέου αγρότη και να ορίσει όλους αυτούς τους τύπους εκπαιδευτικών μορφών, που καθοδηγούν και ενημερώνουν ζητήματα όπως π.χ κατοχή γης, επιχορηγήσεις, μάρκετινγκ, επιχειρηματικό σχεδιασμό, οικολογική διαχείριση, υγεία, ενασχόληση με τα κοινά και κοινωνική δικαιοσύνη. Ακόμη πιο πολύπλοκο είναι για κάποιον να αναγνωρίσει πόσο ποικίλουν οι εκπαιδευτικές ευκαιρίες για τους κοινωνικούς φορείς που συμμετέχουν εντός και εκτός των διαφόρων χωρικών ορίων: μετανάστες και πρόσφυγες, αστικοί και προαστιακοί καλλιεργητές, γυναίκες στη γεωργία, μικρής κλίμακας αγρότες, καλλιεργητές βιολογικών προϊόντων, αγρότες σε ματαβατικό στάδιο, νέοι αγρότες, άνθρωποι που αλλάζουν επάγγελμα στα μέσα της καριέρας τους και νέοι επαγγελματίες συμβατικών αγαθών.

Τα τελευταία χρόνια οι πρακτικές έχουν ανταποκριθεί ποικιλοτρόπως στις υπερβολές της βιομηχανοποιημένης γεωργίας και των διατροφικών συστημάτων μέσω της αστικής αναζωογόνησης και της κοινωνικής αντίστασης (Hinrichs, 2007). Σύμφωνα με τον Pretty (1995), οι ερμηνίες, οι υποθέσεις και οι παγκόσμιες απόψεις σχετικά με το τι συνιστά την πρακτική, πρέπει να είναι το θέμα της κριτικής ανάλυσης και του προβληματισμού για τον μετασχηματισμό του καθεστώτος προς ένα πιο βιώσιμο αποτέλεσμα.

ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΑΓΡΟΤΩΝ

Ο Phipps (1956) και ο Heady (1957) δηλώνουν ότι αν και η νεολαία ήταν σε μεγάλο βαθμό στόχος για την εκπαίδευση νέων αγροτών αμέσως μετά τον πόλεμο, η εκπαίδευση μέσα απ'τα δημόσια σχολεία, κέντρα επαγγελματικής κατάρτισης και

γραφεία επέκτασης της κομητείας ήταν διαθέσιμη σ'ένα φάσμα μεγαλύτερων σε ηλικία νέων αγροτών και βετεράνων του Α' και Β' Παγκόσμιου πολέμου. Οι Heady (1957) και Rasmussen (1960) δηλώνουν επίσης ότι εκείνο τον καιρό η επιμόρφωση νεαρών ζευγαριών αγροτών ενθαρρυνόταν μέσω συνεταιριστικών γεωργικών υπηρεσιών, με σκοπό να προετοιμάσει τους καινούργιους αγρότες για τον απαραίτητο σχεδιασμό του αγροκτήματος και του σπιτιού.

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, οι επαγγελματίες, οι ερευνητές και οι δημιουργοί πολιτικών έχουν δουλέψει μαζί με διαφορετικούς τρόπους για να παρέχουν συγκεκριμένα προγράμματα, ώστε να συντηρήσουν τη βιωσιμότητα των νέων αγροκτημάτων και τον οικονομικό - κοινωνικό ιστό του οποίου είναι μέρος.

Οι παροχείς υπηρεσιών και οι χαράκτες πολιτικών έχουν αρχίσει να αναγνωρίζουν ότι όλοι οι δρόμοι προς την αγροτική ιδιοκτησία και επιτυχία δεν είναι ίδιοι. Πολλές υπηρεσίες και οργανισμοί αντιλαμβάνονται τώρα ότι οι νέοι αγρότες έχουν συγκεκριμένες ανάγκες στα προγράμματά τους, οι οποίες διαφέρουν από τους έμπειρους αγρότες. Το 2006, για παράδειγμα, το USDA ξεκίνησε την Πολιτική για μικρές φάρμες, νέους αγρότες και ιδιοκτήτες ράντζων, ώστε να ιδρύσει ένα συστηματικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση των ειδικών αναγκών των μικρών αγροκτημάτων και των αρχάριων αγροτών μέσα στον Αμερικάνικο αγροτικό τομέα. Ενώ οι νέοι αγρότες λειτουργούν αγροκτήματα όλων των μεγεθών, κατά μέσο όρο λειτουργούν αγροκτήματα μικρότερα σε μέγεθος και ακαθάριστο εισόδημα (δολάρια), συγκρινόμενα με τα ήδη υπάρχοντα αγροκτήματα (Ahearn, et al., 2005). Με βάση αυτή την άποψη, δεν είναι περίεργο η ανάπτυξη νέων αγροκτημάτων συχνά να συνδιάζεται με στρατηγικές εκκίνησης μικρών αγροκτημάτων και προσεγγίσεις όπως ειδική πίστωση, χρηματοδότηση και προβολή των προγραμμάτων. Οι νέοι αγρότες μπορούν να λάβουν ειδική βοήθεια παρόμοια με αυτή των αγροτών που είναι επιλέξιμοι για προγράμματα υποστήριξης βασιζόμενα στο φυλετικό, των δύο φύλων και το μεταναστευτικό καθεστώς. Για παράδειγμα, το USDA παρέχει προγράμματα σε αυτές που αναφέρονται ως αγροτικά στοχευμένες ομάδες³, δηλαδή εκείνες που αποτελούνται από νέους αγρότες με περιορισμένους πόρους και κοινωνικά μη προνομιούχους αγρότες, οι οποίοι όλοι μαζί αποτελούν το 40% όλων των

---

³ Σύμφωνα με τους Nickerson and Hand (2009), στοχευμένοι αγρότες είναι οι αγρότες με 10 ή λιγότερα χρόνια εμπειρίας, οι αγρότες με περιορισμένες πωλήσεις και εισοδήματα και οι αγρότες που ανήκουν σε τμήματα του πληθυσμού που υπόκεινται σε διακρίσεις όπως οι Αφροαμερικανοί, οι Ινδιάνοι της Αμερικής, οι ιθαγενείς της Αλάσκας, οι Ισπανόφωνοι, οι Ασιάτες της Αμερικής ή οι αγρότες των νησιών του Ειρηνικού.

Αμερικάνικων αγροκτημάτων (Nickerson and Hand, 2009). Ο μη κερδοσκοπικός τομέας, μεμονωμένα και σε συνεργασία με άλλες οντότητες, έχει επιτύχει να παρέχει εισόδο σε γυναίκες, μετανάστες και άλλους μειονοτικούς πληθυσμούς σε περιφερειακά αγροτικά προγράμματα.

Η βιβλιογραφία που κυμαίνεται από τους Lockeretz και Anderson (1993) και Hassanein (1999) στους Kloppenburg (1991), Gillespie (2004) Lyson (2004), έχει ποικιλοτρόπως διατυπώσει το επιχείρημα ότι το σύγχρονο βιομηχανοποιημένο διατροφικό και γεωργικό σύστημα επηρεάζει τη ροή της γνώσης, τις πηγές και τις ευκαιρίες εκπαίδευσης που αφορούν τη γεωργική παραγωγή, τη διανομή και την εμπορία, έτσι ώστε να είναι προσανατολισμένες στον ίδιο δρόμο. Ως εκ τούτου τα νέα είδη αγροτών ήταν και είναι ακόμα αντιμέτωπα με την πρόκληση να αποκτήσουν την αναγκαία θεσμική και τοπική υποστήριξη, για την ανταλλαγή γνώσεων και το κτίσιμο δυνατοτήτων για την απόκτηση πρόσβασης στις κατάλληλες αγορές, στο κεφάλαιο, στην κατοχή γης, στην πρακτική κατάρτιση και στην επιμόρφωση που είναι απαραίτητες για την ανάπτυξη και τη διατήρηση των τροφικών και αγροτικών δραστηριοτήτων. Οι Poincelot et. al. (2006) και οι άλλοι (Hassanein, 1999; Hassanein and Kloppenburg, 1995) ισχυρίζονται πως καθώς η παραδοσιακή έρευνα και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα εξελίσσονται, αγωνίζονται για την αντιμετώπιση τέτοιων αλλαγών και δεν ικανοποιούν εύκολα τις κοινωνικές, οικονομικές και οικολογικές ανάγκες των σημερινών νέων αγροτών, ειδικά εκείνων που ενδιαφέρονται για τη αειφόρο⁴ γεωργία.

ΠΡΟΣ ΕΝΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟ ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Σύγχρονες πρωτοβουλίες νέων γεωργών έχουν προκύψει αμφότερα από το δημόσιο και ιδιωτικό τομέα. Το USDA έχει δώσει μεγάλη προσοχή στους νέους αγρότες τα τελευταία χρόνια. Η πλειονότητα των πολιτικών και των προγραμματικών δαπανών που επιχορηγήθηκαν από το USDA έχουν πάρει μορφή ειδικής πίστωσης και τα προγράμματα μεταφοράς αγροκτημάτων σχεδιάστηκαν για να βελτιώσουν την ανταγωνιστικότητα των νέων αγροκτημάτων στην αγροτική οικονομία (Ahearn and Newton, 2009). Σύμφωνα με τον Ruhf (2001), ο γεωργικός νόμος του 1980 παρείχε

---

⁴ Ο Lyson (2004), στο πλαίσιο πολιτικής της γεωργίας αναγνωρίζει τη αειφόρο γεωργία ως ένα μοντέλο γεωργίας που βασίζεται στην παραγωγή, διανομή και κατανάλωση τοπικών και περιφερειακών τροφίμων που είναι οικονομικά, οικολογικά και κοινωνικά βιώσιμα.

πίστωση και προγράμματα απαλλαγής χρεών ως επακόλουθο της αγροτικής κρίσης. Αυτά τα κεφάλαια ήταν όμως πενιχρά και είχαν οριστεί για τη διατήρηση συμβατικών γεωργικών επιχειρήσεων. Ευρύτερη υποστήριξη για νέους αγρότες αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1990. Ενώ τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας παρέμεναν στη θέση τους οι αγρότες μπορούσαν να κάνουν αίτηση για προγράμματα καινοτόμα και προγράμματα που ενισχύουν τη διαδοχή (Ahearn and Newton, 2009).

Αυτά τα νέα προγράμματα είχαν ιδρυθεί σαν οργανωτικές συμμαχίες για να ενδυναμώσουν την εκπαιδευτική υποδομή, ώστε να βοηθήσει τους γεωργούς και τους κτηνοτρόφους στα ζητήματα βιωσιμότητας που προέκυπταν κατά την είσοδο στον αγροτικό τομέα. Για παράδειγμα, η πολιτική που απορρέει από το γεωργικό νομοσχέδιο του 1990 έθεσε τις βάσεις για την ίδρυση πολλών νέων κρατικών, ομοσπονδιακών και τοπικών συνεργασιών (Niewolny, 2007). Αυτή η πολιτική έφερε κοντά οντότητες όπως τα δημόσια και ιδιωτικά πανεπιστήμια, τα κολλέγια, τις κρατικές και ομοσπονδιακές υπηρεσίες και τους κοινοτικούς οργανισμούς για να παρέχουν προγράμματα για τη διαμόρφωση ενός διαφορετικού είδους υποδομής αγροτικών υπηρεσιών, για την αντιμετώπιση των κρίσιμων αναγκών των νέων γεωργών.

Με άλλα λόγια, αυτές οι νέες συνεργασίες και συμμαχίες υποδηλώνουν μια σημαντική αλλαγή στο σχεδιασμό, τους στόχους και τη διάδοση της αγροτικής εκπαίδευσης ενηλίκων ενσωματώνοντας ένα ευρύ πολιτικό πρόγραμμα κοινωνικών, οικονομικών και οικολογικών ζητημάτων. Τις τελευταίες δεκαετίες οι ερευνητές και οι επαγγελματίες έχουν σκεφτεί την ανάδυση ενός κοινωνικού κινήματος που δημιουργεί ευκαιρίες για την ανταλλαγή νέας και πειραματικής γνώσης ανάμεσα σε αγρότες και άλλους που σχετίζονται με την αειφόρο γεωργία (Hassanein, 1999).

Ο Allen (2004) και οι άλλοι (Allen and Sachs, 1993) υποστηρίζουν, ότι τα όρια του κινήματος της αειφόρου γεωργίας είναι διάσπαρτα στο χώρο και στο χρόνο. Υπάρχει όμως μια ενδεχόμενη συνηγορία που αντιτίθεται ριζικά στη βιομηχανοποίηση, στην εταιρική διακυβέρνηση, στις δυσμενείς κοινωνικές και οικολογικές επιπτώσεις των γεωργικών πρακτικών και πολιτικών. Σύμφωνα με τον Lyson (2004) αυτό το κίνημα έχει ξεκινήσει προσπάθειες να μεταμορφώσει το επικρατών βιομηχανικό μοντέλο της Αμερικάνικης Γεωργίας σε ένα περισσότερο πολιτειακά οργανωμένο σύστημα που συγκεντρώνει τις δραστηριότητες παραγωγής και κατανάλωσης μέσα στις κοινότητες και προσφέρει στους καταναλωτές

πραγματικές εναλλακτικές στα βασικά προϊόντα που παράγονται, επεξεργάζονται και διατίθενται στο εμπόριο από μεγάλες αγροτικές εταιρίες.

Για τους Butler and Flora (2006) και Lockeretz and Anderson (1993), αυτό το κίνημα δεν παρέχει μόνο τις βάσεις για κοινωνική ευαισθητοποίηση και αντίσταση στο επικρατών μοντέλο, αλλά έχει επίσης βοηθήσει στο να δημιουργηθούν εναλλακτικές μορφές γνώσης, δίκτυα και πρότυπα αγροτικών πρακτικών που παραδοσιακά λειτουργούν έξω από τυπικά ιδρύματα ερευνών και εκπαίδευσης που ιστορικά προτιμούν το βιομηχανικό μοντέλο. Τέτοια εναλλακτική γνώση συχνά αμφισβητεί τη συμβατική επιστήμη και τα εκπαιδευτικά προγράμματα δράσης μέσα από αυτό που ο Kloppenburg (1991) περιγράφει σαν ένα είδος «περιβαλλοντικού και αγροτικού ακτιβισμού». Για τους Chambers (1997), Hassanein (1999), και Rolling and Wagemakers (1998), αυτό σημαίνει ότι οι επιμορφωτές και οι λήπτες αποφάσεων χρειάζεται να δώσουν έμφαση στην αξία της τοπικής γνώσης, στη συμμετοχή των ενδιαφερομένων, στον κοινοτικό διάλογο, στη βιωματική μάθηση και στην κοινωνική δικτύωση σε τοπικά και θεσμικά επίπεδα. Για να γίνει αυτό, δεν χρειάζεται μόνο η ανάπτυξη νέας γνώσης για την οικολογική ή τη βιολογική γεωργία, αλλά η αποκάλυψη των σημαντικών ανησυχιών των αγροτικών κοινοτήτων. Ο τρόπος που μπορεί να συμβεί αυτό ποικίλει από την εφαρμογή μεθόδων συμμετοχικής μάθησης σε σύντομες σειρές μαθημάτων και εργαστηρίων μέχρι την παροχή πιστοποίησης και τα προγράμματα μαθητείας στην αειφόρο γεωργία. Ενώ ακόμα θεωρούνται εναλλακτικές αυτές οι παιδαγωγικές προσεγγίσεις, όλο και περισσότερο εδραιώνονται στους εκπαιδευτικούς κύκλους σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο κάτω από την ομπρέλα της αειφόρου γεωργίας.

Οι Roling and de Jong (1998), υποστηρίζουν ότι αυτές οι παιδαγωγικές απόψεις διαφέρουν από το επικρατούν μοντέλο μεταφοράς γνώσης που συνήθως σχετίζεται με την παραδοσιακή προέκταση της εκπαίδευσης και ως εκ τούτου είναι δύσκολο να ενσωματωθούν στην παραδοσιακή γεωργία μέσα από δημόσια ιδρύματα έρευνας και εκπαίδευσης. Για τους Niewolny (2007) και Niewolny and Wilson (2007), τα συνεργατικά προγράμματα νέων αγροτών επιδιώκουν να αλλάξουν τον τρόπο που παρουσιάζεται και διαδίδεται η αγροτική γνώση στους νέους καλλιεργητές και επίσης αγωνίζονται να απελευθερωθούν από συμβατικές απόψεις και πρακτικές που ενθαρρύνουν τη διαδικασία της γεωργικής εκβιομηχάνησης.

ΜΑΘΑΙΝΟΝΤΑΣ ΣΤΟ ΑΓΡΟΚΤΗΜΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΑ

Προσδιορίστηκαν αρκετές εκπαιδευτικές μορφές και πρακτικές που υπερβαίνουν την παραδοσιακή προσέγγιση μεταφοράς γνώσης. Αυτές οι προσεγγίσεις γενικά εστιάζουν στην τοπική γνώση του συμμετέχοντα αγρότη μέσα από πρακτικές και πειραματικές μεθόδους μάθησης. Οι εκπαιδευτικές μορφές κυμαίνονται από μια σειρά μαθημάτων μέσα σε τάξη, σε βάθος κατάρτιση και προγραμματισμό τεχνικής βοήθειας στο αγρόκτημα, έως την ενσωμάτωση της τάξης στο αγρόκτημα και αυτοκαθοδηγούμενες διαδικτυακές σειρές μαθημάτων (Niewolny and Lillard, 2010).

Το διαδίκτυο φαίνεται να έχει δημιουργήσει καινούργιες δυνατότητες για την παράδοση μεθόδων εκπαιδευτικών προγραμμάτων που προορίζονται για τους νέους αγρότες. Πολλά on-line μαθήματα και πόροι είναι βιώσιμες επιλογές για άτομα που ενδιαφέρονται να μάθουν για τις αποχρώσεις της γεωργίας και τις καλλιεργητικές πρακτικές. Αυτές οι on-line εκπαιδευτικές ευκαιρίες παρέχουν πολλά οφέλη και διευκολύνουν το μαθητή, αφού είναι προσβάσιμες από οπουδήποτε. Παρέχουν επίσης επιλογές για δικτύωση με άτομα από άλλες γεωγραφικές τοποθεσίες. Αυτό απεικονίζεται καλύτερα μέσα από τις πρωτοβουλίες των Νέων Αγροτών του Πανεπιστημίου Cornell και του Οδηγού για Νέους Αγρότες ένα ειδικό πρόγραμμα του Greenhorns⁵. Ενώ παρέχουν διαφορετικά προγράμματα, το καθένα χρησιμοποιεί μορφές κοινωνικών μέσων (πχ. YouTube and blogs) για να δημιουργήσει νέους χώρους μάθησης για νέους αγρότες (Niewolny and Lillard, 2010).

4.4 Σύστημα Παροχής Γεωργικών Συμβουλών (ΣΠΓΣ)

Τα κράτη μέλη της ΕΕ έχουν την υποχρέωση να καθιερώσουν ένα σύστημα για την παροχή συμβουλών στους γεωργούς για θέματα που αφορούν τη γη και τη διαχείριση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, το οποίο θα αναφέρεται στο εξής ως σύστημα παροχής γεωργικών συμβουλών (FAS). Το ΣΠΓΣ είναι ένα σημαντικό συστατικό στοιχείο της μεταρρύθμισης της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής και έπρεπε

---

⁵ Υποστηρίζει, προωθεί και στρατολογεί νέους αγρότες στην Αμερική.
www.thegreenhorns.net/reading.html

να εισαχθεί μέχρι το 2007⁶. Ο στόχος του ΣΠΓΣ είναι να βοηθήσει τους γεωργούς να αποκτήσουν καλύτερη γνώση στις ροές υλικών και τις γεωργικές διαδικασίες που αφορούν το περιβάλλον, την ασφάλεια των τροφίμων και την υγεία και ευζωία των ζώων. Εισήχθη την ίδια στιγμή με το σύστημα πολλαπλής συμμόρφωσης⁷, σύμφωνα με το οποίο ενισχύσεις βάσει της ΚΑΠ καταβάλλονται εξ ολοκλήρου μόνο εάν οι γεωργοί πληρούν ορισμένες προϋποθέσεις σχετικά με το περιβάλλον, την ασφάλεια των τροφίμων, της υγείας και της καλής διαβίωσης των ζώων. Υπάρχουν δύο μέτρα αγροτικής ανάπτυξης που έχουν σχεδιαστεί για να βοηθήσουν τα κράτη μέλη να δημιουργήσουν υπηρεσίες γεωργικών συμβουλών και να βοηθήσουν τους γεωργούς να τα χρησιμοποιούν. Το ΣΠΓΣ είναι πράγματι κατά κύριο λόγο ένα εργαλείο για να βοηθήσει τους γεωργούς να ικανοποιήσουν αυτές τις απαιτήσεις και έτσι να αποφύγουν τις οικονομικές κυρώσεις στο πλαίσιο της πολλαπλής συμμόρφωσης (European Commission, 2010).

Σύμφωνα με το άρθρο 12(4) του Κανονισμού ΕΚ αριθ. 73/2009, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρέπει να υποβάλει στο αντίστοιχο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο έκθεση για την εφαρμογή του ΣΠΓΣ συνοδευόμενη, εάν είναι απαραίτητο, από κατάλληλες προτάσεις. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο ενημερώνονται σχετικά με την πορεία υλοποίησης του ΣΠΓΣ και προτείνουν πιθανές βελτιώσεις. Οι πληροφορίες σε μεγάλο βαθμό ελήφθησαν από τα κράτη μέλη σε απάντηση ενός ερωτηματολογίου από μία μελέτη αξιολόγησης που διενεργήθηκε για την Επιτροπή. Το ΣΠΓΣ συζητήθηκε επίσης εκτενώς με τα κράτη μέλη σε πέντε εργαστήρια που διοργανώθηκαν από την Επιτροπή το 2006-2010. Οι συζητήσεις αυτές κάλυψαν το περιεχόμενο, τις δομές, τις μεθόδους και τα εργαλεία για τις εθνικές υπηρεσίες παροχής συμβουλών. Η προθεσμία για την ρύθμιση του συστήματος ήταν 1^η Ιανουαρίου 2007. Η περίοδο έναρξης διήρκησε από το 2007 έως το 2009 και δεδομένης της πολυπλοκότητας των απαιτούμενων πληροφοριών, δεν είναι ακόμη δυνατό να δοθεί μια λεπτομερή ανάλυση ικανότητας των εθνικών συστημάτων

---

⁶ Το άρθρο 13 έως 16 του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1782/2003.

⁷ Ο παραγωγός που εισπράττει άμεσες ενισχύσεις (η ενιαία ενίσχυση και οι ενισχύσεις που είτε υποχρεωτικά είτε με βάση την επιλογή της χώρας στο πλαίσιο της μερικής αποδέσμευσης χορηγούνται κατευθείαν στους γεωργούς που παράγουν συγκεκριμένα προϊόντα) είναι υποχρεωμένος να σέβεται και να συμμορφώνεται με τους κανόνες που ισχύουν σε θέματα προστασίας περιβάλλοντος, ασφάλειας και ποιότητας των τροφίμων, δημόσιας υγείας, υγείας και καλής διαβίωσης των ζώων και φυτοπροστασίας. Η τυχόν μη συμμόρφωση του γεωργού με τις υποχρεώσεις αυτές, έχει σαν αποτέλεσμα τη μείωση των άμεσων ενισχύσεων που εισπράττει. Το σύνολο αυτών των υποχρεώσεων ονομάζεται πολλαπλή συμμόρφωση (ΥΠΑΑΤ, 2004).

παροχής συμβουλών ή των υπηρεσιών που παρέχουν στους αγρότες (European Commission, 2010).

NΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Οι αγρότες χρησιμοποιούν το ΣΠΓΣ σε εθελοντική βάση και εξακολουθούν να παραμένουν αρμόδιοι υπεύθυνοι για τις πράξεις και τις συμβουλές που λαμβάνουν. Το νομικό πλαίσιο της ΕΕ αναγνωρίζει ότι οι γεωργοί, οι οποίοι ζητούν συμβουλές είναι πιο πιθανό να γνωρίζουν για το πως πληρούνται οι νομικές απαιτήσεις. Κατά την επιλογή των γεωργικών εκμεταλλεύσεων για επιθεώρηση, ως εκ τούτου, τα κράτη μέλη μπορούν να επιλέξουν να εξετάσουν αυτούς τους αγρότες που παρουσιάζουν χαμηλό κίνδυνο (European Commission, 2010).

ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΟΥ ΣΠΓΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ 2007-2013

Το ΣΠΓΣ, όπως προβλέπεται από την ΚΑΠ μπορεί να χρηματοδοτηθεί στο πλαίσιο του δεύτερου πυλώνα μέσω δύο μέτρων⁸. Το πρώτο μέτρο είναι το χρήση-συγχρηματοδότηση των αγροτικών υπηρεσιών παροχής γεωργικών συμβουλών. Ο στόχος του είναι να βοηθήσει τους γεωργούς να καλύψουν το κόστος που προκύπτει από τη χρήση των συμβουλευτικών υπηρεσιών για τη βελτίωση των συνολικών επιδόσεων της εκμετάλλευσης. Ως ελάχιστη απαίτηση, αυτές οι συμβουλευτικές υπηρεσίες πρέπει να καλύπτουν τις κανονιστικές απαιτήσεις διαχείρισης. Οι αρχές και οι οργανισμοί που επιλέγονται για να παρέχουν συμβουλευτικές υπηρεσίες πρέπει να διαθέτουν τους κατάλληλους πόρους (συμπεριλαμβανομένου του καταρτισμένου προσωπικού, του διοικητικού και τεχνικού εξοπλισμού, της συμβουλευτικής εμπειρίας και της αξιοπιστίας) σε σχέση με τις απαιτήσεις της πολλαπλής συμμόρφωσης και τα πρότυπα επαγγελματικής ασφάλειας. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει καταρτίσει κατευθυντήριες γραμμές για τη χορήγηση των ενισχύσεων, την ιεράρχηση ορισμένων ομάδων στόχων, τη συχνότητα των συμβουλών, τη χρήση δημόσιων ή μη δημόσιων συμβουλευτικών φορέων και το συντονισμό και την εποπτεία των οργανισμών αυτών. Δεύτερο είναι το μέτρο συγχρηματοδότησης για τη

---

⁸ Τα άρθρα 24 και 25 αιτιολογικές σκέψεις 18 και 19 του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1698/2005.

σύσταση υπηρεσιών παροχής γεωργικών συμβουλών. Το οποίο βοηθά στην κάλυψη των δαπανών για τη σύσταση τέτοιων υπηρεσιών, όπου τα κράτη μέλη μπορούν να χορηγήσουν φθίνουσα ενίσχυση για μέγιστο χρονικό διάστημα πέντε ετών (European Commission, 2010).

ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΣΠΓΣ ΑΠΟ ΤΑ ΚΡΑΤΗ ΜΕΛΗ

Τον Ιανουάριο του 2009, η Επιτροπή έστειλε ένα δομημένο ερωτηματολόγιο για την οργάνωση και τη δημιουργία του ΣΠΓΣ στα κράτη μέλη. Αυτό περιελάμβανε για παράδειγμα, ερωτήματα σχετικά με τις νομικές διατάξεις, τα αρμόδια όργανα για το συντονισμό, την πιστοποίηση και τον έλεγχο, τις ομάδες προτεραιότητας για τους αγρότες, τη γεωγραφική οργάνωση, τον αριθμό και το είδος των συμβουλευτικών οργάνων, την εξειδίκευσή τους, τον αριθμό των αγροτών που επιτεύχθηκε, τις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν, τη χρηματοδότηση κλπ. Τα κράτη μέλη ρωτήθηκαν με μια σειρά από ανοικτές ερωτήσεις σχετικά με τα προβλήματα που αντιμετώπισαν και τις προτάσεις τους για το μελλοντικό πλαίσιο του ΚΠΓΣ. Οι απαντήσεις στο ερωτηματολόγιο παρείχαν στοιχεία εφαρμογής για το 2008. Τα δεδομένα αυτά καθώς και η μελέτη αξιολόγησης ΣΠΓΣ που ανέθεσε η Επιτροπή το 2009 μπορούν να συνοψιστούν ως εξής (European Commission, 2010).

1. Η τρέχουσα κατάσταση του ΣΠΓΣ στα κράτη μέλη

Στα περισσότερα κράτη μέλη το ΣΠΓΣ έγινε πλήρες λειτουργικό μόνο κατά το 2008. Οι προπαρασκευαστικές εργασίες για τη δημιουργία του ΣΠΓΣ (θέσπιση νομοθεσίας, δημοσίευση προσκλήσεων υποβολής προσφορών, επιλογή συμβουλευτικών οργάνων, κλπ) διεξήχθησαν το 2007. Στο ήμισυ των κρατών μελών το ΣΠΓΣ συστάθηκε ως ειδική υπηρεσία, συμπληρωματική προς τις υφιστάμενες υπηρεσίες επέκτασης. Γενικά (σε 24 κράτη μέλη), το ΣΠΓΣ συντονίζεται και εποπτεύεται από δημόσιους φορείς. Τα συμβουλευτικά όργανα επιλέγονται μέσω προσκλήσεων υποβολής προσφορών (14ΚΜ) και μέσω του καθορισμού ιδιωτικών (5ΚΜ) ή δημόσιων οργανισμών (5ΚΜ). Σε 14 κράτη μέλη το ΣΠΓΣ επικεντρώνεται αυστηρά στην πολλαπλή συμμόρφωση, ενώ στις υπόλοιπες χώρες οι συμβουλές περιλαμβάνουν ευρύτερα θέματα, όπως η ανταγωνιστικότητα των εκμεταλλεύσεων, οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις των γεωργικών πρακτικών και η στήριξη για την

υλοποίηση των μέτρων αγροτικής ανάπτυξης (π.χ γεωργο-περιβαλλοντικές δεσμεύσεις). Σε 22 κράτη μέλη, η πρώτη επαφή των αγροτών με το ΣΠΓΣ ήταν μέσω ειδικών τηλεφωνικών γραμμών βοήθειας. Μέχρι στιγμής, δεν υπήρξε μεγάλη ιεράρχηση των ομάδων των αγροτών, εκτός από την αρχική υποχρέωση να δίδεται προτεραιότητα στους γεωργούς που λαμβάνουν περισσότερα από 15.000 ευρώ σε άμεσες ενισχύσεις. Στην ΕΕ ως σύνολο, ο αριθμός των γεωργών που λαμβάνουν ΣΠΓΣ είναι μάλλον περιορισμένος. Οι κύριοι δικαιούχοι του ΣΠΓΣ είναι μεγάλες εκμεταλλεύσεις, που είναι ήδη εξοικειωμένες με τις υπάρχουσες συμβουλευτικές υπηρεσίες (European Commission, 2010).

2. Χρηματοδότηση του ΣΠΓΣ

Το μέτρο που υποστηρίζει τους αγρότες στο να χρησιμοποιούν τις υπηρεσίες των συμβουλευτικών υπηρεσιών είχε προγραμματιστεί σε 20 κράτη μέλη, που καλύπτουν 1.123.000 αγρότες. Ο συνολικός προϋπολογισμός για την περίοδο 2007-2013 ανέρχεται σε 870.500.000 ευρώ- 0,6% των συνολικών δημόσιων δαπανών για την αγροτική ανάπτυξη- εκ των οποίων 1,3% δαπανήθηκε κατά τα πρώτα δύο χρόνια, καλύπτοντας 12.250 αγρότες. Το μέτρο που ενισχύει τη σύσταση της διαχείρισης, αντικατάστασης και παροχής συμβουλών σχεδιάστηκε από 7ΚΜ με 4ΚΜ (Ισπανία, Πορτογαλία, Ιταλία, Μάλτα) να επικεντρώνονται στο ΣΠΓΣ. Ο προϋπολογισμός 2007-2013 ανέρχεται σε 172.900.000 ευρώ- 0,1% των συνολικών δημοσίων δαπανών της αγροτικής ανάπτυξης, εκ των οποίων το 2% δαπανήθηκε κατά τα πρώτα δύο χρόνια (European Commission, 2010).

3. Αξιολόγηση του ΣΠΓΣ

Η έκθεση αξιολόγησης του ΣΠΓΣ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, συνολικά το ΣΠΓΣ αύξησε την ευαισθητοποίηση των γεωργών, των ροών υλικών και τις γεωργικές διαδικασίες που αφορούν το περιβάλλον, την ασφάλεια των τροφίμων για την υγεία των ζώων/καλή διαβίωση (European Commission, 2010).

4.4.1 Το σύστημα παροχής γεωργικών συμβουλών στην Ελλάδα

Το Σύστημα Παροχής Γεωργικών Συμβουλών για τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις αποτελεί ένα σημαντικό εγχείρημα για τον αγροτικό τομέα. Η χώρα μας, όπως και κάθε κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με βάση τον Κανονισμό (ΕΚ) 1782/2003, είναι υποχρεωμένη να διαθέτει το ΣΠΓΣ μολονότι η χρήση του από τους αγρότες είναι προαιρετική. Το ΣΠΓΣ σύμφωνα με τις επιταγές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα έπρεπε να είχε εγκαθιδρυθεί και να λειτουργεί στη χώρα μας από την 01.01.2007. (Ε.Γ.Μ.Ε.Σ.Ε., 2012)

Στην εφημερίδα της Κυβέρνησης στις 6 Φεβρουαρίου 2012 (Αρ.Φύλλου 186) δημοσιεύθηκε η ΚΥΑ για τη θέσπιση των αναγκαίων συμπληρωματικών μέτρων για την εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ.73/2009 του Συμβουλίου, όπως τροποποιήθηκε και ισχύει, όσον αφορά την πιστοποίηση των φορέων που εντάσσονται στο σύστημα παροχής γεωργικών συμβουλών σε γεωργικές εκμεταλλεύσεις.

ΣΗΜΑΝΤΙΚΑ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΥΑ

- Ως Σύστημα παροχής γεωργικών συμβουλών σε γεωργικές εκμεταλλεύσεις νοείται το σύστημα που σκοπό έχει την υποστήριξη των γεωργών για την τήρηση των υποχρεώσεων της πολλαπλής συμμόρφωσης.
- Ως γεωργικοί σύμβουλοι (Γ.Σ.) νοούνται: α) τα φυσικά πρόσωπα, β) η ατομική επιχείρηση, το νομικό πρόσωπο που δεν ανήκει στον, εν στενή και εν ευρεία έννοια, δημόσιο τομέα και οι Συλλογικές Αγροτικές Οργανώσεις (Σ.Α.Ο) που πιστοποιούνται βάσει προϋποθέσεων και εφαρμόζουν το σύστημα παροχής γεωργικών συμβουλών.
- Το Σύστημα παροχής γεωργικών συμβουλών σε γεωργικές εκμεταλλεύσεις περιλαμβάνει τους Γ.Σ., τους συνεργάτες των Γ.Σ., τους ελεγκτές Γ.Σ., τον φορέα πιστοποίησης των παραπάνω και την αρμόδια αρχή, για την εποπτεία, το συντονισμό και τον έλεγχο του συστήματος (αρμόδια αρχή ορίστηκε η Γενική Διεύθυνση Φυτικής Παραγωγής του ΥΠΑΑΤ).
- Ως συνεργάτες Γ.Σ., ορίζονται τα φυσικά πρόσωπα, που εφόσον πληρούν τις αντίστοιχες προϋποθέσεις για την πιστοποίηση μπορούν να ενταχθούν στο σύστημα παροχής γεωργικών συμβουλών σε γεωργικές εκμεταλλεύσεις.

- Ως φορέας πιστοποίησης των Γ.Σ. των συνεργατών Γ.Σ. και των ελεγκτών Γ.Σ. ορίζεται ο Ελληνικός Γεωργικός Οργανισμός Δήμητρα (ΕΛ.Γ.Ο. ΔΗΜΗΤΡΑ).
- Επιτρέπεται στη χώρα μας η παροχή γεωργικών συμβουλών σε γεωργικές εκμεταλλεύσεις από φυσικά πρόσωπα, νομίμως εγκατεστημένα σε άλλο κράτος μέλος της ΕΕ, που έχουν πιστοποιηθεί ως Γ.Σ.
- Η πιστοποίηση των Γ.Σ. και των συνεργατών Γ.Σ. ισχύει για πάντα. Στην περίπτωση που οι πιστοποιημένοι Γ.Σ. ή οι συνεργάτες Γ.Σ. θέλουν να αποχωρήσουν από το Μητρώο στο οποίο έχουν εγγραφεί, υποβάλλουν γραπτό αίτημα ανάκλησης της πιστοποίησης και διαγραφής από το Μητρώο.
- Οι παρεχόμενες υπηρεσίες από τους Γ.Σ. προς τους γεωργούς περιλαμβάνουν τουλάχιστον:
  - 1) Την επίσκεψη στη γεωργική εκμετάλλευση,
  - 2) Την καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης,
  - 3) Τον προσδιορισμό των απαιτήσεων της πολλαπλής συμμόρφωσης που έχουν εφαρμογή στη γεωργική εκμετάλλευση και
  - 4) Την παροχή θεωρητικών και πρακτικών συμβουλών για την ορθή εφαρμογή των απαιτήσεων της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής.
- Οι πιστοποιημένοι Ελεγκτές Γ.Σ. ελέγχουν τους Γ.Σ.:
  - 1) Αν πληρούν τις προϋποθέσεις πιστοποίησης Γ.Σ.,
  - 2) Αν έχουν εκπληρώσει τις υποχρεώσεις τους έναντι των γεωργών,
  - 3) Δειγματοληπτικά την ορθότητα των συμβουλών που έχουν δοθεί στους γεωργούς,
  - 4) Την ενδεχόμενη ευθύνη του Γ.Σ., λόγω παροχής εσφαλμένων συμβουλών στο γεωργό, στην περίπτωση που σε αυτόν έχει επιβληθεί ποινή για πλημμελή εκπλήρωση των υποχρεώσεων της πολλαπλής συμμόρφωσης.
- Στις περιπτώσεις που κατά τους διενεργούμενους τακτικούς και έκτακτους ελέγχους, διαπιστωθεί παράβαση, μπορούν να επιβληθούν στους Γ.Σ. οι παρακάτω κυρώσεις:
  - 1) Η υποχρεωτική επανεπιμόρφωση του Γ.Σ.,
  - 2) Η αναστολή της παροχής υπηρεσιών των πιστοποιημένων Γ.Σ. για 1 έτος και

3) Η ανάκληση της Πιστοποίησης και η διαγραφή από το αντίστοιχο Μητρώο.

Ειδικά στις περιπτώσεις που διαπιστωθεί ότι η συμβουλή που έχει δώσει ο Γ.Σ. στο γεωργό είναι εσφαλμένη, με συνέπεια ο γεωργός να λάβει κύρωση για παράβαση της πολλαπλής συμμόρφωσης, ο Γ.Σ. καθίσταται υπεύθυνος σε ποσοστό μέχρι και 100% της αμοιβής του (ΑΓΡΟτύπος, 2012).

Η εκπαίδευση όπως προκύπτει από την ανάλυση στο κεφάλαιο που προηγήθηκε είναι το σημαντικότερο εργαλείο, με το οποίο αν εφοδιαστεί κάθε νέος αγρότης, θα μπορέσει να ξεπεράσει πολύ πιο εύκολα τα εμπόδια που πρόκειται να συναντήσει κατά την είσοδο του στον αγροτικό τομέα. Η γεωργική εκπαίδευση στην Ελλάδα ξεκίνησε περίπου πριν δύο αιώνες σύντομα όμως αναγνωρίστηκε η αξία της, αναβαθμίστηκε ο ρόλος της και επεκτάθηκε η δράση της σε όλη τη χώρα.

Τα τελευταία χρόνια υλοποιήθηκαν ελάχιστα προγράμματα, καθώς ο Οργανισμός Γεωργικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης Κατάρτισης & Απασχόλησης που είναι υπεύθυνος για την οργάνωση και εκτέλεση γεωργικών προγραμμάτων εκπαίδευσης-κατάρτισης, βρίσκεται τον τελευταίο χρόνο σε μεταβατικό στάδιο, καθώς κινδυνεύει να καταργηθεί και να κλείσει οριστικά. Τα γεγονότα γύρω από το θέμα της γεωργικής εκπαίδευσης-κατάρτισης στη χώρα με τον τρόπο που εξελίσσονται δεν αφήνουν πολλά περιθώρια βελτίωσης. Αυτό που όμως θα μπορούσαμε να σχολιάσουμε ορμώμενοι από το παράδειγμα των ΗΠΑ είναι ότι στα σύγχρονα ελληνικά εκπαιδευτικά προγράμματα δεν χρησιμοποιούνται καθόλου οι νέες τεχνολογίες, οι οποίες μπορούν να εμπλουτίσουν και να απλοποιήσουν το εκπαιδευτικό έργο.

Η γεωργική εκπαίδευση-κατάρτιση των νέων αγροτών αλλά και η επιμόρφωση των παλαιότερων μαζί με τα σωστά δομημένα συστήματα παροχής γεωργικών συμβουλών μπορούν να βοηθήσουν στην κατανόηση της βιομηχανοποιημένης γεωργίας και των σύγχρονων διατροφικών συστημάτων. Η συμβολή της εκπαίδευσης είναι ουσιαστικότερη στην περίπτωση των νέων ανθρώπων της υπαίθρου, καθώς δημιουργεί ορθά σκεφτόμενους επίδοξους αγρότες σε μικρή ηλικία, οι οποίοι μπορούν μέσα από την πληθώρα επιλογών να διαλέξουν σωστά το δρόμο που τους εκφράζει ακολουθώντας τους συμβατικούς δρόμους της γεωργίας και της κτηνοτροφίας ή τις εναλλακτικές μη συμβατικές προτάσεις που διαθέτει ο ευρύτερος αγροτικός τομέας.

Κεφάλαιο 5

Οι νέοι των αγροτικών περιοχών και ο ρόλος τους στη σύγχρονη ύπαιθρο

Το κεφάλαιο αυτό καλύπτει τα παρακάτω θέματα :

- Ενότητα 5.1 «Οι νέοι στις αγροτικές περιοχές της Ευρώπης»
  - Ενότητα 5.2 «Οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις και οι χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση της ΕΕ-27 (2003-2010)»
  - Ενότητα 5.3 «Μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις στην ΕΕ-27»
  - Ενότητα 5.4 «Η ανεργία των νέων στις αγροτικές περιοχές της Ελλάδος και οι μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις»
  - Ενότητα 5.5 «Σε μια σύγχρονη ελληνική ύπαιθρο»
-

5.1 Οι νέοι στις αγροτικές περιοχές της Ευρώπης

Ο κόσμος στον οποίο μεγαλώνουν τα παιδιά και οι νέοι σήμερα αλλάζει με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους. Ένα κυρίαρχο θέμα στις μελέτες για τη νεολαία είναι η μετάβαση των νέων από την παιδική ηλικία στην ενήλικη ζωή, από το σχολείο στην εργασία, από το σπίτι των γονιών στην ανεξαρτησία. Η μετάβαση αυτή της νεολαίας δεν αποτελεί πλέον μια τυπική αλληλουχία γεγονότων που σηματοδοτούν τα στάδια μετάβασης στην ενηλικίωση. Οι νέοι δεν μπορούν πλέον να υπολογίζουν σε μία ασφαλή υποδοχή εργασίας στην αγορά, αλλά και τη δημιουργία εύκολα μιας συμβατικής οικογένειας (Chisholm, et al., 1990). Αντίθετα η μετάβαση από το σχολείο οδηγεί πολλούς νέους στην ανεργία στη μετανάστευση και στην έλλειψη στέγης (Coles, 1995).

Για πολλούς στις αγροτικές κοινότητες, καθώς και για όσους ασχολούνται με την αγροτική πολιτική, ένα από τα πιο πιεστικά ζητήματα για τη μελλοντική βιωσιμότητα των αγροτικών κοινοτήτων είναι η φυγή των νέων ανθρώπων. Η απόφαση της

μετανάστευσης των νέων επηρεάζεται από τη γεωγραφία του τόπου, το κοινωνικό περιβάλλον, το επίπεδο των υποδομών, την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών, το βαθμό πρόσβασης στην εργασία, την κατάσταση της τοπικής αγοράς εργασίας, το ρόλο της οικογένειας και των φίλων και τα κοινωνικά δίκτυα. Αυτές οι αντιλήψεις τόσο ατομικά όσο και συλλογικά καθορίζουν σημαντικές αποφάσεις των νέων ανθρώπων, οι οποίοι συχνά για το συμφέρον τους πρέπει (π.χ καλύτερες προοπτικές εκπαίδευσης και απασχόλησης) να εγκαταλείψουν τον τόπο διαμονής τους.

5.1.1 Το παράδοξο της εκπαίδευσης

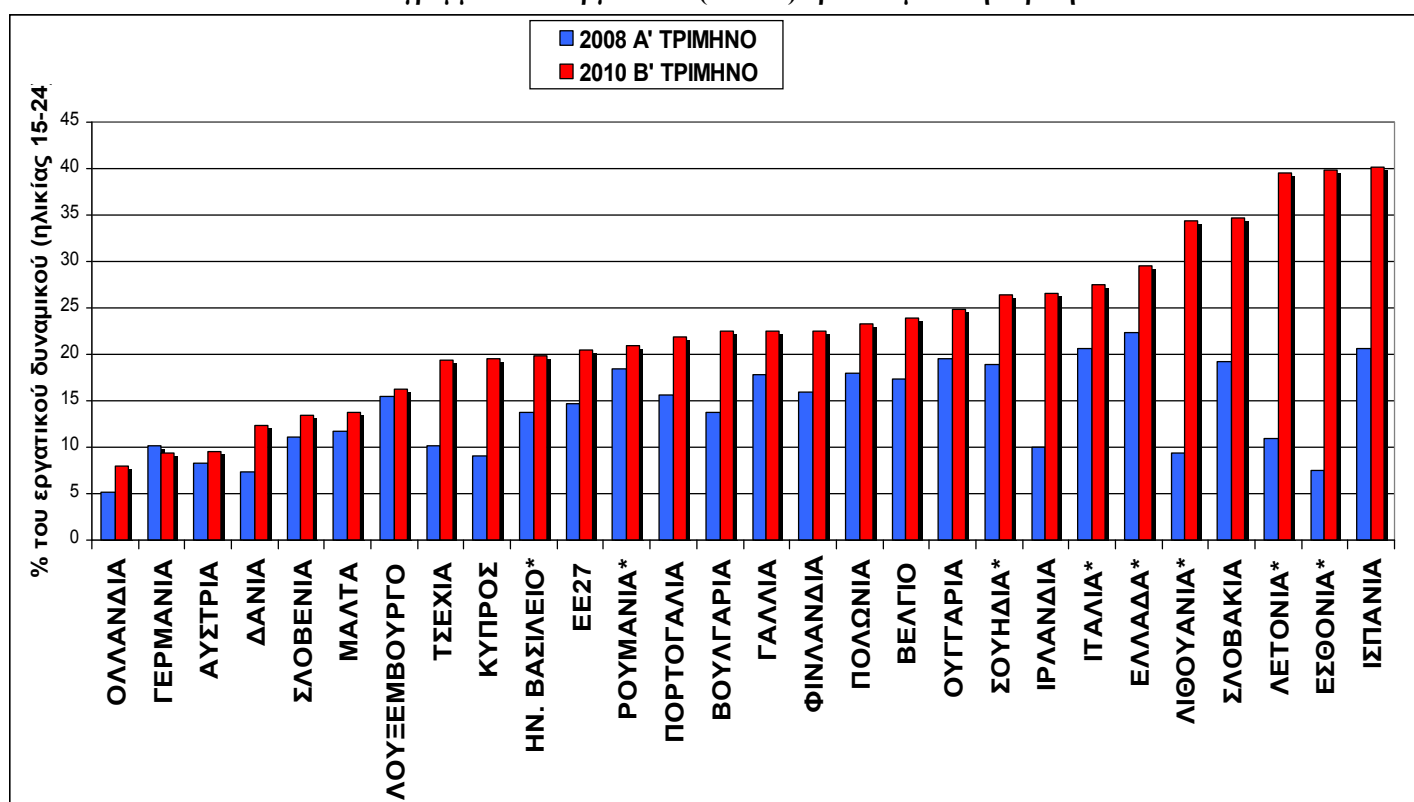
Εδώ και πολλά χρόνια έχει στηθεί παγκοσμίως ένας ολόκληρος μηχανισμός (Πανεπιστήμια, Τεχνολογικά Ιδρύματα, Γεωργικές Σχολές, Κέντρα Γεωργικής Εκπαίδευσης και πολλά άλλα) που προωθεί την εκπαίδευση του αγροτικού και όχι μόνο πληθυσμού. Έχουν διατυπωθεί πολλαπλές θεωρίες για τη σημασία της γεωργικής εκπαίδευσης-κατάρτισης, της δια βίου γεωργικής εκπαίδευσης-κατάρτισης και της γεωργικής εκπαίδευσης από τα πρώτα σχολικά χρόνια κ.α (εκτενής αναφορά γίνεται στο πρώτο και στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας). Έχουν γίνει αμέτρητα σεμινάρια, μαθήματα, πρακτικά εργαστήρια, τα οποία αποδεικνύουν την ουσιαστική σημασία της γεωργικής εκπαίδευσης για τον αγροτικό τομέα. Παρόλο που η γεωργική εκπαίδευση πασχίζει να φέρει τους ανθρώπους πίσω στις αγροτικές επαρχίες, η γενική εκπαίδευση απομακρύνει τους νέους από τις αγροτικές κοινότητες. Πολλοί νέοι που θα ήθελαν να παραμείνουν στις αγροτικές περιοχές η τουλάχιστον να επιστρέψουν εκεί, λόγω της μόρφωσης οδηγούνται εκτός αγροτικών περιοχών, όπου υπάρχουν κατάλληλες θέσεις εργασίας για εργαζόμενους υψηλής ειδίκευσης.

5.1.2 Η ανεργία των νέων στην Ευρώπη

Η ανάλυση της ανεργίας των νέων είναι ιδιαίτερα σημαντική για την κατανόηση της δομής της αγοράς εργασίας στις αγροτικές περιοχές, η οποία επηρεάζει την οικονομική και κοινωνική ένταξη των νέων. Οι νέοι διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο ανεργίας σε σχέση με τους άλλους εργαζόμενους. Η ανεργία των νέων παραμένει σοβαρό πρόβλημα σε πολλά κράτη μέλη, αφού παρόλο που από το 17,4% έχει πέσει στο 14,7% από τις αρχές του 2008, παραμένει σε υψηλό ποσοστό. Συνολικά οι νέοι έχουν τις διπλάσιες πιθανότητες να είναι άνεργοι απ'ότι το εργατικό δυναμικό στο συνολό του (Shucksmith, et al., 2010).

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 5-1 η ανεργία των νέων αυξήθηκε κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Από το 2008 η ύφεση είχε δραματική επίδραση στους νέους (ηλικίας 15-24 ετών) (DG Employment and Social Affairs, 2010). Κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2010 υπήρχαν 5,2 εκατομμύρια άνεργοι νέοι ή 20,4% του εργατικού δυναμικού της νεολαίας. Η χαμηλής ειδίκευσης νέοι εξακολουθούν να έχουν πολύ υψηλά ποσοστά ανεργίας στο σύνολο των νέων από τα τέλη του 2008 έχει σημειωθεί επίσης σημαντική αύξηση στα ποσοστά ανεργίας των νέων μέσης και υψηλής ειδίκευσης.

Διάγραμμα 5-1 Ανεργία νέων (15 – 24) πριν και μετά την κρίση

*Τα δεδομένα για Ιταλία, Λετονία, Λιθουανία, Ρουμανία, Ελλάδα, Ην. Βασίλειο, Σουηδία και Εσθονία 2009 Α' τρίμηνο και 2010 Α' τρίμηνο.

Πηγή: Shucksmith, et al., European Parliament, 2010

5.1.3 Η ανεργία των νέων στις αγροτικές περιοχές της Ευρώπης

Το ποσοστό ανεργίας των νέων είναι συνήθως ελαφρώς υψηλότερο στις κατ' εξοχήν αγροτικές και ενδιάμεσα αγροτικές περιοχές, σε σχέση με τις κατ' εξοχήν αστικές. Τονίζεται δε μία χειρότερη κατάσταση στις αγροτικές περιοχές (Brodolini,

2009). Το ποσοστό ανεργίας (υπολογίζεται σε σχέση με το εργατικό δυναμικό της ίδιας ηλικίας και όχι με τον πληθυσμό, με εξαίρεση εκείνους στην εκπαίδευση) υπολογίστηκε σε επιλεγμένες χώρες, σύμφωνα με την ταξινόμηση των αγροτικών-αστικών του ΟΟΣΑ των περιφερειών NUTS3⁹ που παρουσιάζεται στον Πίνακα 5-1.

Πίνακας 5-1 Ποσοστό ανεργίας των νέων (% του εργατικού δυναμικού ηλικίας 15-24 ετών) ανά κράτος μέλος και τύπο περιοχής του ΟΟΣΑ, 2005.

	Κατ'εξοχήν Αγροτικές	Ενδιάμεσα Αγροτικές	Κατ'εξοχήν Αστικές	Συνολικό % Ανά Χώρα
Βουλγαρία				22.4
Γερμανία	13.4	16.0	14.7	15.0
Ισπανία	20.7	22.3	17.4	19.7
Γαλλία	21.2*	22.5*	24.5*	22.3
Ελλάδα	26.7*	27.3*	24.2*	26.0
Ουγγαρία	23.5*	18.8*	14.5*	19.4
Ιρλανδία	8.6	8.6	8.6	
Ιταλία	29.6	27.4	20.5	24.0
Λιθουανία	12.1	16.4	15.7	
Νορβηγία	11.8	11.2	10.6	11.6
Πολωνία	36.5	38.2	35.0	36.9
Πορτογαλία	14.4*	14.0*	18.3*	16.1
Ρουμανία	20.0*	19.8*	23.4*	20.2
Σλοβενία	17.4	13.4	15.9	
Βρετανία	7.7	10.2	14.8	12.9

Υπολογισμένη σε επίπεδο NUTS3 εκτός *NUTS2.

Πηγή: Shucksmith, et al., European Parliament, 2010

⁹ Η ταξινόμηση NUTS (Nomenclature of Units Territorial for Statistics/Ονοματολογία των εδαφικών μονάδων για τις στατιστικές) είναι ένα ιεραρχικό σύστημα διαίρεσης της οικονομικής επικράτειας της ΕΕ με σκοπό:

- Τη συλλογή, επεξεργασία και εναρμόνιση των περιφερειακών στατιστικών της ΕΕ.
- Τις κοινωνικο-οικονομικές αναλύσεις των περιφερειών.
NUTS1: Σημαντικές κοινωνικο-οικονομικές περιφέρειες.
NUTS2: Βασικές περιοχές για την εφαρμογή των περιφερειακών πολιτικών.
NUTS3: Μικρές περιοχές για συγκεκριμένες διαγνώσεις.
- Τη διαμόρφωση των περιφερειακών πολιτικών της ΕΕ (European Commission, 2012)

Ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό ανεργίας στους νέους φαίνεται (Πίνακας 5-1) να έχουν οι κατ'εξοχήν αγροτικές περιοχές της Πολωνίας (36,5%), της Ιταλίας (29,6%), της Ελλάδας (26,7%), της Ουγγαρίας (23,5%), της Γαλλίας (21,2%), της Ισπανίας (20,7%) και της Ρουμανίας (20%), μεταξύ των χωρών που μελετήθηκαν πριν από την τρέχουσα οικονομική κρίση. Επίσης υψηλά ποσοστά ανεργίας στους νέους στις ενδιάμεσα αγροτικές περιοχές έχουν η Πολωνία (38%), η Ιταλία (27,4%), η Ελλάδα (27,3%), η Γαλλία (22,5%) και η Ισπανία (22,3%).

Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Πολιτικοί σχολιαστές έχουν επιστήσει συχνά την προσοχή τους στην έλλειψη πολιτικής συνείδησης από τους νέους (Furlong and Cartmel, 1997). Οι νέοι έχουν οδηγηθεί σε τέτοιες συμπεριφορές (πολιτική απάθεια, αδιαφορία για την πολιτική, έλλειψη συμμετοχής στην πολιτική διαδικασία) γιατί όπως φαίνεται υπάρχει μια πολύ μικρή συμμετοχή των νέων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Οι απόψεις των νέων δεν λαμβάνονται υπόψη ούτε στη διαμόρφωση των πολιτικών αγροτικής ανάπτυξης ή πολιτικών απασχόλησης, αλλά ούτε και στην αξιολόγηση αυτών των πολιτικών. Οι νέοι αισθάνονται παραγκωνισμένοι με το θεσμικό πλαίσιο που προβλέπεται για τη συμμετοχή της νεολαίας. Ένα βασικό πρόβλημα είναι η έλλειψη μηχανισμών ανατροφοδότησης, που δείχνουν στους νέους που συμμετέχουν ενεργά ότι οι ιδέες τους λαμβάνονται υπόψη. Ενώ υπάρχει μια σειρά Ευρωπαϊκών και εθνικών πολιτικών για τους νέους που ασχολούνται με θέματα απασχόλησης, οι πολιτικές αυτές τείνουν να παραμελούν την αγροτική διάσταση. Την ίδια στιγμή, όπου οι πολιτικές και τα προγράμματα επικεντρώνονται στην ανάπτυξη της υπαίθρου, οι νέοι συχνά αγνοούνται. Με άλλα λόγια οι περισσότερες πολιτικές για τη νεολαία έχουν αγνοήσει το αγροτικό θέμα και οι περισσότερες αγροτικές πολιτικές αγνοούν τη νεολαία.

LEADER+

Η πρωτοβουλία LEADER+ φαίνεται σε μεγάλο βαθμό ανεπιτυχής στην πιλοτική εφαρμογή καινοτόμων τρόπων σύμπραξης των νέων ανθρώπων με την αγροτική ανάπτυξη. Το LEADER+ στόχευσε σε ειδικές ομάδες συμπεριλαμβανομένων των νέων, για την αντιμετώπιση των προβλημάτων κοινωνικού αποκλεισμού. Στην πράξη

διαπιστώθηκε ότι το LEADER+ δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες και προτεραιότητες των νέων (CEC, 2006). Η εκτέλεση των έργων που απευθύνονται στους νέους εμποδίζεται από την έλλειψη κεφαλαίων και την πρόσβαση σε δάνεια. Παρόλα αυτά υπήρξαν και αξιόλογες προσπάθειες στα πλαίσια του LEADER+, οι οποίες πρέπει να εντοπιστούν, να προβληματίσουν, να μελετηθούν και να διαδοθούν.

Πολλά γίνονται για τους νέους, ελάχιστα όμως από τους νέους, των οποίων η συμμετοχή σε όργανα λήψης αποφάσεων είναι απολύτως ανεπαρκής. Είναι σημαντικό πλέον να ενθαρρύνονται οι νέοι στο να αποφασίζουν και να οργανώνουν μόνοι τους τις δράσεις τους.

5.2 Οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις και η χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση της ΕΕ-27 από το 2003 – 2010

Το 2010 υπήρχαν πάνω από 12 εκατομμύρια γεωργικές εκμεταλλεύσεις¹⁰ και 170 εκατομμύρια εκτάρια χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης (ΧΓΕ)¹¹ στην ΕΕ των 27. Σε σύγκριση με το 2003 ο αριθμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων μειώθηκε κατά 20% και η χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση κατά 2% αυτό δείχνει μια τάση προς μεγαλύτερες εκμεταλλεύσεις. Το μέσο μέγεθος μιας εκμετάλλευσης το 2010 στην ΕΕ-27 ήταν 14 εκτάρια, λίγο μεγαλύτερο από τα 12 εκτάρια ανά εκμετάλλευση που ήταν το 2003 (Nordblad and Martins, 2011).

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 5-2 η Ρουμανία (3,9 εκατομμύρια εκμεταλλεύσεις ή 32% του συνόλου των 27) είχε το μεγαλύτερο αριθμό εκμεταλλεύσεων στην ΕΕ-27, ακολουθούμενη από την Ιταλία (1,6 εκ., 13,5%), την Πολωνία (1,5 εκ., 12,5%), την

---

¹⁰ Μια γεωργική εκμετάλλευση ορίζεται ως μονάδα υπό ενιαία διοίκηση, που ασχολείται με τη γεωργική παραγωγή (περιλαμβανομένης της διατήρησης της γης σε καλή γεωργική και περιβαλλοντική κατάσταση). Εκμεταλλεύσεις που περιλαμβάνονται στη γεωργική απογραφή καλύπτουν το 98% της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης (συμπεριλαμβανομένης της κοινόχρηστης γης) και το 98% του ζωικού κεφαλαίου. Το όριο (threshold), προσδιορίζεται κάτω από μία μονάδα που είναι πολύ μικρή για να υπολογίζεται σαν γεωργική εκμετάλλευση. Κάθε κράτος μέλος καθορίζει το δικό του σύνολο των κατώτατων ορίων (thresholds) προκειμένου να ανταποκριθεί στη στοχευμένη κάλυψη, πράγμα που σημαίνει ότι τα μικρότερα αγροκτήματα (κάτω από το όριο) δεν καταμετρήθηκαν.

¹¹ Η χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση (UAA/ΧΓΕ) περιλαμβάνει αροτραίες καλλιέργειες, οικογενειακούς κήπους, μόνιμες καλλιέργειες, μόνιμους λειμώνες και λειβάδια. Αποκλείονται οι μη χρησιμοποιούμενες γεωργικές εκτάσεις, τα δάση και οι εκτάσεις που καλύπτονται από κτίρια, αυλές, δρόμους, λίμνες κλπ. Η κοινόχρηστη γη (γη κοινή για πολλές εκμεταλλεύσεις) δεν περιλαμβάνεται για τη Βουλγαρία, τη Γερμανία, τη Γαλλία, την Ελλάδα, την Ιρλανδία, την Ουγγαρία, τη Σλοβενία και το Ηνωμένο Βασίλειο.

Ισπανία (1 εκ. το 2009, 8,2%), την Ελλάδα (0,7 εκ., 5,9%), την Ουγγαρία (0,6 εκ., 4,8%) και τη Γαλλία (0,5 εκ., 4,3%). Αυτά τα επτά κράτη μέλη αντιπροσωπεύουν περισσότερο από το 80% του αριθμού των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην ΕΕ των 27 το 2010. Ο αριθμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων μειώθηκε μεταξύ του 2003 και του 2010 σε όλα τα κράτη μέλη, εκτός από τη Μάλτα και τη Σουηδία. Οι μεγαλύτερες μειώσεις παρατηρήθηκαν στην Εσθονία (-46,6%), στη Βουλγαρία (-44,2%), στη Λετονία (-34,4%) και στην Πολωνία (-30,7%).

Λαμβάνοντας υπόψη τη χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση, όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 5-2, η Γαλλία (27,1 εκατομμύρια εκτάρια ή 15,9% της συνολικής ΧΓΕ της ΕΕ-27) είχε τη μεγαλύτερη έκταση. Ακολουθεί η Ισπανία (23,8 εκ. εκτάρια το 2009, 14%), η Γερμανία (16,7 εκ. εκτάρια, 9,8%), το Ηνωμένο Βασίλειο (15,9 εκ. εκτάρια, 9,4%), η Πολωνία (14,4 εκ. εκτάρια, 8,5%), η Ρουμανία (13,3 εκ. εκτάρια, 7,8%) και η Ιταλία (12,9 εκ. εκτάρια, 7,6%). Αυτά τα επτά κράτη μέλη αντιπροσωπεύουν περίπου το 75% της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης στην ΕΕ των 27 το 2010. Η χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση μεταξύ 2003 και 2010 μειώθηκε σε δεκαοκτώ κράτη μέλη και αυξήθηκε σε εννέα. Στην Κύπρο (-24,3%), στη Σλοβακία (-9,4% μεταξύ 2003 και 2007) και στην Αυστρία (-8%) καταγράφηκαν οι μεγαλύτερες μειώσεις, ενώ στη Βουλγαρία (+24,7%), στη Λετονία (+19,9%) και στην Εσθονία (+18%) οι μεγαλύτερες αυξήσεις.

Στην Ελλάδα όπως φαίνεται στον Πίνακα 5-2 ο αριθμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων από το 2003 μέχρι το 2010 είχε μια πτώση της τάξεως του 14,3%. Η Ελλάδα κατέχει ένα αρκετά σημαντικό ποσοστό συμμετοχής (5,9%) στο σύνολο των γεωργικών εκμεταλλεύσεων της ΕΕ των 27. Στα περισσότερα κράτη μέλη η χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση από το 2003 μέχρι το 2010 είχε πτωτική τάση. Στην Ελλάδα τα αντίστοιχα στοιχεία (στοιχεία του 2007 αντί του 2010) δείχνουν τη χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση της χώρας σε αύξηση (+2,7%). Παρόλο που υπήρχε θετική μεταβολή ως προς τη χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση, η Ελλάδα κατείχε μόλις τη δέκατη θέση με ποσοστό 2,4% στο σύνολο της ΕΕ των 27.

**Πίνακας 5-2 Αριθμός Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων
και Χρησιμοποιούμενη Γεωργική Έκταση, 2010**

	Αριθμός Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων			Χρησιμοποιούμενη Γεωργική Έκταση		
	Σε χιλιάδες	% ΕΕ27 Συνόλο	% Μεταβολής 2010/2003	Σε 1000 εκτάρια	% ΕΕ27 Συνόλο	% Μεταβολής 2010/2003
ΕΕ27	12053.8	100.0	-19.8	170027.3	100.0	-1.6
Βέλγιο	42.9	0.4	-21.9	1358.0	0.8	-2.6
Βουλγαρία	371.1	3.1	-44.2	3621.0	2.1	24.7
Τσεχία*	22.9	0.2	:	3483.5	2.0	-4.1
Δανία	41.0	0.3	-15.7	2648.4	1.6	-0.4
Γερμανία*	299.1	2.5	:	16704.0	9.8	-1.6
Εσθονία	19.7	0.2	-46.6	938.8	0.6	18.0
Ιρλανδία**	128.2	1.1	-5.4	4139.2	2.4	-3.7
Ελλάδα**	706.4	5.9	-14.3	4076.2	2.4	2.7
Ισπανία**	989.8	8.2	-13.2	23752.8	14.0	-5.7
Γαλλία	514.8	4.3	-16.2	27090.0	15.9	-2.5
Ιταλία	1630.0	13.5	-17.0	12885.3	7.6	-1.8
Κύπρος	38.8	0.3	-14.2	118.4	0.1	-24.3
Λετονία	83.0	0.7	-34.4	1786.4	1.1	19.9
Λιθουανία	199.9	1.7	-26.5	2742.6	1.6	10.1
Λουξεμβούργο	2.2	0.0	-9.8	131.1	0.1	2.3
Ουγγαρία	577.0	4.8	-25.4	4610.9	2.7	5.9
Μάλτα	12.9	0.1	17.4	11.5	0.0	6.4
Ολλανδία	72.0	0.6	-15.8	1873.0	1.1	-6.7
Αυστρία	154.0	1.3	-11.4	2997.1	1.8	-8.0
Πολωνία	1505.7	12.5	-30.7	14384.1	8.5	-0.3
Πορτογαλία**	305.3	2.5	-15.0	3668.1	2.2	-1.5
Ρουμανία	3856.3	32.0	14.0	13298.2	7.8	-4.5
Σλοβενία	74.7	0.6	-3.2	476.6	0.3	-2.0
Σλοβακία**	69.0	0.6	-3.8	1936.6	1.1	-9.4
Φιλανδία	63.9	0.5	-14.8	2292.2	1.3	2.1
Σουηδία	70.9	0.6	4.4	3085.3	1.8	-1.3
Ην. Βασίλειο*	202.4	1.7	:	15918.0	9.4	-1.2
Νορβηγία	46.6	-	-19.9	1005.8	-	-3.3

*Η αλλαγή του κατωφλίου (threshold) για ελάχιστες χρησιμοποιούμενες γεωργικές εκτάσεις το 2010 στην Τσεχία, τη Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο σημαίνει ότι η σύγκριση του αριθμού των εκμεταλλεύσεων με στοιχεία του 2003 δεν είναι δυνατή.

**Στοιχεία του 2007 αντι του 2010 για την Ιρλανδία και τη Σλοβακία και για τους δύο δείκτες και τα στοιχεία του 2007 αντί του 2010 για την Ελλάδα για χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση. Στην Ισπανία και την Πορτογαλία στη γεωργική απογραφή που έγινε με έτος αναφοράς το 2009.

: Δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία.

Πηγή: Nordblad and Martins, Eurostat News Release, 2011

5.3 Μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις στην ΕΕ-27

Στην προηγούμενη ενότητα έγινε παρουσίαση των στατιστικών στοιχείων που δείχνουν ότι οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις στην Ευρώπη μειώνονται σε αριθμό αλλά αυξάνονται σε έκταση, δημιουργώντας μια τάση προς λιγότερες και μεγαλύτερες γεωργικές εκμεταλλεύσεις. Σε συμπλήρωση αυτών των δεδομένων, σε αυτή την ενότητα θα αναφερθούμε στο σημαντικό ρόλο που παίζουν οι μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις στις αγροτικές περιοχές.

Τα τελευταία χρόνια και ιδίως μετά την προσχώρηση της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση οι μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις έχουν λάβει αυξημένη προσοχή στην πολιτική συζήτηση. Μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις υπάρχουν σε πολλά κράτη μέλη και διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη στήριξη της αγροτικής απασχόλησης και τη διατήρηση του κοινωνικού ιστού των αγροτικών περιοχών. Επιπλέον η διαρθρωτική πολυμορφία των συστημάτων καλλιέργειας συμβάλλει στην ελκυστικότητα και την ταυτότητα των αγροτικών περιοχών.

Το μεγάλο πρόβλημα το οποίο δεν επιτρέπει να έχουμε μια σαφή εικόνα και έναν ξεκάθαρο κοινώς αποδεκτό ορισμό των «μικρών γεωργικών εκμεταλλεύσεων» είναι η μεγάλη διακύμανση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων σε όλη την ΕΕ-27 και η έλλειψη αξιόπιστων στοιχείων για όλα τα κράτη μέλη. Στην πολιτική συζήτηση η έννοια των μικρών γεωργικών εκμεταλλεύσεων συμβαδίζει με τις ιδέες του μειονεκτήματος, του ρίσκου της φτώχειας, την έλλειψη ευκαιριών καθώς και την ανάγκη για υποστήριξη. Ο ορισμός που θα προκύψει θα πρέπει να είναι σε θέση να ενσωματώσει με κάποιον τρόπο αυτά τα στοιχεία, συμπεριλαμβανομένου του καθορισμού των κατάλληλων ορίων (thresholds).

Κάποια κοινά χαρακτηριστικά που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την καλύτερη κατανόηση της φύσης των μικρών γεωργικών εκμεταλλεύσεων περιλαμβάνουν κοινά πρότυπα όσον αφορά τη διαχείριση της οικογένειας, τη χρησιμοποίηση μισθωμένου εργατικού δυναμικού, τη συμβολή των μη γεωργικών πηγών εισοδήματος, το τεχνολογικό επίπεδο, τις προοπτικές εισόδου και ανάληψης κινδύνων, την ηλικία του εργατικού δυναμικού, τη συντηρητική ή καινοτόμα συμπεριφορά, το επίπεδο εκπαίδευσης, το βαθμό εξειδίκευσης κ.α. Τα κριτήρια αυτά θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για να τονίσουν τις διαφορές μεταξύ των μικρών γεωργικών εκμεταλλεύσεων και του υπόλοιπου γεωργικού τομέα (European Commission, 2011).

Τα πιο συχνά κριτήρια που χρησιμοποιούνται για να προσδιορίσουν τις μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις αναφέρονται συνοπτικά παρακάτω:

ΕΚΤΑΡΙΑ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΜΕΝΗΣ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΕΚΤΑΣΗΣ

Το φυσικό μέγεθος της εκμετάλλευσης συνήθως χαρακτηρίζεται από τον αριθμό των εκταρίων της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης. Είναι εύκολα μετρήσιμο, διαθέσιμο για όλες τις εκμεταλλεύσεις ως μονοσήμαντη πληροφορία και ήδη χρησιμοποιείται ευρέως σε πολιτικές, οικονομικές και στατιστικές αναλύσεις. Εφαρμόζοντας αυτό το κριτήριο, μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις θεωρούνται οι εκμεταλλεύσεις που έχουν λιγότερα από 2 ή 5 εκτάρια χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης (European Commission, 2011).

ΕΙΣΡΟΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η εισροή εργασίας αντιπροσωπεύει μια διαφορετική προσέγγιση για τη μέτρηση του μεγέθους των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και την ανάλογη κατάταξη τους. Η βασική ιδέα είναι ότι οι μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις είναι πιθανό να έχουν χαμηλότερη συνολική εισροή εργατικού δυναμικού από τα μεγαλύτερα αγροκτήματα. Ο ευκολότερος τρόπος για τη μέτρηση της εισροής εργασίας είναι να μετρηθεί το πόσα άτομα εργάζονται στο αγρόκτημα. Ωστόσο το γεωργικό εργατικό δυναμικό χαρακτηρίζεται από την ισχυρή παρουσία θέσεων εργασίας μερικής απασχόλησης. Γι' αυτό το εργατικό δυναμικό μπορεί να μετρηθεί με μεγαλύτερη ακρίβεια από τον υπολογισμό του αριθμού των ετήσιων μονάδων εργασίας (EME) ανά εκμετάλλευση, αντί του αριθμού των ατόμων. Με την εφαρμογή του κριτηρίου της EME ανά εκμετάλλευση, μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις μπορούν να θεωρηθούν εκείνες που έχουν μια συγκεκριμένη τιμή ή μια τιμή μικρότερη από ένα δεδομένο όριο (στα νέα και στα παλαιά μεγέθη των κρατών μελών το όριο καθορίστηκε σε 0,5 ή σε 1 ή σε 2 EME). Αυτή η περίπτωση ταξινόμησης των γεωργικών εκμεταλλεύσεων θα πρέπει να εξετάζει τους αγρο-οικολογικούς και τους κοινωνικο-οικονομικούς παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν το ύψος των εισροών εργασίας που απαιτείται στο αγρόκτημα. Ειδικότερα οι ποικίλες μορφές γεωργίας έχουν διαφορετικές ανάγκες σε εργατικό δυναμικό, οι οποίες μπορεί να έχουν αντιστρόφως ανάλογη συσχέτιση με το φυσικό μέγεθος της γεωργικής εκμετάλλευσης. Για παράδειγμα, μια κηπευτική

επιχείρηση μπορεί να έχει μια μικρή φυσική περιοχή, αλλά ένα μεγάλο αριθμό εργαζομένων, ενώ για τη βόσκηση στις κτηνοτροφικές επιχειρήσεις ισχύει το αντίθετο. Είναι δύσκολο λοιπόν να θεωρηθεί ως μικρό ένα από αυτά τα αγροκτήματα. Σε τέτοιες περιπτώσεις υπάρχει η ανάγκη χρησιμοποίησης περισσότερων από ένα κριτήρια (European Commission, 2011).

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ

Η συμμετοχή στην αγορά κατατάσσει τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις με βάση το επίπεδο της αυτοκατανάλωσης ενός νοικοκυριού της παραγωγής της εκμετάλλευσης. Σύμφωνα με αυτό το κριτήριο, οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις συχνά χωρίζονται σε επιβίωσης, ημιεπιβίωσης και γεωργικές εκμεταλλεύσεις εμπορικού χαρακτήρα. Για το σκοπό της στήριξης της αγροτικής ανάπτυξης (Κανονισμός (ΕΚ) αριθ.1698/2005) γεωργικές εκμεταλλεύσεις ημιεπιβίωσης έχουν οριστεί εκείνες οι οποίες παράγουν πρωτίστως για τη δική τους κατανάλωση και διαθέτουν στην αγορά ένα ποσοστό της παραγωγής τους, αλλά χωρίς να ορίσουν ένα συγκεκριμένο όριο. Το κριτήριο αυτό μπορεί να παρέχει κάποιες πληροφορίες για την οικονομική κατάσταση της εκμετάλλευσης, δεδομένου ότι είναι δυνατόν να συμπεράνουμε ότι το υψηλό επίπεδο της αυτοκατανάλωσης συμβαδίζει με τα χαμηλά έσοδα. Στην πραγματικότητα ο λόγος που οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις παράγουν κυρίως για αυτοκατανάλωση, είναι ότι επιθυμούν να παρέχουν στα άτομα των αγροτικών κοινωνιών εισόδημα και τροφή ακόμη και σε πολύ δύσκολες περιστάσεις. Στην συγκεκριμένη ταξινόμηση τα αγροκτήματα μπορούν να χωριστούν σε δύο ομάδες: μία με λιγότερο και μία με περισσότερο από το 50% της παραγωγής που αυτοκαταναλώνεται από το νοικοκυριό. Αν υπήρχαν διαθέσιμα στοιχεία, το επίπεδο της κατανάλωσης θα μπορούσε επίσης να εκτιμηθεί με την εξέταση των εισροών εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης, δεδομένου ότι συνήθως τα αγροκτήματα επιβίωσης στηρίζονται στο εργατικό δυναμικό της οικογένειας. Εν κατακλείδι, το κριτήριο της συμμετοχής στην αγορά παρέχει μερική περιγραφή της οικονομικής κατάστασης της γεωργικής εκμετάλλευσης, αλλά η έλλειψη ενημέρωσης συνιστά σοβαρό περιορισμό στη χρήση του ώστε να εντοπιστούν τα μικρά αγροκτήματα (European Commission, 2011).

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΜΕΓΕΘΟΣ

Η διαθεσιμότητα των στοιχείων αποτελεί σοβαρό περιορισμό για τον ορισμό των μικρών γεωργικών εκμεταλλεύσεων, σύμφωνα με το οικονομικό τους μέγεθος. Δεδομένης της έλλειψης πληροφοριών σχετικά με τα έσοδα από τα μικρότερα αγροκτήματα, το μόνο οικονομικό κριτήριο που είναι χρησιμοποιήσιμο είναι το οικονομικό μέγεθος της εκμετάλλευσης. Αυτό εκφράζεται σε Ευρωπαϊκές Μονάδες Μεγέθους (ESU=1200 ευρώ), δηλαδή τη δυνατότητα ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας της γεωργικής εκμετάλλευσης που υπολογίζεται ως το άθροισμα των τυπικών ακαθάριστων κερδών (SGM) κάθε γεωργικής δραστηριότητας που παρουσιάζεται στο αγρόκτημα (μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις θεωρούνται συχνά αυτές που έχουν λιγότερο από 1 ή 4 ή λιγότερο από 8ESU). Ο κύριος περιορισμός του κριτηρίου αυτού είναι η εξάρτησή του από τις τυποποιημένες τιμές, οι οποίες μπορούν να παρερμηνεύσουν τα πραγματικά οικονομικά αποτελέσματα της γεωργικής εκμετάλλευσης (European Commission, 2011).

Παρουσιάστηκαν με συντομία τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των βασικών κριτηρίων που χρησιμοποιούνται πιο συχνά για τον προσδιορισμό των μικρών εκμεταλλεύσεων. Οι προσπάθειες που γίνονται για την εύρεση κατάλληλων κριτηρίων που να ικανοποιούν την τεράστια ποικιλομορφία των δομών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων σε όλη την Ευρωπαϊκή Ένωση έχουν σαν στόχο να εντοπίσουν και να προβάλουν τις μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις, ώστε να βοηθήσουν στη δημιουργία ειδικών μέτρων στήριξης.

5.4 Η ανεργία των νέων στις αγροτικές περιοχές της Ελλάδος και οι μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις

Η Ελλάδα όπως φαίνεται στον Πίνακα 5-2, ακολουθεί την Ευρωπαϊκή τάση για λίγες και μεγάλες γεωργικές εκμεταλλεύσεις. Στην Ελλάδα έγιναν αρκετές προσπάθειες με σκοπό να ξεπεράσει η χώρα το πρόβλημα του πολυτεμεχισμού της γεωργικής γης, ώστε να προκύψουν μεγάλοι και ισχυροί γεωργοί που να έχουν έντονη

παρουσία στην Ευρωπαϊκή και παγκόσμια αγορά. Όσες διαρθρωτικές αλλαγές και αν έγιναν για την ενδυνάμωση του αγροτικού τομέα, η Ελλάδα παραμένει μία χώρα με ιδιαίζουσες μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις (πχ. ορεινές, νησιωτικές, μειονεκτικές κ.α). Η επανεμφάνιση των μικρών γεωργικών εκμεταλλεύσεων στο προσκήνιο ανοίγει νέους δρόμους στον Ελλαδικό αγροτικό τομέα. Οι μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις που υπάρχουν σε πληθώρα στη χώρα πρέπει να εντοπιστούν και να καταμετρηθούν. Στη συνέχεια θα πρέπει να δημιουργηθούν ειδικά μέτρα στήριξης και κατευθυντήρια προγράμματα που να ενημερώνουν για το σπουδαίο ρόλο και τις προοπτικές των μικρών γεωργικών εκμεταλλεύσεων.

Στις παραπάνω ενότητες έγινε εκτενής αναφορά στο μεγάλο πρόβλημα της ανεργίας των νέων στις αγροτικές περιοχές τόσο της Ευρώπης όσο και της Ελλάδας. Λόγω της οικονομικής κρίσης πολλοί νέοι άνθρωποι μετά το πέρας των σπουδών τους στις μεγάλες αστικές πόλεις της χώρας, αναγκάζονται να επιστρέψουν στις μικρές επαρχιακές πόλεις από τις οποίες κατάγονται και να αναζητήσουν εκεί μία θέση εργασίας. Πολλοί μορφωμένοι νέοι υψηλής ειδίκευσης που έχουν γυρίσει πίσω στις αγροτικές περιοχές ψάχνουν με εναλλακτικούς τρόπους μέσα από τα διάφορα προγράμματα του ΕΠΑΑ και όχι μόνο, να υλοποιήσουν καινοτόμες ιδέες. Άρα οι μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις αυτές τις δύσκολες εποχές έχουν μεγαλύτερη χρησιμότητα, καθώς ένας νέος χωρίς γεωργικό υπόβαθρο μπορεί εύκολα με ένα ελάχιστο κεφάλαιο να πειραματιστεί σε κάτι πρωτοπόρο, σπάνιο ή απλά διαφορετικό.

5.5 Σε μια σύγχρονη ελληνική ύπαιθρο

Για να επιστρέψουν οι σύγχρονοι νέοι άνθρωποι στις αγροτικές περιοχές της χώρας και να παραμείνουν εκεί μόνιμα, θα πρέπει πλέον να πληρούνται ορισμένες βασικές προϋποθέσεις σε σχέση με την ποιότητα της ζωής τους εκεί. Η ελκυστικότητα των αγροτικών περιοχών πρέπει να βελτιωθεί, έτσι ώστε να υπάρξει ισορροπία σε σχέση με τις αστικές περιοχές. Ο τομέας της απασχόλησης είναι ένας από τους σημαντικότερους, καθώς κρίνεται αναγκαία η δημιουργία περισσότερων και καλύτερων θέσεων εργασίας.

Η διαφοροποίηση¹² είναι απαραίτητη για την αύξηση της απασχόλησης και της αιεφόρου ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών, καθώς συμβάλλει στην επίτευξη ισορροπίας τόσο από οικονομικής όσο και από κοινωνικής άποψης. Η διαφοροποίηση της γεωργικής παραγωγής προς νέες μη συμβατικού χαρακτήρα γεωργικές δράσεις όπως: η βιολογική γεωργία, η βιολογική κτηνοτροφία, η ολοκληρωμένη γεωργία¹³, οι ενεργειακές καλλιέργειες (φωτοβολταϊκά, αιολική), η παραγωγή μοναδικών ποιοτικών προϊόντων (ΠΟΠ-ΠΓΕ-ΠΠ)¹⁴, η καλλιέργεια υψηλής γαστρονομίας

---

¹² Η διαφοροποίηση αφορά τη διαδικασία κατά την οποία οι αγρότες αναζητούν εναλλακτικές οικονομικές δραστηριότητες άλλες πέραν της συμβατικής καλλιέργειας και εκτροφής των ζώων (Youth Farm, 2008).

Η διαφοροποίηση αναφέρεται σε ένα ευρύ φάσμα μη γεωργικής χρήσης των μέσων παραγωγής μιας εκμετάλλευσης που αναφέρεται στο εξωτερικό περιβάλλον. Οι κύριες δράσεις που περιλαμβάνονται σε αυτή είναι ο αγροτουρισμός, η αύξηση της προστιθέμενης αξίας μέσω της επεξεργασίας και της μεταποίησης των προϊόντων, οι απ'ευθείας πωλήσεις, η χειροτεχνία και η ελαφρά βιοτεχνία (επεξεργασία ξύλου, πηλού, γυαλιού, υφάσματος, επιδιορθώσεις μηχανημάτων κ.α) (Δαμιανός, 1997). Υπό αυτή την έννοια ο όρος διαφοροποίηση ταυτίζεται με την έννοια της πολυαπασχόλησης του αγροτικού νοικοκυριού και της εξωγεωργικής απασχόλησης. Μια επέκταση του όρου περιλαμβάνει πλην των αναφερόμενων προηγούμενων κατηγοριών τις απασχολήσεις σε μη παραδοσιακούς τρόπους παραγωγής των αγροτικών εκμεταλλεύσεων (Ibbery, 1991).

Στον αγροτικό τομέα η διαφοροποίηση αναφέρεται στην ανάπτυξη των μη παραδοσιακών τρόπων παραγωγής των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Περιλαμβάνει πλήθος ενεργειών οι οποίες συχνά δεν αφορούν στην πρωτογενή παραγωγή των προϊόντων και δεν συσχετίζονται με τους μηχανισμούς στήριξης των τιμών της ΚΑΠ. Αντίθετα αναφέρεται στην παραγωγή των προϊόντων με νέες μεθόδους όπως η οργανική γεωργία και σε ασυνήθιστες δραστηριότητες όπως η εκτροφή σαλιγκαριών, η καλλιέργεια αρωματικών φυτών και βοτάνων κ.α (Ibbery, 1991).

¹³ Ολοκληρωμένη παραγωγή ορίζεται ως η συνδυασμένη χρήση όλων των διαθέσιμων μέσων, με μείωση των εισροών και σκοπό την επίτευξη του καλύτερου δυνατού οικονομικού αποτελέσματος, με την ελάχιστη διατάραξη του περιβάλλοντος. Όταν η παραγωγή δεν περιορίζεται σε μία καλλιέργεια, αλλά επεκτείνεται στο σύνολο των καλλιεργειών και των επιμέρους κτημάτων της γεωργικής εκμετάλλευσης μαζί με το ζωϊκό κεφάλαιο, το μηχανολογικό και κτιριακό εξοπλισμό, καθώς και τις εκμεταλλεύσεις των γύρω περιοχών τότε κάνουμε λόγο για Ολοκληρωμένη Διαχείριση Γεωργίας ή Ολοκληρωμένη Γεωργία (Ο.Π.Ε.Γ.Ε.Π., 2004β).

¹⁴ Ως Ονομασία Προέλευσης (ΠΟΠ) νοείται το όνομα μιας περιοχής, ενός συγκεκριμένου τόπου ή σε εξαιρετικές περιπτώσεις μιας χώρας, το οποίο χρησιμοποιείται στην περιγραφή ενός γεωργικού προϊόντος ή ενός τροφίμου που κατάγεται από αυτήν την περιοχή, το συγκεκριμένο τόπο ή τη χώρα, του οποίου η ποιότητα ή τα χαρακτηριστικά οφείλονται κυρίως ή αποκλειστικά στο γεωγραφικό περιβάλλον, που περιλαμβάνει τους φυσικούς και ανθρώπινους παράγοντες και του οποίου η παραγωγή, η μεταποίηση και η επεξεργασία λαμβάνουν χώρα στην οριοθετημένη γεωγραφική περιοχή. Ως Γεωγραφική Ένδειξη (ΠΓΕ) νοείται το όνομα μιας περιοχής, ενός συγκεκριμένου τόπου ή σε εξαιρετικές περιπτώσεις μιας χώρας, το οποίο χρησιμοποιείται στην περιγραφή ενός γεωργικού προϊόντος ή τροφίμου που κατάγεται από αυτήν την περιοχή, το συγκεκριμένο τόπο ή τη χώρα, του οποίου η συγκεκριμένη ποιότητα, η φήμη ή άλλο χαρακτηριστικό μπορούν να αποδοθούν στη γεωγραφική αυτή καταγωγή και του οποίου η παραγωγή ή/και μεταποίηση ή/και επεξεργασία πραγματοποιούνται στην οριοθετημένη περιοχή.

Το Παραδοσιακό Ιδιότυπο Προϊόν (ΠΠΠ) είναι γεωργικό προϊόν ή τρόφιμο που διαθέτει εγγενή χαρακτηριστικά που το διακρίνουν σαφώς από άλλα παρεμφερή της ίδιας κατηγορίας και έχει αποδεδειγμένα χρησιμοποιηθεί στην Κοινοτική αγορά για περίοδο που καταδεικνύει μετάδοση μεταξί γενών. Τα ιδιότυπα χαρακτηριστικά που διαθέτει το προϊόν αυτό μπορεί να αφορούν τα φυσικά, τα χημικά μικροβιολογικά ή τα οργανοληπτικά χαρακτηριστικά του ή ακόμη τη μέθοδο ή τις συνθήκες παραγωγής του. Ο παραδοσιακός χαρακτήρας του συνίσταται στη χρησιμοποίηση πρώτων υλών, στη σύσταση, τον τρόπο παραγωγής ή και μεταποίησης του. Πέραν των παραπάνω για να καταχωριστεί ένα όνομα στο μητρώο, θα πρέπει το όνομα να είναι ιδιότυπο ή να εκφράζει τον ιδιότυπο χαρακτήρα του προϊόντος (ΥΠΑΑΤ, 2011).

προϊόντων (σπάνιες ποικιλίες μανιταριών, σπαράγγια κ.α.) σε συνδυασμό με τον αγροτουρισμό, τη διαχείριση της παραδοσιακής κληρονομιάς, την παροχή ανέσεων στις αγροτικές περιοχές, αποτελούν τομείς ανάπτυξης για πολλές αγροτικές περιοχές και παρέχουν ευκαιρίες για την ανάδειξη των πολύ μικρών επιχειρήσεων και την ενσωμάτωσή τους στην ευρύτερη αγροτική οικονομία.

Πολλές απ' αυτές τις δραστηριότητες φαίνεται πως έχουν τραβήξει το ενδιαφέρον αρκετών ανθρώπων. Εδώ και μερικά χρόνια έχει δημιουργηθεί ένα δίκτυο γύρω από τα βιολογικά προϊόντα. Στο τέλος του 2010 καταγράφηκαν 21.270 παραγωγοί και 1.541 μεταποιητές (ΥΠΑΑΤ, 2011). Υπάρχει είδη μια μεγάλη ποικιλία βιολογικών προϊόντων και έχουν ξεκινήσει δειλά και οι πρώτες λαϊκές αγορές μόνο με βιολογικά προϊόντα. Μια αντίστοιχη ικανοποιητική πορεία έχουν τα προϊόντα Προστατευόμενης Ονομασίας Προέλευσης (65 για το 2010) και Προστατευόμενης Γεωγραφικής Ένδειξης (23 για το 2010) τα οποία έχουν καταφέρει να αποκτήσουν κοινό εκτός από το εσωτερικό της χώρας και στο εξωτερικό (European Commission, March 2011). Τα φωτοβολταϊκά είναι ένα παράδειγμα διαφοροποίησης που φαίνεται να έχει μέλλον στην Ελλάδα, αφού πολλοί ενδιαφερόμενοι νέοι επαγγελματίες σπεύδουν να ενημερωθούν και να παρακολουθήσουν τα κατάλληλα σεμινάρια.

Σημαντικά μεγάλα έργα υποδομής τηλεπικοινωνιών, μεταφορών, ενέργειας, αρδρέυσεων και άλλα, θα πρέπει να γίνουν ή αν είδη υπάρχουν να εξελιχθούν και να τελειοποιηθούν με βάση τη σύγχρονη τεχνολογία. Τα έργα αυτά θα βοηθήσουν για το πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα της απασχόλησης και της ανάπτυξης, καθώς μικρής κλίμακας τοπικές δράσεις μπορούν να εξελιχθούν σε μεγάλες επενδύσεις.

Η ολοκληρωμένη αγροτική ανάπτυξη πετυχαίνεται όταν στοιχεία όπως η εργασία, οι υπηρεσίες και οι υποδομές συνδυάζονται αρμονικά με την παράδοση και την οικολογία. Η Ελλάδα έχει τεράστια κληρονομιά και η ύπαιθρός της σε όλα τα μήκη και πλάτη της χώρας είναι μοναδική. Είναι ένα μέρος που θα έπρεπε να αποτελεί πόλο έλξης για τους νέους ανθρώπους και αυτός πρέπει να είναι πια ο σκοπός των σύγχρονων αγροτικών πολιτικών.

Συμπεράσματα

Μετά το πέρας της εργασίας προέκυψαν τρία βασικά συμπεράσματα:

- Οι αγροτικές περιοχές αντιμετώπιζαν ανέκαθεν μεγάλα προβλήματα όπως η γήρανση του πληθυσμού. Για την ανανέωση του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών χρειάζονται πρώτον να διευρυνθούν οι δρόμοι μέσα από τις υπάρχουσες διαδικασίες της διαδοχής και της συνταξιοδότησης, στα πλαίσια των οποίων οι νέοι με γεωργικό υπόβαθρο θα θελήσουν να συνεχίσουν το γεωργικό επάγγελμα. Δεύτερον να προκύψουν ελκυστικοί δίοδοι μέσα από υπάρχοντα αναπτυξιακά προγράμματα που να οδηγούν νέους χωρίς γεωργικό παρελθόν στην γεωργία, την κτηνοτροφία και σε άλλες μη συμβατικού χαρακτήρα γεωργικές δράσεις που σχετίζονται με τον ευρύτερο αγροτικό τομέα.
- Η εκπαίδευση είναι εχέγγυο για την καριέρα ενός νέου αγρότη. Σε πρακτικό επίπεδο τον εφοδιάζει για να ξεπερνά τα εμπόδια. Συγκεκριμένα τον βοηθά στην εκμάθηση της χρήσης ιστοσελίδων στο διαδίκτυο και μέσω κοινωνικής δικτύωσης που τον καθοδηγούν και τον ενημερώνουν για ζητήματα που έχουν να κάνουν με μάρκετινγκ, οικολογική διαχείριση, επιχειρηματικό σχεδιασμό, παγκόσμιες αγορές, μεταφορές, χρηματοδότηση και εύρεση αναπτυξιακών αγροτικών προγραμμάτων. Σε θεωρητικό επίπεδο η εκπαίδευση τον ολοκληρώνει σαν προσωπικότητα, ώστε να μπορέσει να διαχειριστεί σε πρώτο

στάδιο την ευθύνη ενός αρχάριου επιχειρηματία μαζί με τη δύναμη ενός άπειρου αρχηγού και σε δεύτερο στάδιο την πληθώρα των πληροφοριών που τον κατακλίζουν.

- Η σύγχρονη ελληνική ύπαιθρος στα πλαίσια της διαφοροποίησης της γεωργικής παραγωγής προς νέες μη συμβατικού χαρακτήρα γεωργικές δράσεις (η βιολογική γεωργία, η βιολογική κτηνοτροφία, η ολοκληρωμένη γεωργία, οι ενεργειακές καλλιέργειες, η παραγωγή μοναδικών προϊόντων, η καλλιέργεια υψηλής γαστρονομίας προϊόντων, η καλλιέργεια αρωματικών φυτών και βοτάνων, ο αγροτουρισμός κ.α.) μπορεί να αποτελέσει σε πρώτο στάδιο τη βάση της σύγχρονης ελληνικής οικονομικής άνθισης μέσα από τα προγράμματα αγροτικής ανάπτυξης και σε δεύτερο στάδιο να βελτιώσει το πρόβλημα της ανεργίας των νέων στις αγροτικές περιοχές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ΑΓΡΟτύπος. (Μάρτιος, 2012). Εβδομαδιαία Ηλεκτρονική Εφημερίδα Αγροτικής Ενημέρωσης. Τεύχος 123.

www.agrotypos.gr/index.asp?mod=articles&id=70541

Agroponist.gr (Σεπτέμβριος, 2010). Η κατάσταση και σημασία της αγροτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα του 21ου αιώνα. Τεύχος 1.

Βεργίδης, Δ. & Πρόκου, Ε. (2005). Σχεδιασμός, Διοίκηση, Αξιολόγηση Προγραμμάτων Εκπαίδευσης Ενηλίκων. Τόμος Α: Στοιχεία Κοινωνικο-οικονομικής Λειτουργίας και Θεσμικού Πλαισίου. Πάτρα. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Ένωση Γεωπόνων Μελετητών Ελλάδος- Συμβούλων Επιχειρήσεων. (Μάρτιος, 2012). Η ΕΓΜΕΣΕ σε Πανευρωπαϊκό Δίκτυο Συμβούλων Γεωργικών Εκμ/σεων. www.geoponoimeletites.gr/component/content/article/992--symvoylos-geoponos/824-Η-ΕΓΜΕΣΕ-σε-Πανευρωπαϊκό-Δίκτυο-Συμβούλων-Εκμ-σεων.html

Κάτσικας, Χ. (Ιούνιος, 2011). Η Αόρατη Πλευρά της Σχολικής Αποτυχίας: Σχολική Επίδοση.

<http://anentaxtos.blogspot.com/search/label/παιδεία>

Κορλού, Ε. (2005). Αξιολόγηση των Γεωργικών Εκπαιδεύσεων στα ΚΕΓΕ. Η περίπτωση της Εύβοιας. Πτυχιακή εργασία. Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Κουτσούρης, Α. (Μεσολλόγγι, 2000). Ο ρόλος της Τεχνικής Εκπαίδευσης στο Πλαίσιο της Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης της Υπαίθρου. Εισήγηση στην εφημερίδα Τεχνική Εκπαίδευση και Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη της Υπαίθρου. Ο.Γ.Ε.Ε.Κ.Α. “ΔΗΜΗΤΡΑ”.

Λάσκαρις, Κ. (1996). Η έννοια της αειφόρου ανάπτυξης: θεωρητικές προσεγγίσεις μιας κρίσιμης έννοιας. Αθηνά: Εκδόσεις Παπασωτηρίου.

Οργανισμός Γεωργικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης Κατάρτισης & Απασχόλησης. (2011). Ν.Π.Ι.Δ. Εποπτευόμενο από το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων.

Οργανισμός Πιστοποίησης & Επίβλεψης Γεωργικών Προϊόντων. (2004β). Ολοκληρωμένη Διαχείριση στη Γεωργική Παραγωγή. Θεματικό ενημερωτικό φυλλάδιο. Τμήμα Επιμόρφωσης και Εκδόσεων του Οργανισμού. Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων.

Παπαβασιλείου, Π. (2011). Διερεύνηση των εκπαιδευτικών αναγκών των νέων ηλικιακά αγροτών για γεωργική επαγγελματική κατάρτιση. Η περίπτωση του νομού Κυκλάδων. Διπλωματική εργασία. Μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών: Εκπαίδευση Ενηλίκων. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Σιάρδος, Γ. (2004). Προσδιορισμός της αειφορικής γεωργίας. Σιάρδος Γ. και Κουτσούρης Α. Αειφορική γεωργία και Ανάπτυξη (β' έκδοση). Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ζυγός.

Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων Διεύθυνση Αγροτικής Πολιτικής & Τεκμηρίωσης. (2004). Οδηγίες για τους Γεωργούς για την Εφαρμογή της Πολλαπλής Συμμόρφωσης στο Πλαίσιο της Νέας ΚΑΠ.

<http://www.creteregion.gr/greek/HPerifereia/domi/dieythinseis/dga/NOMOΘΕΣΙΑ/ΠΟΛΛΑΠΛΗ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗ.pdf>

Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων. (2011).
<http://www.agrotikianaptixi.gr/index.php>

Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων. (2011). Βιολογική Γεωργία. Δ/ση Βιολογικής Γεωργίας.

www.minagric.gr/greek/data/epixeirhmaties_2010.pdf.

Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων. (2011). Ειδική Υπηρεσία Εφαρμογής ΠΑΑ- Ανταγωνιστικότητα. Μονάδα Β1.

Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων. (2011). Ειδική Υπηρεσία Εφαρμογής ΠΑΑ- Ανταγωνιστικότητα. Μονάδα Β2.

Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων. (2011). Προϊόντα ΠΟΠ-ΠΓΕ-ΕΠΠ. Δ/ση Βιολογικής Γεωργίας.
www.minagric.gr/greek/3.6.POP.html.

Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων. (2011). Συστηματοποίηση της Δια Βίου Μάθησης και Άλλες Διατάξεις. ΦΕΚ 171/Α/6-7-2005.

Χασάναγας, Ν. (2010). Πρακτικές και Μοντέλα Γεωργικής Εκπαίδευσης. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Γράφημα.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Ahearn, M.C. & Newton, D.J. (2009). Beginning farmers and ranchers, EIB-53, U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service. Retrieved on April 18,2010, from www.ers.usda.gov/Publications/EIB53/EIB53.pdf.

Ahearn, M.C., Yee, J. & Korb, P. (2005). Effects of differing farm policies on farm structure and dynamics. *American Journal of Agricultural Economics*, 87(5), 1182-89.

Allen, P. & Sachs, C. (1993). Sustainable agriculture in the United States: Engagements silences and possibilities for transformation. In P. Allen (Ed.). *Food for the future: Conditions and contradictions of sustainability* (pp. 139-68). New York, NY: Wiley & Sons.

Allen, P. (2004). Together at the table: Sustainability and sustenance in the American agrifood system. University Park, Pennsylvania: Pennsylvania University Press.

Baker, L. & Thomassin, P.J. (1991). Financing new farm entrants: the long-term leasing option. *Canadian Journal of Agriculture Economics* 39(2): 255-269.

Barclay, E., Foskey, R. & Reeve, I. (2005). Farm succession and inheritance: Comparing Australian and international research. The Institute for Rural Futures, University of New England, Armidale, NSW, Australia.

Beechener, S., Scanlan, S., Errington, A., Whitehead, I., Millard, N., Caskie, P. & Thomson, S. (2004). Entry to and Exit from Farming in the United Kingdom. The Department for Environment, Food and Rural Affairs & ADAS Consulting Ltd, With: University of Plymouth, Queen's University Belfast and the Scottish Agricultural College.

Benjamin, C., Le Roux, Y. & Phimister, E. (2006). Direct payments versus interest rate subsidies to new farmers: a simulation analysis of alternative farm set-up policies in France. *Land Use Policy*, 23, 311-322.

Bonnet, J.P. (1997). The challenge of capitalizing in agricultural business. *Comptes Rendus de l' Academie d' Agriculture de France* 83(8): 99-110.

Booth, J.A. (2005). Agricultural Land Sales Data for Scotland. AA211 Special Study Report for SEERAD.

Brown, L. D. (2008). The OECD's New Rural Demography: Challenges & Opportunities. Cornell University

Butler, M. B. & Flora, C.B. (2006). Expanding visions of sustainable agriculture. In C. Francis, R. Poincelot, & G. Bird (Eds.). *Developing and extending sustainable agriculture: A new social contract* (pp. 203-224). Binghamton, NY: Haworth Press.

Callahan, P. (2002). Aspiring farmers benefit from land programs. Wall Street Journal On-Line.

<http://www.startupjournal.com/columnists/enterprise/20020815-callahan.html>

Cervero, R.M. & Wilson, A.L. (2001). At the heart of practice: The struggle for Knowledge and power. In R. Cervero & A. Wilson (Eds.), Power in practice: Adult education and the struggle for knowledge and power in society (pp.1-20). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Chambers, R. (1997). Whose reality counts? Putting the first last. London: Intermediate Technology Publications.

Champion, A.G. (1974). Competition for agricultural land. In: Edwards and A. Rogers. Agricultural Resources. London: Faber and Faber.

Chisholm, L., Brown, P. & Buchner, P. (1990). Childhood and Youth Studies in the UK and the West Germany: an introduction', in Chisholm L., Buchner P., Kruger H. and Brown P. (eds), Childhood, Youth and Social Change: A Comparative Perspective, London, Falmer.

Coles, B. (1995). Youth and Social Policy: youth citizenship and young careers, London, UCL Press.

Commission of the European Communities. (2006). Synthesis of mid-term evaluation of LEADER+ programmes, p.152.

DAFF-Department of Agriculture, Fisheries and Food. (2009). Value for money review: the young farmers installation scheme.
<http://www.agriculture.gov.ie/media/migration/publications/2009/VFMRReviewofYoungFarmersInstallationScheme.pdf>

Directorate General for Employment and Social Affairs. (Sept.15, 2010). Recent developments in the EU27 Labour Market for Young People aged 15-29.

Dodson,C. (1996). Is more credit the best way to assist beginning low-equity farmers? Agriculture Information Bulletin 724-04. USDA Economic Research Service.

Errington, A. J.& Lobley, M. (2002). Handing over the reins: A comparative study of intergenerational farm transfers in England, France, Canada and the USA. Paper presented at the meeting of the Agricultural Economics Society, Aberystwyth,UK.

European Agricultural Fund for Rural Development. (May.2, 2011).
http://europa.eu/legislation_summaries/agriculture/general_framework/I60032_en.htm)

European Commission. (2010). Report from the Commission to the European Parliament and the Council. On the application of the Farm Advisory System as defined in Article 12 and 13 of Council Regulation (EC) No 73/2009. Brussels, COM (2010) 665 final.

European Commission. (2011). EU Agricultural Economic Briefs. Brief N°2-July 2011. What is a small farm? Agricultural and Rural Development.

European Commission. (March, 2011). Agriculture in EU. Statistical and Economic Information Report 2010. Directorate-General for Agriculture and Rural Development.

European Commission. (March, 2012). Eurostat. NUTS-Nomenclature of territorial units for statistics. Introduction.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/nut_nomenclature/introduction

European Network for Rural Development. (June, 2011). Rural Development Policy. Programme Implementation. Monitoring.
http://enrd.ec.europa.eu/rural-development-policy/programme-implementation/monitoring/en/monitoring_home.cfm

European Parliament. (2000). The future of young farmers in EU. Agriculture, Forestry and Rural Development Series, Working Paper AGRI 134 EN-0412000.

Fennel, R. (1981). Farm Succession in the European Community. *Sociologia Ruralis*, 21(1) pp. 19-42.

Fondazione Brodolini. (June, 2009). Poverty and Social Exclusion in Rural Areas: final report to DG Employment and Social Affairs, Unit E2. See also the report of the conference on Combating Poverty and Social Exclusion in Rural Areas, held in Budapest.

Furlong, A. & Cartmel, F. (1997). *Young People and Social Change: Individualisation and Risk in Late Modernity*. Open University Press.

Gale, F. (1994). Longitudinal analysis of farm size over the farmer's life cycle. *Review of Agricultural Economics*, 16, 484-487.

Gale, F. (1994). The New Generation of American Farmers. Farm Entry and Exits Prospects for the 1990s. AER-695. USDA Economic Research Service.

Gardner, B.L. (1992). Changing Economic Perspectives on the Farm Problem. *Journal of Economic Literature* Vol. XXX, March, 62-101.

Gasson, R. & Errington, A. J. (1993). *The farm family business*. Wallingford, UK: CAB International.

Gehlhar, M. & Regmi, A. (2005). Factors shaping global food markets. In: Regmi, A., Gehlhar, M. (Eds.). *New Directions in Global Food Markets*. Agriculture Information Bulletin Number 794. United States Department of Agriculture, pp. 5-17.

Gillespie, G.W. (March, 2004). Findings from research on new farmers. Workshop (with S.E. Johnson) at the Keep on Growing New Farmers conference of the Growing New Farmers Project and Consortium, Windsor, CT.

Gohin, A., Guyomard, H. & Le Mouel, C. (2000). Measuring the degree of decoupling of alternative interbal policy instruments: the Green box issue. Working Paper, INRA, Rennes.

Green, J. & Sullivan, J. (1992). *Small Farm Decision-Making & Enterprise Planning Workbook*. Cooperative Extension Program. North Carolina A&T State University.

Gregory M. (2010), State of play of CAP measure “Setting up of Young farmers” in the European Union. Presentation at Seminar CEJA, 20th September 2010.
http://enrd.ec.europa.eu/app_templates/filedownload.cfm?id=52A08D1B-ADF1-678F-EAF9-D225543D6452

Harl, Neil E. (1991). *Estate Planning- Planning for Tomorrow*. Pm-993. Ames, Iowa: Iowa State University.

Hassanein, N. & Kloppenburg, J. (1995). Where the grass grows again: Knowledge exchange in the sustainable agriculture movement. *Rural Sociology*, 60(4), 721-40.

Hassanein, N. (1999). *Changing the way America farms: Knowledge and community in the sustainable agriculture movement*. Lincoln: University of Nebraska Press.

Heady, E.O. (1957). Adaption of extension education and auxiliary aids to the basic economic problem of agriculture. *Journal of Farm Economics*, 39(1), 112-27.

Hennessy, D.A. (1998). The production effects of agricultural income support policies under uncertainty. *American Journal of Agricultural Economics* 80, 46-57.

Hinrichs, C.C. (2007). Introduction: Practice and place in remaking the food system. In C.C. Hinrichs & T.A. Lyson (Eds.), *Remaking the North American food system: Strategies for sustainability* (pp.1-15). Lincoln: University of Nebraska Press.

Hofstrand, D., Edwards, W., Harl, N., Curtiss, F.C. & Edwards, E. (1998). *Two Generation Farming. Step 1: Getting started*. Iowa State University.

Hofstrand, D., Edwards, W., Harl, N., Curtiss, F.C. & Edwards, E. (1998). *Two Generation Farming. Step 3: Making it work*. Iowa State University.

Hutt, G.K. & Milligan, A.R. (1990). "Managing Conflict on the Farm". Managing Farm Personnel In-service Workshop for Extension Agents and Specialists. Kansas City.

Johnson, S.E. (2001). Listening to new farmers. Finding from new farmers focus groups. New England Small Farm Institute, Belchertown, Massachusetts.

Kherallah, M., Delgado, C., Cabre-Madhin, E., Minot, N. & Johnson, M. (2002). Reforming Agricultural Markets in Africa. Johns Hopkins University, Baltimore.

Kimhi, A. & Lopez, R. (1999). A Note on Farmers Retirement and Succession Considerations: Evidence from a Household Survey. *Journal of Agricultural Economics*, 50:154-162.

Kloppenborg, J.R., Jr. (1991). Social theory and the de/reconstructions of agricultural science: Local knowledge for an alternative agriculture. *Rural Sociology*, 56(4), 519-548.

Kuz'min, I. (2002). Provision of financial credit to agriculture in developed countries. *Mezhdunarodnyi Sel' skokhozyistvennyi Zhurnal* 1: 31-34.

Lamberti, A. (2007). Talking the talk: Revolution in agricultural communication. New York: Nova Science Publishers.

Laroche, M., Merette, M. & Ruggeri, G.C. (1999). On the Concept and Dimensions of Human Capital in a Knowledge-Based Economy Context. *Canadian Public Policy* 25(1): 87-100.

Liepins, R. & Schick, R. (1998). Gender and education: Towards a framework for a critical analysis of agricultural training. *Sociologia Ruralis*, 38(3), 286-302.

Lobley, M. (2010). Succession in the family farm business. Paper presented at the Oxford Farming Conference, Oxford, UK.

Lobley, M., Baker, J.R. & Whitehead, I. (2010). Farm succession and retirement: Some international comparisons. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 1, 49-64.

Lockeretz, W. & Anderson, M.D. (1993). *Agricultural research alternatives*. Lincoln: University of Nebraska Press.

Lyson, T.A. (2004). *Civic agriculture: Reconnecting farm, food and community*. Medford, MA: Tufts University Press.

Markelova, H., Mainzen-Dick, R., Hellin, J. & Dohrn, S. (2009). Collective action for smallholder market access. *Food Policy* 34, 1-7.

Mazorra, A.P. (2000). Analysis of the evolution of farmer's early retirement policy in Spain. The case of Castille and Leon. *Land Use Policy* 17(2): 113-120.

Mishra, K. A. & El-Osta, S. H. (2008). Effect of Agricultural policy on succession decisions of farm households. *Rev Econ Household* 6:285-307

Mishra, K. A., Johnson, D.J. & Morehart, J. M. (2003). Retirement and Succession Planning of Farm Households: Results from a National Survey. Paper for Presentation at the National Public Policy Education Committee, Salt Lake City, UT

National Farm Transition Network 2003. Network Participants.
<http://www.extension.iastate.edu/nftn/netwpart.html>

Nelson, D.R. & Trede, L.D. (2004). Educational needs of beginning farmers as perceived by Iowa Extension professional staff. *Journal of Extension*, 42(1). Retrieved December 29, 2009, from www.joe.org/joe/2004february/rb2.php.

Nickerson, C. & Hand, M. (2009). Participation in conservation programs by targeted farmers: Beginning, limited-resource, and socially disadvantaged operators enrollment trends. EIB-62, U.S. Department of Agriculture, Economic Research

Service. Retrieved April 18, 2010, from
www.ers.usda.gov/Publications/EIB62/EIB62.pdf.

Niewolny, K.L. & Lillard, P.T. (2010). Expanding the boundaries of beginning farmer training and program development: A review of contemporary initiatives to cultivate a new generation of American farmers. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 1(1), 65- 88.

Niewolny, K.L. & Wilson, A. (2007). Economic knowledge production of the Growing New Farmers Consortium, 2000-2005: A critical discourse analysis of adult agricultural education. In L. Servage & T. Fenwick (Eds.), *Proceedings of the 48th Annual Adult Education Research Conference* (pp. 457-62). Halifax, NS: Mount Saint Vincent University.

Niewolny, K.L. (2007). *Growing new farmers or producing new producers? A critical discourse analysis of the Growing New Farmers Consortium, 2000- 2005*. Unpublished doctoral dissertation, Cornell University.

Nordblad, L. & Martins, C. (2011). The number of agricultural holdings in the EU27 fell by 20% between 2003 and 2010. EU-Agricultural census 2010-first results. 147/2011. Eurostat News Release.

Phipps, L. (1956). Agricultural education. *Review of Educational Research*, 26(4), 359-69.

Policy Commission on the Future of Farming and Food, 2002. *Farming and Food: a sustainable future*. London: Cabinet Office.

Poulton, C., Dorward, A. & Kydd, J. (2005). *The future of small farms: new directions for services, institutions and intermediation*. Paper Presented at the Future of Small Farms Workshop, 26-29 June 2005, Imperial College, Wye, UK.

Pretty, J.N. (1995). Participatory learning for sustainable agriculture. *World development*, 23(8), 1247-63.

Rasmussen, W. (1960). *Readings in the history of American agriculture*. Urbana: University of Illinois Press.

Reardon, T., Timmer, C.P. & Berdegue', J. (2005). Supermarket expansion in Latin America and Asia: implications for food marketing systems. In: Regmi, A., Gehlhar, M. (Eds.), *New Bulletin Number 794*. United States Department of Agriculture, pp. 47-61.

Reeve, I. & Stayner, R. (2006). *Preparing Entrants to Farming: Scoping Programs and Strategies*. Rural Industries Research and Development Corporation. Australian Government. Publication No.06/041.

Robinson, J.W.,Jr. (1989). *Managing Family and Business Conflicts*. Yearbook of Agriculture. US Department of Agriculture.

Roling, N & Wagemakers, A. (1998). *Facilitating sustainable agriculture: Participatory learning and adaptive management in time of environmental uncertainty*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Roling, N. & deJong, F. (1998). Learning: Shifting paradigms in education and extension studies. *Journal of Agricultural Education and Extension*, 5(3), 143-61.

Rosenblatt, P.C. & Anderson, R. M. (1981). Interaction in farm families: Tension and stress. In Coward, R. T. & Smith, W. M. (Eds.), *The family in rural society* (pp.147-166). Boulder, CO: Westview Press.

Ruhf, K.Z. (2001). *Northeast new farmers: opportunities for policy development*. New England Small Farm Institute, Belchertown, Massachusetts.

Schon, D.A. (1983). *The reflective practitioner: How professional think in action*. New York, NY: Basic Books.

Shepherd, A.W. (2007). Approaches to Linking Producers to Markets: A Review of Experiences to Date. Agricultural Management, Marketing and Finance Occasional Paper 13. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome.

Shortall, S. (1996). Training to be farmers or wives? Agricultural training for women in Northern Ireland. *Sociologia Ruralis*, 36(3), 269-85.

Shucksmith, M., Talbot, H., Dax, T. & Goll, M. (2010). How to promote the role of youth in rural areas of Europe? Directorate General for Internal Policies. Policy Department B: Structural and Cohesion Policies. Agriculture and Rural Development. European Parliament.

Slee, B. (2007). Tenant Farming Forum Consultation helping new Entrants into Agriculture. Macaulay Land Use Research Institute. Craigiebuckler, Aberdeen, Scotland.

Stayner, R. Getting into farming-taking over from dad is not the only way. The Rural Development Center, a Research Center of the University of New England. Research Note 97/1.

Stayner, R.A. (1997b). Aspects of entry to farming as an occupation. Final Report on Project UNE-33A to the Rural Industries Research & Development Corporation. Canberra.

Stioukal, L. (2001). Rural population ageing in poorer countries: possible implications for rural development. Population Programme Service (SDWP). FAO Women and Population Division.

Stockbridge, M., Doward, A. & Kydd, J. (2003). Farmer Organizations for Market Access: Learning from Success. Briefing Paper. Wye College, University of London, UK.

Supporting EU agriculture, forestry and the agrifood industries: combining competitiveness and multifunctionality. (2010). EU Rural Review No 5: 6-11.

Symes, D. (1990). Bridging the generations: Succession and inheritance in a changing world. *Sociologia Ruralis*, 30, 280-291.

Thorp, R., Stewart, F. & Heyer, A. (2005). When and how far is group formation a route out of chronic poverty? *World Development* 33(6), 907-920.

Trauger, A., Sachs, C., Barbercheck, M., Kiernan, N.E., Brasier, K. & Findeis, J. (2008). Agricultural education: Gender identity and knowledge exchange. *Journal of Rural Studies*, 24(4), 432-39.

Trede, L.D. & Whitaker, S. (1998). Beginning farmer education in Iowa: Implications to Extension. *Journal of Extension*, 36(5). Retrieved December 29, 2009, from www.joe.org/joe/1998october/a3.html.

Uchiyama T., Lobley M., Errington A., & Yanagimura S. (2008). Dimensions of intergenerational farm business transfers in Canada, England, the USA and Japan, *Japanese Journal of Rural Economics*, 10, 33-48.

Vare, M., Pietola, K. & Weiss, C. R. (2010). The irrelevance of stated plans in predicting farm successions in Finland. *Agricultural and Food Science*, 19: 81-95.

Ward, J. & Manley, W. (2001). *New Entrants to Land Markets*. Report for the Woodland Policy Group of the GB Wildlife & Country side Agencies.

Williams, F. (2006). *Barriers Facing New Entrants to Farming-an Emphasis on Policy*. Land Economy Research, SAC Aberdeen. Royal Geographical Society-IBG Annual Conference, London, UK pp 1-10.

World Commission on Environment and Development, Brundtland Commission. (1987). *From One Earth to One World: An Overview*. Oxford: Oxford University Press. <http://public.wsu.edu/~susdev/WCED87.html>

Zawojka, A. (2010). How to improve the role of young farmers in the European agricultural economy. Directorate-General for Internal Policies. Policy Department B: Structural and Cohesion Policies. Agriculture and Rural Development. European Parliament.